

УЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ХАЛҚ ТАЪЛИМИ ВАЗИРЛИГИ

НАВОИЙ ПЕДАГОГ ХОДИМЛАРНИ ҚАЙТА ТАЙЁРЛАШ ВА МАЛАКАСИНИ ОШИРИШ
ИНСТИТУТИ

II-қисм

Навоий-2005

“Фукаролик хукуки” фанидан ушбу маъруза матнлари тарих факультетининг “Миллий истиклол гоёси: хукук ва маънавият асослари” бўлими талабаларига мулжалланган бўлиб, курсни тула ушлаштиришга ёрдам беради.

Муаллиф: Н. Ш.Эшонкулова
Укитувчи, хукукшунос

Такризчи: Р. Худойбердиева
хукукшунос, укитувчи

“Миллий истиклол гоёси: хукук ва маънавият асослари” кафедраси йигилишида талабалар учун кулланма сифатида тавсия этилган

Навоий-2005 йил

А Д А Б И Ё Т Л А Р:

1. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси Т.. “Ўзбекистон” 2003
2. Каримов И.А. “Ўзбекистон бозор мунособатларга утишнинг узига хос йули” Т.. “Ўзбекистон”
3. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси. 2000 йил 5-8- сонлари.
 4. Ўзбекистон Республикаси Хукуматининг қарорлари туплами 2004 йил, 2005 йил
5. Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодекси Т.. “Адолат” 2003 йил
6. Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик хукуки Т.. “Адолат” 2000 йил

М У Н Д А Р И Ж А:

1. Топширик шартномаси.....
2. Воситачилик шартномаси.....
3. Мол-мулкни ишончли бошқариш.....
4. Омонат саклаш шартноси хакида умумий
қоидалар.....
5. Сугурта.....
6. Кимор ва гаров уйинларини утказиш.....

1.Мавзу: Топширик шартномаси.

Режа.

1. Топширик шартномасининг тушунчаси ва қулланиш соҳаси.
2. Тарафларнинг ҳуқуқ ва бурчлари.
3. Топширик шартномасининг бекор бўлиши.

Топширик шартномаси деб шундай шартномага айтиладики, бунга асосан бир тараф вакил, иккинчи тараф топширик берувчининг номидан ва унинг хисобидан муайян юридик ҳаракатларни содир этиш мажбуриятини олади. Вакил тузган битим буйича ҳуқуқ ва мажбуриятлар бевосита топширик берувчида вужудга келади. Агар топширикни бажарганлик ҳақида қонун ҳужжатларида ёки топширик шартномасида назарда тутилган бўлса, топширик берувчи ишончли вакилга ҳақ тулаши шарт (ФК нинг 818-моддаси).

Топширик вакил томонидан бир ёки бир неча муайян юридик ҳаракатларни содир этиш ҳақида ёки топширик берувчининг ишлари унинг курсатмаларига мувофиқ юритилиши ҳақида берилиши мумкин.

Топширик шартномаси маълум шахс (шахслар) номидан маълум шахснинг (ёки шахсларнинг) вакиллик қилиши тугрисидаги шартномадир. Бу шартномага биноан вакил топширик берувчи номидан ва унинг хисобига муайян юридик ҳаракатларни қилиш бурчини олганлиги сабабли вакилнинг узига берилган ваколат доирасига қилинган барча ижобий, қонуний ҳаракатлари топширик берувчи учун бевосита ҳуқуқ ва бурчлар вужудга келтиради. Вакилнинг узи эса учинчи шахслар билан тузилган битимлар юзасидан ҳеч қандай ҳуқуқ ва бурчлар ололмайди.

Вакил алоҳида ҳуқуқларга эга бўладиган топширик шартномаси буйича бир тараф топширик берувчи иккинчи тарафга – алоҳида ҳуқуқларга эга бўлган вакилга топширик берувчи номидан ва унинг хисобидан маълум соҳада ёки маълум ҳудудда топширик берувчи учун юридик аҳамиятга эга бўлган ҳамма ҳаракатларни содир этишни топширади.

Шартноманинг ҳуқуқий белгилари тугрисида шуни айтиш керакки, топширик шартномаси икки томонлама ва консенсуал шартномалар гуруҳига қиради. Юқорида курсатилган таърифдан маълум бўлишича, топширик шартномаси вакилнинг хизмат учун ҳақ тулаш шarti билан, шунингдек, хизмат текин бажарилиши назарда тутилиши мумкин.

Топширик тарафларнинг узаро ишончларига асосланиб тузиладиган шартнома бўлганлиги сабабли, у шахсий характерга эга бўлган шартнома ҳисобланади. Топширик берувчи учун вакилнинг қим бўлишлиги, яъни унинг шахси қандай муҳим аҳамиятга эна бўлса, вакил учун ҳам топширик берувчининг шахси шундай аҳамиятга эгадир. Агар тарафлардан бири иккинчисига нисбатан уз ишончини оқлама (масалан, вакилнинг зарарига қаратилган нотугри хатти-ҳаракатлар қилса), шартнома аҳамиятини йукотади. Бинобарин, бундай шартноманинг келгусида сакланиши тарафларнинг манфаатига зиён етказиши мумкинлиги сабабли ҳар қайси тарафга шартномани исталган вақтда бекор қилиш ҳуқуқи берилади.

Топширик шартномаси фуқаролар уртасида қенг равишда қулланиладиган шартномалардан бири бўлиб ҳисобланади. Ушбу шартномага биноан муомалага лаёқатли фуқародан бошқа бир фуқарога муайян юридик ҳаракатларни содир этишлиги учун топшириклар бериши, яъни уз номидан маълум юридик ҳаракатлар қилишни топшириши мумкин. Чунончи: уй-жой эгаси узига қарашли мулкни бирон жойга кетиш муносабати учун идора этишни (масалан, турар жойни ижарага қуйиш, таъмирлаш ва сотишни) бошқа бировга топшириши мумкин. Фуқаролар топширик шартномаси тузиш йули билан пул ё бошқа моддий бойликларни юбориш ёки олиши, қонун ҳужжатларига зид бўлмаган топширик хизматларни бажариши ёхуд суд ишларини юргизиши мумкин ва ҳоказо.

Топширик шартномаси ёзма шаклда тузилади.

Топширик шартномаси вакил топширик берувчининг номидан иш олиб боришга ҳақли бўладиган муддатни курсатган ёки бундай муддатни курсатмаган ҳолда тузилиши мумкин.

Юқорида таърифлардан маълум бўлишича, агар топширик шартномаси иккала тараф ёки улардан бирининг тадбиркорлик фаолиятини амалга ошириши билан боғлиқ бўлса, топширик берувчи шартномада бошқа ҳол назарда тутилган бўлмаса, ишончли вакилга ҳақ тулаши шарт. Бундан ташқари, ҳақ тулаш назарда тутилган топширик шартномасида туланидиган ҳақнинг миқдори ва уни тулаш ҳақидаги шартлар бўлмаса, ҳақ ушбу Кодекс 356-моддасининг туртинчи қисмига мувофиқ шунга ухшаш хизматлар учун одатда қабул қилинган нархлар буйича белгиланади ва топширик бажарилганидан кейин туланади.

Агарда вакил талаб килинган ҳамма ҳаракатларни тегишли даражада малга оширган, бироқ топширик у айбдор булмаган ҳолда бажарилмай қолган тақдирда ҳам ҳақ туланиши керак.

Бундан ташқари, тижорат вакили сифатида иш олиб боровчи ишончли шахс.

ФКнинг 290-моддаси: Ушлаб қолиш асослари.

Қарздорга ёки қарздор қурсатган шахсга топширилиши лозим бўлган ашёни сақлаётган кредитор ушбу ашё ҳақини ёки у билан боғлиқ чиқимлар ва бошқа зарарни кредиторга тулаш мажбуриятлари қарздор томонидан муддатида бажарилмаган тақдирда уни тегишли мажбурият бажарилгунга қадар ушлаб қолишга ҳақли.

Ҳарчи ашёнинг ҳақини тулаш ёки унинг чиқимларини ва бошқа зарарни тулаш билан боғлиқ бўлмаса-да, бироқ тарафлари тадбиркорлар сифатида иш қўраётган мажбуриятдан келиб чиққан талаблар ҳам ашёни ушлаб қолиш билан таъминланиши мумкин.

Ашё кредитор эғалигига утганидан кейин унга бўлган ҳуқуқлар учинчи шахс томонидан олинганлигига қарамасдан, кредитор уз қўлидаги бу ашёни ушлаб қолиши мумкин.

Агар шартномада бошқа тартиб назарда тутилган бўлмаса, ушбу модданинг қоидалари қўлланилади.

Топширик шартномаси тузилгандан кейин муайян юридик ҳаракат қилиш учун вакилга одатда ишончнома (ишонч қогози) берилади. Бу ҳужжат тарафлар ўртасида ёзма шартномаси бўлганлигини билдиради ва вакилнинг учинчи шахслар ҳузурида ҳаракат қилинишини қонунга мувофиқлаштиради. Ишончнома вакилга берилган ишончнинг ҳажмига белгилайди, аммо топширикнинг мазмуни ишончномада бўлгиланмасдан, балки шартномада қўрсатилади. Ишончнома тўғрисида дарсликнинг биринчи қисми 9-боби, Кодекснинг 134-144-моддаларида батафсил тўхтаб ўтилди.

Топширик шартномасининг иштирокчилари—вакил ва топширик берувчилар муомалага лаёқатли фуқаролар ҳамда юридик шахслар бўла оладилар. Истисно сифатида айрим ҳолларда 16 ёшга тулиб, паспорт олган фуқаро ҳам вакил бўлиши ҳамда ФКнинг 28-моддасига мувофиқ 16 ёшга тулган, вояга етмаган шахс меҳнат шартномаси бўйича ишлаётган бўлса ёки ота-онаси, фарзандликка олувчилари ёхудхотимийсининг розилигига биноан тадбиркорлик фаолияти билан шугулланаётган бўлса, у тула муомалага лаёқатли деб эълон қилиниши мумкин.

Юридик шахс фақат уз ўстаида назарда тутилган ҳолларда ёки уз фаолиятининг характериға мувофиқ бўлгандагина фуқароларнинг вакили ёқ бошқа шахснинг вакили сифатида ҳаракат қилиши мумкин.

Юридик шахс фақат уз ўстаида назарда тутилган ҳолларда ёки уз фаолиятининг характериға мувофиқ бўлгандагина фуқароларнинг вакили ёки бошқа шахснинг вакили сифатида ҳаракат қилиши мумкин.

Топширик шартномасининг предмети вакил томонидан амалга ошириладиган муайян юридик ҳаракатлар, қўнончи, унинг томонидан тузиладиган қўнон ҳужжатларига зид бўлган хилма-хил битимлар (шартномалар) ҳисобланади.

Топширикни бажариш юзасидан қилинадиган баъзи юридик ҳаракатлар: масалан, муайян маълумотларни олиш учун биронта ташкилотга бориш ва шу қабилар мустақил ҳарактерга эға бўлганлиги ва фақат ёрдамчи урин тутганлиги сабабли топширик шартномасининг предмети бўлла олмайди. Юридик аҳамиятга эға бўлган ҳаракатлар ҳар доим фуқаролик ҳуқуқлари ва бурчларини вужудга келтириш, ўзгартириш ва бекор бўлиш бўйича оқибатларни келтириб чиқаради. Топширик шартномасининг предмети фақат қўнон ҳужжатларига зид келмайдиган юридик ҳаракатларгина бўлиши мумкин. Бинобарин, қўнон ҳужжатларига ҳилоф битим тузиш тўғрисидаги топширик юридик қўчга эға бўлмайди ва ҳақиқий ҳисобланмайди.

Топширик икки томонлама шартнома бўлганлиги тўғайли ҳар икки тарафда ҳам муайян ҳуқуқ ва бурчлар бўлади. Вакилнинг бурчлари асосан тўбандагилардан иборат:

биринчидан, вакил ўзига берилган топширикни топширик берувчининг қўрсатмаларига мувофиқ бажариши шарт. Топширик берувчининг қўрсатмалари аниқ йўл қўйилладиган ва бажариладиган бўлмоғи керак.

Агар бундай курсатмалар берилмаган булса, вакил топширик берувчининг манфаатларини кузлаб узи мустакил равишда ҳаракат килишга ҳақли булади. Вакил коида буйича топширик берувчининг курсатмаларидан четга чиқа олмайди.

Аммо ишнинг ҳолатларига кура, топширик берувчининг манфаатлари учун унинг курсатмаларидан четга чиқиш зарур булса ҳамда вакил топширик берувчидан бу ҳақда олдиндан сурай олмаган ёхуд уз суровига макбул муддатга жавоб олмаган булса, у топширик берувчининг курсатмаларидан четга чиқишга ҳақли. Бундай ҳолларда вакил хабар бериш имкони тугилиши биланок йул куйилган четга чиқишлар ҳақида топширик берувчига макбул муддатга хабар бериши шарт (ФКнинг 819-моддаси);

иккинчидан, топширикни шахсан вакилнинг узи бажариши лозим (Ушбу Кодекснинг 822-моддасида курсатилган ҳоллар бундан мустасно);

учинчидан, топширик берувчининг талабига мувофиқ, унга топширик қандай бажарилаётганлиги тугрисида маълумот бериб туриши;

туртинчидан, топширикни бажариш учун тузилган битимлар буйича олинган ҳамма ашёни кечиктирмасдан топширик берувчига топшириши;

бешинчидан, топширик бажариб булингандан кейин амал қилиш муддати тамом булмаган ишончномани кечиктирмасдан топширик берувчига қайтариб бериши ва агар шартнома шартларига ёки топширикнинг хусусиятига кура зарур булса, ҳисобот тақдим этиб, унга исботловчи ҳужжатларни илова қилиши шарт.

Агарда топширик шартномасида назарда тутилган булса ёки вакил топшири берувчининг манфаатларини ҳимоя қилиш мақсадида вазият тақозоси билан мажбур булса, вакил топширикнинг бажарилишини бошқа шахсга, яъни уринбосарига топширишга ҳақли. Бу қуйидаги ҳолларда содир бўлиши мумкин:

биринчидан, топширикни бажаришни бошна шахсга ишониб топширган вакил бу ҳақда дарҳол топширик берувчини хабардор қилиши шарт;

иккинчидан, топширик берувчи вакил танлаган уринбосарни рад этишга ҳақли, лекин уринбосар номини топширик шартномасида келтирган ҳоллар бундан мустасно;

учинчидан, агарда вакил уринбосарнинг номи шартномада курсатилган булса, вакил ишларни уринбосар томонидан олиб борилиши учун жавобгар булмайди;

туртинчидан, агар ишларнинг уринбосар томонидан олиб борилиши топширик шартномасида назарда тутилган булса-ю, лекин уринбосарнинг номи унга курсатилган булмаса, вакил уринбосарнинг айбни ҳаракатлари учун жавобгар булмайди;

бешинчидан, агар вакилнинг уринбосари томонидан иш юритилиши топширик шартномасида назарда тутилмаган булса, вакил уз уринбосарининг ҳар қандай ҳаракатлари учун жавобгар булади.

Тубанда топширик берувчининг мажбуриятлари ҳусусида фикр юритамиз. Агарда топширик шартномасида бошқача тартиб назарда тутилган булмаса, топширик берувчи қуйидагиларни бажариши:

биринчидан, вакилни топширикни бажариши учун зарур маблағлар билан таъминлаши;

иккинчидан, вакил томонидан шартномага мувофиқ бажарилган барча ишларни кечиктирмасдан қабул қилиши, топширикни бажариши юзасидан олинган барча пулларни, ҳужжатларни ва ашёларни вакилдан қабул қилиб олиши;

учинчидан, агар шартномада ва қонун ҳужжатларида бошқача ҳол курсатилмаган булса, вакилнинг топширикни бажариши учун қилган зарур ҳаракатларини тулаши, яъни вакилнинг йулқира ҳаракатларини, юқни топшириш ва топширикни бажариши юзасидан қилган бошқа ҳаракатларини тулаши лозим; бундай ҳаракатлар вакил ҳаракатининг муваффақиятли бўлиш-булмаслигидан қатъи назар туланади.

туртинчидан, топширик бажарилганидан кейин, агар қонун ҳужжатларига ёки шартномада назарда тутилган булса, вакилга ҳақ тулаши шарт (ФКнинг 818, 821-моддалари). Хизмат ҳақининг миқдори амалда булган тақсаларга ҳамда тарафларнинг узаро қелишувларига мувофиқ равишда белгиланади.

Топширик шартномаси (мажбуриятларнинг бекор килинишига оид умумий асослардан ташкари) куйидаги халларда: биринчидан, топширик берувчи топширикни бекор килиши; иккинчидан, вакилнинг топширикни бажаришдан бош тортиши; учинчидан, шартномада иштирок этаётган топширик берувчининг ёки вакилнинг вафот этиши, улардан бирининг муомалага лаёкатсиз булиб қолиши ёки суд қарорига биноан муомала лаёқатининг чекланиши ёхуд бедарак йуқолган деб топилиши натижасида тухтатилади.

Топширик берувчи истаган вақтда топширикни бекор қилишга, вакил эса топшириқдан бош тортишга ҳақли

ФКнинг 824-моддаси. Топширик шартномасини бекор қилиш оқибатлари.

Агар топширик шартномаси топширик вакил томонидан тулик бажарилишидан олдин бекор қилинган бўлса, топширик берувчи вакилга топширикни бажариш вақтида чиқимларни тулаши, вакилга ҳақ берилиши керак бўлганида эса, унга бажарилган ишга мувофиқ ҳақ тулаши ҳам шарт. Бу қоида вакил топширикнинг бекор қилинганини биллаган ёки билиши лозим бўлганидан кейин бажарган топшириққа таъбиқ этилмайди.

Топширик берувчининг бедарак йуқолганлиги, вафот этганлиги ёки муомалага лаёкатсиз булиб қолганлиги ёхуд муомалага лаёқатини чекланганлиги ёйинки юридик шахс булиб ҳисобланган топширик берувчи ташкилотнинг тугатилганлиги туфайли вакил топширик берувчининг манфаатларини қўзлаб ҳимоя қилиш вазифаси қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда Бирон-бир шахсга масалан, васийга, ҳомийга ёки юридик шахсни тугатиш комиссиясига юклатилгунга қадар унинг ишини олиб боришга, топширигини адо этишга мажбур бўлади. Агар шартнома топширикнинг тула равишда ижро этилишига қадар топширик берувчи томонидан бекор қилинган бўлса, топширикни бажарганлик учун ҳақ тулаш белгиланган ҳолда унинг томонидан бажарилган ишга яраша ҳақ тулашга мажбур бўлади (ФКнинг 821, 823-моддалари).

Агар вакил топширик шартномасининг бекор қилингани ҳақида билмаган ва билиши лозим бўлмаган бўлса, унинг топширик берувчининг қўрсатмаларига мувофиқ қонуний равишда қилган ҳаракатлари топширик берувчи (унинг қонуний вориси) зиммасига учинчи шахслар ва вакилга нисбатан мажбурият юқлайди.

Топширик шартномасини бекор қилиш оқибатларига тухталадиган бўлсак, авваламбор, топширик шартномаси топширик вакил томонидан тулик бажарилишидан олдин бекор қилинган бўлса, топширик берувчи вакилга топширикни бажариш вақтида қилинган чиқимларини тулаши, вакилнинг ҳақ берилиши керак бўлганида эса унга бажарилган ишга мувофиқ ҳам ҳақ тулаши шарт. Бу қоида вакил топширикни бекор қилганлигини билган ёки билиши лозим бўлганидан кейин бажарган топшириққа таъбиқ этилмайди (ФКнинг 824-моддаси).

Агарда вакил вафот этган тақдирда, унинг меросхўрлари (ворислари) ёки мерос мулкининг сакланишини таъминлаш мажбурияти юклатилган бошқа шахслар топширик шартномаси бекор қилиниши ҳақида топширик берувчига кечиктирмай ҳабар беришлари ҳамда топширик берувчининг мол-мулкини муҳофаза қилиш учун зарур қораларни қўришлари, ҳусусан, топширик берувчининг ашёларини, шунингдек, ҳужжатларини саклаб қўйишлари сўнгра эса унга топширишлари шарт. Вакил (ишончли вакил) бўлган юридик шахсни тугатаётган шахснинг зиммасида ҳам шундай мажбурият бўлади (ФКнинг 825-моддаси).

Вакил (ишончли вакил) сифатида иш олиб бораётган юридик шахс қайта ташкил этилганида топширик берувчи бу ҳақда дарҳол ҳабардор қилиниши керак. Мазкур ҳолатда бундай юридик шахснинг ҳуқуқ ва мажбуриятлари, агар топширик берувчи уттиз қўнлик муддатда топширик шартномасидан бош тортишини маълум қилмаса, унинг қонуний ворисига ўтади.

Вакилнинг ҳуқуқ ва мажбуриятлари шахсий характерда, яъни унинг шахси билан боғлиқ бўлганлиги сабабли, унинг барча ҳуқуқ ва мажбуриятлари ворисларига ўтмайди. Фақат хизмат ҳақи ва қилинган ҳаражатларни олишга бўлган ҳуқуқларигина ворисларига ўтиши мумкин.

2.Мавзу: Воситачилик шартномаси.

Режа.

1. Воситачилик артномаси тушунчаси.
2. Воситачилик шартномаси буйича тарафларнинг ҳуқуқ ва бурчлари
3. Воситачилик шартномасининг бекор булиши.

Воситачилик деб шундай шартномага айтиладики, бунга асосан бир тараф (воситачи) иккинчи тарафнинг (комитент) топшириги буйича уз номидан, бироқ комитент ҳисобидан бир ёки бир неча битимни ҳақ эвазига тузиш мажбуриятини олади.

Мисол учун, фуқаролар узарига тегишли булган ҳамда фуқаролик муомаласида булган истеъмол қилинадиган ва истеъмол қилинмайдиган буюмларни воситачилик шартномаси тузи шорқали савдо операцияларини амалга оширилади.

Воситачилик шартномаси буйича (воситачи) савдо-сотик қилинаётганда комитентнинг шахсан узи иштирокисиз учинчи шахслар билан бир неча ҳақ эвазига шартномалар тузади. Воситачи комитентнинг топширигига биноан, унинг номидан ҳаракат қилади. Сотувчи (воситачи) мулк эгаси булмаган ҳолла, учинчи шахслар билан буладиган муносабатларда тула ҳуқуқли тараф сифатида иштирок этади.

Воситачилик шартномаси ёзма равишда тузилади. Воситачилик шартномаси куп томонлари билан топширик шартномасига ухшайди. Масалан, Топширик шартномасида ҳам, Воситачилик шартномасида ҳам бажарувчи топширик берувчининг фойдасини кузлаб ҳаракат қилади. Топширик шартномаси буйича қонунга зид булмаган ҳаракатлар юзасидан топширик берувчининг берган топширигини вақил амалга оширс, Воситачилик шартномаси буйича воситачи факатгина фуқаролик муомаласида булиши мумкин булган буюмлар юзасидан савдо-сотик қилишда воситачилик қилиши мумкин.

Бу шартномалар бир-биридан фарқ ҳам қилади. Чунончи, Топширик шартномаси ҳам текинга, ҳам ҳақ бараварига тузилиш мумкин булса, Воситачилик шартномаси факат ҳақ эвазига тузилади. Бу шартномалар предмети билан ҳам фарқ қилади.

ФКнинг 832-моддаси: Воситачилик шартномаси.

Воситачилик шартномаси буйича бир тараф (воситачи) иккинчи тарафнинг (комитент) топшириги буйича уз номидан, бироқ комитент ҳисобидан бир ёки бир неча битимни ҳақ эвазига тузиш мажбуриятини олади. Воситачилик шартномаси ёзма равишда тузилиши шарт.

Воситачи томонидан учинчи шахс билан тузилган битим буйича, гарчи битимда комитентнинг номи тилга олинган ёки у битимни бажариш буйича учинчи шахс билан бевосита муносабатларга қиришган булса ҳам, воситачи ҳуқуқларга эга булади ва зиммасига мажбурият олади.

Воситачилик шартномаси муайян муддатга ёки амал қилиш муддати қурсатилмаган ҳолда, қайси ҳудудда бажарилиши қурсатилган ёки қурсатилмаган ҳолда, комитент воситачига топширган комитентнинг манфаатларини кузлаб ва унинг ҳисобидан битим тузиш ҳуқуқини учинчи шахсларга бермаслик ҳақида мажбурият олган ҳолда ёки бундай мажбуриятни олмаган ҳолда, воситачилик нарсаси булган товарларнинг ассортименти ҳусусида шартлар қуйилган ёки қуйилмаган ҳолда тузилиши мумкин.

Қонун ҳужжатларида айрим турдаги воситачилик шартномасининг ҳусусиятлари назарда тутилган булиши мумкин.

Воситачилик шартномаси муайян муддатга ёки амал қилиш муддати қурсатилмаган ҳолда, қайси ҳудудда бажарилиши қурсатилган ёки қурсатилмаган ҳолда, комитент воситачига топширган комитентнинг манфаатларини кузлаб ва унинг ҳисобидан битим тузиш ҳуқуқини учинчи шахсларга бермаслик ҳақида мажбурият олган ҳолда ёки бундай мажбуриятни олмаган ҳолда, воситачилик объекти булган товарларнинг ассортименти ҳусусида шартлар қуйилган ёки қуйилмаган ҳолда ҳамда қонун ҳужжатлари йул қуйган бошқа ҳолларда тузилиши мумкин.

Воситачилик шартномасининг мақсади товарларни савдо-сотик қилишда тарафларга қулайликлар яратиш, узига тегишли бўлмаган буюмлар билан чекланмаган миқдорда савдо-сотик қилишда воситачиликка кенг имконият яратиб бериш ҳисобланади.

Бундан ташқари, воситачи билан комитент уртасидаги воситачилик шартномасида комитент воситачигасавдо-сотикдан ташқари, пудрат, юк ташиш шартномаларини тузишни ҳам топшириши мумкин.

Воситачилик шартномасида бир томондан воситачи комитент фойдасига бир неча битимларни амалга ошириши лозим бўлса, иккинчи томондан комитент воситачига уз фойдаси учун қилинган ҳаракатларни муқофотлаш, ҳақ тулаш ва шартномада қўрсатилган бошқа ҳаракатларни бажариш каби мажбуриятларни олади.

Воситачилик шартномаси бўйича тарафлар уртасида товарларни қабул қилиб олиш вақтида содир этиладиган ҳаракатлар қвитанция ёки бошқа ҳужжат расмийлаштирилиши орқали амалга оширилади, воситачига бериладиган муқофотлар миқдори товарга қўйилган нарх фойзидан қилиб қиккан ҳолд белгиланади. Воситачи қабул қилиб олган товар туриб қолган тақдирда уни уч мартагача олдинги нархидан арзонлаштириш мумкин. Бу ҳолат комитент билан қилишилган ёки қилишилмасдан амалга оширилиши мумкин (агарда бу ҳақда шартномада қайд қилинган бўлса). Бундан ташқари, воситачи нархни учинчи марта тушираётганда, албатта, комитентни қақирити ёки унинг розилигини олиши лозим. Комитент нархни учинчи марта туширишга Қарши бўлиш ҳуқуқига эга бўлган ҳолда қўйилган буюм-ашёни қайтариб олишга ҳақли, бунда воситачининг сақлаганлик ҳақлари ва ҳаражатларини қоплаши лозим.

Вуз фаолиятини савдо-сотик ҳақида қабул қилинган қонун ҳужжатлари доирасида амалга оширади. Жумладан, ҳар хил уқотар қуроллар, антиқвар буюмлар, қимматбаҳо металл ва тошлардан қилинган нарсаларни сотишда воситачилик қилиш учун махсус рұхсат олиши шарт.

Воситачилик шартномасининг томонлари бўлиб, воситачи ва комитент (буюм-ашёни сотишга топширган фуқаро ёки ташқилот, қорҳона) бўлиши мумкин. Воситачи бўлиб, комитент фойдасига бир неча битимни тузувчи фуқаро ёки ташқилот бўлиши мумкин. Ҳозирда воситачилик билан тадбирқорлик фаолиятини амалга оширишга ҳақли бўлган ҳамда қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда қайд этилган субъектларгина шугулланишга ҳақли.

Воситачилик шартномасининг предмети савдо муомаласида воситачи хизматини қўрсатишдан иборат.

Воситачилик шартномаси икки тарафлама шартнома бўлганлиги туфайли тарафларнинг ҳар қайсиларида, яъни комитентда ҳам, воситачида ҳам муайян ҳуқуқлар ва бурқлар бўлади. Воситачи учинчи шахс билан узи тузган битимдан қилиб қикадиган ҳамма мажбуриятларни бажарити ва ҳамма ҳуқуқларни амалга оширити шарт.

Воситачи уз зиммасига олган топширикни комитентнинг қўрсатмаларига мувофиқ, воситачилик шартномасида бундай қўрсатмалар бўлганда эса, иш муомаласи одатларига ёки одатда қўйиладиган бошқа талабларга мувофиқ, комитент учун энг фойдали шартлар асосида бажарити лозим. Агар воситачи битимни комитент қўрсатганидан ҳам фойдалироқ шартлар асосида тузган бўлса, қўшимча фойда, башарти шартномада бошқача тартиб назарда тутилган бўлмаса, тарафлар уртасида баравар тақсимланади (ФҚнинг 834-моддаси 2-банди).

Комитент ҳисобидан учинчи шахс билан тузилган битим учинчи шахс томонидан бажарилмагани учун воситачи комитент олдида жавобгар бўлмайди, воситачи Ушбу шахсни танлашда зарур эҳтиётқорлик қилмаган ёки битимнинг бажарилишига қафолат берган (дельқредере) қоллар бундан мустасно.

Комитент ҳисобидан учинчи шахс билан тузилган битим учинчи шахс билан бажармаган тақдирда, воситачи бу ҳақда дарқол комитентга ҳабар бурити, зарур далил исботларни туплаши ва таъминлаши, шунингдек, комитентнинг талабига қўра, бундай битим юзасидан ҳуқуқларни, талабларни бошқа шахсга утқизиш тугрисидаги қоидаларга риоя қилган ҳолда (ФҚнинг 313-317, 319, 320-моддалари) унга топширити шарт.

Қонун ҳужжатларида бошқача ҳолат назарда тутилган бўлмаса, воситачи иш манфаатларини, шунингдек, комитент манфаатларини қўзламасдан, комитент томонидан берилган қўрсатмалардан четга қикиши – тарафлар уртасида тузилган шартномани бузити деб

курсатилади. Бинобарин, бунинг натижасида курилган зарар воситачи томонидан комитентга туланиши лозим.

Чунончи, воситачи комитент томонидан тайинланиб, узаро келишиб белгиланган ашёнинг сотиш бахосини узица комитент билан келишмасдан узгартира олмайди, акс холада, ашёнинг белгиланган нархи билан сотилиши бахоси уртасидаги фаркни комитентга тулашга мажбур булади.

Бундан ташкари, воситачилик шартномасида бошқача тартиб назарда тутилган булмаса, воситачи воситачилик шартномасини бажариш мақсадида бошқа шахс билан кушма воситачилик шартномаси тузишга ҳақли бўлиб, кушма воситачининг ҳаракатлари учун комитент олдида жавобгар бўлиб қолаверади (ФКнинг 835-моддаси).

Кушма воситачилик шартномаси бўйича воситачи кушма воситачига нисбатан комитент ҳуқуқлари ва мажбуриятларига эга булади.

Агар воситачилик шартномасида бошқача тартиб назарда тутилган булмаса, воситачилик шартномаси бекор қилинганга қадар комитент воситачининг розилигисиз қушимча воситачи билан бевосита муносабатларга киришишга ҳақли эмас.

Комитентнинг бурчлари, асосан, тубандагича:

биринчидан, комитент воситачи томонидан воситачилик шартномасига биноан бажарилган барча ишни, жумладан, комитент воситачилик топшириги юзасидан воситачи ижро этган ҳамма нарсани қабул қилиб олишга мажбур;

иккинчидан, комитент узи учун воситачи томонидан сотиб олинган мол-мулкни қуриб чиқиши ва бу мулкдан бўлган қамчиликлар туғрисида уни дарҳол хабардор қилиши лозим.

учинчидан, комитент топширикни ижро этиш юзасидан воситачи томонидан учинчи шахс олдида олинган мажбуриятларидан уни озод қилиши керак;

туртинчидан, воситачи топширик ижро этилгандан сунг воситачига хизмат ҳақи тулашга мажбурдир. Агар воситачи битимнинг учинчи шахс томонидан ижро этилиши учун уз зиммасига қафиллик олган бўлса, у ҳолда бундай қафиллик учун ҳам воситачига алоҳида ҳақ тулашга мажбур булади.

ФКнинг 842-моддаси: Воситачилик топширигини бажариш учун қилинган ҳаражатларни қоплаш.

Комитент воситачилик ҳақини, тегишли ҳолларда эса делькредере учун қушимча ҳақни ҳам тулашдан ташкари, воситачилик топширигини бажариш юзасидан воситачи сарфлаган суммаларни ҳам унга тулаши шарт.

Агар қонун ҳужжатларида ёки воситачилик шартномасида бошқача тартиб белгилаб қуйилган булмаса, воситачи уз ихтиёрида бўлган комитентнинг мол-мулкни сақлаш юзасидан қилган ҳаражатлари қопланишига ҳақли эмас.

Воситачилик шартномасининг бекор бўлиши туғрисида шуни айтиш керакки, бу шартнома комитент томонидан ҳам, воситачи томонидан ҳам бекор қилиниши мумкин. Воситачилик шартномаси шартнома юзасидан ҳар икки тарафнинг, яъни воситачи ва комитентнинг олган ҳуқуқ ва мажбуриятлари шартноманинг ижро этилиши билан, шунингдек, топширикнинг комитент томонидан бекор қилиниши ёки воситачининг топширикнинг ижро этилишидан бош тортиши билан бекор булади.

ФКнинг 845-моддасида воситачилик шартномаси қуйидаги ҳолларда бекор қилиниши курсатилган:

- комитент шартномани бажаришдан бош тортганлиги;
- воситачи шартномани бажаришдан бош тортганлиги;
- воситачи вафот этганлиги, у муомалага лаёқатсиз, лаёқати чекланган, бедарак йуқолган ёки банкрот деб топилганлиги оқибатида бекор қилинади.

Бундан ташкари, воситачилик топширигининг комитент томонидан бекор қилиниши.

ФКнинг 843-моддаси: Воситачилик топширигининг комитент томонидан бекор қилиниши.

Комитент воситачига берган топширигини истаган вақтида бекор қилиб, воситачилик шартномасини бекор қилишдан бош тортишга ҳақли. Бунда воситачининг топширик бекор қилиниши муносабати билан қурган зарари умумий асосларда қопланади.

Воситачилик шартномаси амал қилиш муддати қурсатилмаган ҳолда тузилган тақдирд комитент шартномани бекор қилиши ҳақида, агар шартномада хабар қилишнинг узокрок муддати назарда тутилган бўлмаса, қаида уттиз кун олдин воситачини хабардор қилиши шарт. Бундай ҳолда комитент воситачига у шартнома бекор қилингунча тузган битимлар учун ҳақ тулаши, шунингдек, воситачи шартнома бекор бўлгунча қилган ҳаражатларни тулаши шарт.

Комитент муддати қурсатилмай тузилган воситачилик шартномасининг бажаришдан истаган вақтда бош тортишга ҳақли бўлиб, бу ҳақда воситачининг, агар шартномада узокрок муддат назарда тутилган бўлмаса, қаида уттиз кун олдин забардор қилади. Ушбу ҳолатда воситачилик шартномаси бекор бўлгунча воситачи қилган ҳаражатларни унга тулаши шарт.

Воситачилик шартномасида воситачи муддати қурсатилмасдан тузилган воситачилик шартномасини бажаришдан истаган вақтда бош тортишга ҳақли бўлиб, бу ҳақда комитентни, агар хабардор қилишнинг узокрок муддати шартномада қузда тутилган бўлмаса уттиз кундан қечиктирмадан хабардор қилади. Воситачининг ушбу хабари ёзма равишда берилган бўлиши лозим. Комитент бу хабарни олгандан сунг яна икки ҳафта мобайнида шартнома уз қучини сақлаб қолади.

Бундай ҳолда воситачи уз ихтиёридаги комитентнинг мол-мулки тулик сақланиши учун қоралар қуриши шарт. Комитент воситачилик шартномаси бекор бўлгунча воситачининг ихтиёридаги мол-мулкни тасарруф қилиши шарт. Агар у мана шу мажбуриятни бажармаса, воситачи мол-мулкни комитент учун мумкин қадар фойдали баҳода сотишга ҳақли ёки комитент ҳисобидан сақлаш учун топшириши ҳам мумкин. Бунда воситачи мол-мулкни комитентга нисбатан уз талабларини қондириш мақсадида ҳам сотиши мумкин.

Бундан ташқари, воситачилик шартномаси фуқарони вафоти, бедарак йуқолиши, улди деб ёълон қилиниши ёки қуридик шахснинг тугатилиши оқибатида ҳам бекор бўлади.

Воситачи қуридик шахс қайта ташқил этилганда унинг воситачи сифатидаги ҳуқуқ ва мажбуриятлари, башарти қайта ташқил этиш юз берганлиги ҳақидаги маълумотни олган қундан бошлаб уттиз кун ичида комитент шарномани бекор қилганлиги ҳақида хабар бермаса, қонуний ворисларига утади (ФҚнинг 848-моддаси).

Комитент фуқаро вафот этиши, у муомалага лаёқатсиз ёки муомалага лаёқати қекланган деб ёътироф этилиши, бедарак йуқолган деб ёълон қилиниши, шунингдек, комитент ҳисобланган қуридик шахсни тугатилиши шартномани автоматик равишда бекор бўлишига олиб қелмайди. Воситачи юқоридаги барча ҳолатларда узига топширилган мажбуриятларни комитентнинг ҳуқуқий ворисларидан бошқа қурсатмалар олғунига қадар виждонан бажаришга мажбур бўлади.

3Мавзу: Мол – мулкни ишонқли бошқариш.

Режа.

1. Мол-мулкни ишонқли бошқаришнинг умумий қоидалари.
2. Мол-мулкни ишонқли бошқаришнинг мазмуни.
3. Мол-мулкни ишонқли бошқарувчининг жавобгарлиги.

Мол-мулкни ишонқли бошқариш шарномаси Ёзбекистон Республикаси фуқаролик қонунчилигида янги ташқил топган институтлардан бири бўлиб ҳисобланади, у амалдаги фуқаролик кодексининг 849-861-моддаларида уз аксини топган.

Бизга маълумки, бу турдаги янги институтлар фуқаролик ҳуқуқи қонунчилигида муқаддам ёритилмаганлиги ва ҳозирги бозор иқтисодиёти муносабатларига утиш даврида янги мулқий муносабатларининг вужудга қелиши оқибатида ушбу институтни амалиётга қенг тадбик

килиш фукаролик хукукининг муҳим вазифларидан бири бўлиб ҳисобланади, чунки бу институт бизга қадар инглиз-америка ҳуқуқ тизимида траспинг номи билан кенг тарқалган ҳуқуқ институтларидан саналиб келган.

Мол-мулкни ишончли бошқариш шартномаси бўйича бир тараф, яъни (бошқарувнинг муассиси) иккинчи тарафга – ишончли бошқарувчига мол-мулкни муайян муддатга ишончли бошқарувга топширилади, иккинчи тараф эса ушбу мол-мулкни бошқарувни муассис ёки у курсатган шахс (фойда оловчи) манфаатларини қўлаб бошқариш мажбуриятини олади. Аммо мол-мулкни ишончли бошқаришга топшириш бу мол-мулкка мулк ҳуқукининг ишончли бошқарувига утишига олиб келмайди.

Ишончли бошқарувчи мол-мулкни ишончли бошқарар экан, ишончли бошқариш шартномасига мувофиқ, ушбу мол-мулкка нисбатан фойда оловчининг манфаатларини қўлаган ҳолда, ҳар қандай юридик ва амалий ҳаракатларни қилишга ҳақли (ФКнинг 849-моддаси).

Мол-мулкни ишончли бошқариш қуйидаги асосларда вужудга келади (жорий этилади):

- муассис билан ишончли бошқарувчи ўртасида тузиладиган мол-мулкни ишончли бошқариш шартномаси;
- васиятнинг ижросиси (ишончли бошқарувчи) тайинланган васиятнома;
- суд қарори;
- васийлик ва ҳомийлик органи васийликка олинган шахс мол-мулки устида васийлик белгилаш тугрисидаги қарори;
- қонун ҳужжатларида назарда тутилган бошқа юридик фактлар (ФКнинг 850-моддаси).

Мол-мулкни ишончли бошқариш объекти ва субъектларига тўхталадиган бўлсак,

ФКнинг 851-моддаси: Мол-мулкни ишончли бошқариш объекти.

Ишончли бошқариш объектлари қорхоналар ва бошқа мол-мулк комплекслари, қўчмас мулкка мансуб бўлган алоҳида объектлар, қимматли қўғозлар, алоҳида ҳуқуқлар ва бошқа мол-мулкдан иборат бўлиши мумкин.

Қонунда қўзда тутилган ҳолларни истисно этганда, қўл ишончли бошқаришнинг муқтабил объекти бўла олмайди.

Ҳужалиқ юритувида ёки оператив бошқарувда бўлган мол-мулк ишончли бошқарувга топширилиши мумкин эмас. Ҳужалиқ юритувида ёки оператив бошқарувда бўлган мол-мулк уни ҳужалиқ юритувида ёки оператив бошқарувда сақлаб турган юридик шахс тугатилганидан ёки мол-мулкка ҳужалиқ бошқаруви ёки оператив бошқарув ҳуқуқи бекор қилинганидан ҳамда у қонунда назарда тутилган бошқа асосларга қўра мулкдорнинг ихтиёрига ўтганидан кейингина ишончли бошқарувга топширилиши мумкин.

Амалиётда мол-мулкни ишончли бошқариш, асосан икки ҳилдаги объектлар – қўчар ва қўчмас мулкларга нисбатан жорий қилинади.

Ишончли бошқарувга берилаётган объектлар ичида мулкый мажмуалар нисбатан амалиётда ўчрайди. Маълумки, бошқа объектларга нисбатан ушбу объектлар мол-мулкни ишончли бошқарувига қўпроқ фойда олиш имқониятини беради.

Мол-мулкни ишончли бошқарув объекти бўлиб факатгина ашёлар эмас, балки алоҳида (мўтлоқ) ҳуқуқлар ҳам бўлиши мумкин.

Бундай алоҳида ҳуқуқлар қаторига интеллектуал мулк объектларига нисбатан мулкый ҳуқуқлар қиради.

Фуқаролик қонун ҳужжатларига асосан қуйидагилар мол-мулкни ишончли бошқариш муассислари бўлишлари мумкин;

мол-мулкни эгаси;

ер ўлқасига мерос қилиб қолдириладиган ўмрбод эғалиқ қилиш ҳуқуқига эға бўлган шахс;

вақолатли давлат органи давлат мулки бўлган мол-мулкка нисбатан;

мол-мулкка ҳужалиқ юритувчи ҳуқуқи асосида эғалиқ қиладиган қорхона – мулкдорнинг рўхсати билан;

конунда назарда тутилган холларда нотариус, васийлик ва хомийлик органи, суд ёки бошка ваколатли орган.

Конун буйича фукаро ҳам, юридик шахс ҳам ишончли бошқарувчи булишлари мумкин. Мол-мулк давлат органига ишончли бошқарувга берилиши мумкин эмас. Тадбиркорлик фаолияти билан шугулланишга ҳақли булмаган шахслар ҳам ишончли бошқарувчи була олмайдилар. Ишончли бошқарувчи фақат уз розилиги билангина тайинланиши мумкин.

Ишончли бошқарувчидан ташқари, ҳар қандай шахс фойда олувчи булиши мумкин. Мол-мулкни ишончли бошқариш шартномаси амалдаги конун талабларига мувофиқ, тарафларнинг узаро келишувига асосан, ёзма шаклда тузилади.

Кучмас мол-мулкни ишончли бошқаришга топширишда тарафлар уртасида ёзма равишда тузиладиган шартнома давлат рўйхатидан утказилиши шарт, ишончли бошқарувга топширилаётган мол-мулклар албатта топшириш ва қабул қилиш ҳақида тузилган далолатнома асосида амалга оширилиши мумкин. Ушбу қоидаларга риоя қилмаслик бундай шартномаларнинг ҳақиқий эмаслигига сабаб бўлади.

Бундан ташқари, фуқаролик кодексининг 853-моддаси талабига қура, мол-мулкни ишончли бошқариш шартномасида қуйидагилар назарда тутилиши керак:

шартнома буйича ишончли бошқаришга бериладиган мол-мулк рўйхати;

фойда олувчи тугрисидаги курсатма;

ишончли бошқарувчининг ҳисоботлар тақдим этиш муддатлари;

ишончли бошқариш бекор қилинган тақдирда мол-мулкни оладиган шахс;

агар ҳақ тулаш шартномада назарда тутилган бўлса, ишончли бошқарувчига туланадиган ҳақнинг миқдори ва шакли.

Ушбу шартлар булмаган тақдирда шартнома тузилмаган ҳисобланади.

Мол-мулкни ишончли бошқариш шартномаси беш йилдан ортиқ булмаган муддатга тузилади.

Шартноманинг амал қилиш муддати тамом бўлганида, тарафлардан бирининг шартномани бекор қилиш тугрисидаги аризаси бўлмаса, шартнома унда назарда тутилган муддатга ва шартлар асосида узайтирилган деб ҳисобланади. Бундан ташқари ишончли бошқаришга топшириладиган айрим турдаги мол-мулклар учун конунда шартнома амал қилишининг бошка энг қуқ муддатлари ҳам белгилаб қуйилиши мумкин.

Амалдаги конун талабларига қура, ишончли бошқарувчининг ҳуқуқ ва мажбуриятлари қуйидагилардан иборат:

Ишончли бошқарувчи конунда ва мол-мулкни ишончли бошқариш шартномасида назарда тутилган доирада ишончли бошқаришга топширилган мол-мулкка нисбатан муқдор ҳуқуқларини амалга оширади.

Ишончли бошқарувчи мол-мулкни бошқариш соҳасидаги ҳаракатларини амалга ошириш натижасида қулга қиритилган ана шундай мол-мулк таркибига қиритилади. Ишончли бошқарувчининг ана шундай ҳаракатларини амалга ошириши натижасида вужудга қелган мажбуриятлар шу мол-мулк ҳисобидан бошқарилади.

Ишончли бошқарувчи бошқарувга топширилган қуқмас мол-мулкни бошка шахсга берилишини ва қаровга қуйишни фақат бу ҳол мол-мулкни ишончли бошқариш шартномасида назарда тутилган ҳоллардагина амалга оширишга ҳақли.

Ишончли бошқарувда бўлган мол-мулкка ҳуқуқларни ҳимоя қилиш учун ишончли бошқарувчи узининг ҳуқуқлари ҳар қандай бузилишдан ҳимоя қилишдан, уларни қарқараф этилишини талаб қилиш ҳуқуқларига эга (ФҚнинг 228,229,232-моддалари).

Ишончли бошқарувчи бошқарувнинг муассисига ва фойда олувчига мол-мулкни ишончли бошқариш шартномаси билан белгиланган муддатларда ва қарқибда уз фаолияти тугрисида ҳисобот тақдим этиб туради.

Мол-мулкни ишончли бошқарувга беришда бошқарувчининг шахсига нисбатан ҳам талаблар шартномада қузда тутилиши мумкин (масалан, тадбиркорликка қобилиятли, қилим қаражаси, ихтисоси ва бошка қихатлари).

ФҚнинг 858-модаси: Мол-мулкни ишончли бошқаришни бошка шахсга бериш.

Ишончли бошқарувчи мол-мулкни шахсан узи бошқаради, ушбу модданинг иккинчи ва учинчи қисмларида назарда тутилган ҳоллар бундан мустасно.

Ишончли бошқарувчи бошқа шахсга ишончли бошқарувчи номидан мол-мулкни бошқариш учун зарур бўлган ҳаракатларни амалга оширишни топшириши мумкин, башарти унга мол-мулкни ишончли бошқариш шартномасида ана шундай ваколат берилган бўлса ёки у бунга муассиснинг ёзма розилигини олган бўлса, ёхуд бошқарув муассиснинг ёки фойда олувчининг манфаатларини таъминлаш учун вазият таозоси билан бунга мажбур бўлса ва бунда бошқарув муассисининг курсатмаларини оқилона муддатда олиш имконига эга бўлмаса.

Ишончли бошқарувчи узи танлаган ишончли вакилнинг ҳаракатлари учун узининг ҳаракатлари каби жавобгар бўлади.

Мол-мулкни ишончли бошқариш муассиси шартномада қўзда тутилганидек, ишончли бошқарувчининг фаолияти юзасидан назоратни амалга оширишга ҳақли, лекин у бошқарувчининг тезкор, ички хужалик юритувчи фаолиятига аралашмаслиги лозим. Муассис мол-мулк бошқарувчидан шартномада курсатилган муддатларда зарур ҳисоботларни талаб қилишга ҳақли, агар бундай муддатлар шартномада курсатилмаган бўлса, ҳисобот томонларнинг макбул қилинувчлари билан белгиланган муддатларда топширилиши лозим.

Муассис ишончли бошқарувчисидан, мол-мулкни бошқариш жараёнида олинган фойда ва бошқа тушумларни муассисга беришни талаб қилишга ҳақли (агарда шартномада бошқа ҳолатлар назарда тутилмаган бўлса).

Мол-мулкни ишончли бошқариш пайтида фойда олувчининг ёки бошқарув муассисининг манфаатлари тугрисида етарли гамхурлик қилмаган ишончли бошқарувчи фойда олувчига мол-мулкни ишончли бошқариш вақтида бой берилган фойдани, бошқарув муассисига эса мол-мулкни йўқотиш ёки унга шикаст етказиш билан келтирилган зарарни, шунингдек, бой берилган фойдани тулайди.

Агар ишончли бошқарувчи Ушбу зарарни енгиб бўлмайдиган қуч туфайли ёки фойда олувчининг ёхуд бошқарув муассисининг ҳаракатлари туфайли қелиб чиққанлигини исбот қилиб бера олмаса, етказилган зарар учун жавобгар бўлади.

Ишончли бошқарувчи узига берилган ваколатлардан четга чиққан ёки узи учун белгилаб ўқийлган челаҳларни бузган ҳолда тузган битим бўйича мажбуриятларни ишончли бошқарувчи шахсан узи бажаради. Агар битимда қатнашувчи учинчи шахслар ваколатлардан четга чиққанлигини ёки белгилаб қўйилган чеклаҳларни қилмаган бўлсалар ёки қилишлари мумкин бўлмаган бўлса, вужудга келган мажбуриятлар бўйича қарзлар ишончли бошқарувга топширилган мол-мулк ҳисобидан туланади. Ушбу мол-мулк етарли бўлмаган тақдирда ундирув ишончи бошқарувчининг мол-мулкига, унинг мол-мулки ҳам етарли бўлмаганида эса, бошқарув муассисининг ишончли бошқаришига топширилмаган мол-мулкига қаратилиши мумкин. Айни вақтда, муассис ишончли бошқарувчига нисбатан регресс даъво ҳуқуқига эга.

Агар муассис мол-мулкни ишончли бошқарувчига шартнома асосида ишончли бошқарувга топширувчига қадар давлат ва бошқа шахслар олдида қарздор бўлган тақдирда бу қарзларни ундиришда белгиланган тартибда ушбу мол-мулкка қаратилиши мумкин (ФКнинг 859-моддаси, 4-қисми).

Мол-мулкни ишончли бошқариш шартномаси уни тегишли суратда бажармаслик туфайли бошқарув муассисига ёки фойда олувчига етказилиши мумкин бўлган зарарнинг урнини қоплашни таъминлаш учун ишончли бошқарувчининг гаров беришини назарда тутиши мумкин.

ФКнинг 861-моддаси: Мол-мулкни ишончли бошқариш шартномаси қўйдаги ҳолларда бекор бўлади:

- тарафлардан бирининг шартнома муддати тугаши муносабати билан шартномани бекор қилиш тугрисидаги аризасига мувофиқ;

- агар шартномада бошқа ҳол назарда тутилмаган бўлмаса, фойда олувчи фуқаронинг вафот этиши; фойда олувчи юридик шахснинг тугатилиши муносабати билан;

- ишончли бошқарувчи фуқаро вафот этганида, у муомалага лаёқатсиз, муомала лаёқати чекланган ёки бедарак йуқолган деб ҳисобланганида, шунингдек, икки тадбиркор банкрот деб топилганида;

- ишончли бошқарувчи юридик шахс тугатилганида, у ночор (банкрот) деб топилганда;

- фойда олувчи, агар шартномада бошқача тартиб назарда тутилган бўлмаса, шартнома бўйича фойдани олишдан бош тортганида;

- ишончли бошқарувчи ёки бошқарув муассиси ишончли бошқарувчи учун мол-мулкни бошқариш шахсан амалга ошириш мумкин эмаслиги муносабати билан бошқарувни амалга оширишдан бош тортганида;

- бошқарув муассиси ишончли бошқарувчига шартномага келишилган ҳакни тулаган ҳолда, ФКнинг 861-модаси 4-бандида курсатилганидан бошқа сабабларга қура шартномани бажаришдан бош тортганида;

- ишончли бошқарувчи узининг мажбуриятларини тегишли даражада бажармаган тақдирда шартнома суднинг қарорига мувофиқ бекор қилинганда;

- қонунда ёки бошқа шартномада назарда тутилган бошқа асосларга қура бекор қилиниши мумкин.

Мол-мулкни ишончли бошқариш шартномаси тарафлардан бирининг ташаббуси билан бекор қилганида иккинчи тараф агар шартномада муддат белгиланган бўлмаса, қаида уч ой олдин бундан хабардор қилиб қуйилиши қерак (ФКнинг 861-моддаси).

4Мавзу: Комплекс тадбиркорлик лицензияси (Франшизинг).

Режа.

1. Комплекс тадбиркорлик лицензияси (франшизинг).

2. Патент қонунчилиги.

3. Лицензиарнинг мажбуриятлари.

Комплекс тадбиркорлик лицензияси (франшизинг) шартномаси бўйича бир тараф (комплекс лицензиар) иккинчи тараф (комплекс лицензиат) га ҳақ эвазига лицензияларнинг фирма номидан ҳамда қурикланадиган ахборотидан, шунингдек, шартномада назарда тутилган мутлак ҳуқуқларга қурувчи бошқа объектлардан (товар белгиси, хизмат қурсатиш белгиси ва ихтиролар ҳамда бошқалардан) лицензиатнинг тадбиркорлик фаолиятида фойдаланиш ҳуқуқини уз ичига оладиган мутлок ҳуқуқлар

5Мавзу: Омонат саклаш шартномаси қаида умумий қоидалар.

Режа.

1. Омонат саклаш шартномасининг тушунчаси.

2. Омонат саклаш шартномасининг турлари.

3. Тарафларнинг ҳуқуқ ва бурчлари.

Омонат саклаш шартномаси деб шундай шарномага айтиладики, бунга асосан бир тараф (омонат сакловчи) унга иккинчи тараф (юқ топширувчи) берган ашёни саклаш ва бу ашёни Тула ҳолида қайтариш мажбуриятини олади.

Омонат саклаш шартномасининг ҳуқуқий белгилари, асосан, тубандагича:

биринчидан, омонат саклаш реал шартнома бўлиб ҳисобланади, чунки ашёнинг омонат саклаш юзасидан тарафлар уртасида ҳуқуқ ва бурчлар омонат нарсанинг иккинчи тарафга топширилиши

Омонат саклаш шартномаси фукаро ва юридик шахсларни зарурий эҳтиёжларини кондиритиш учун кулланилади. Жумладан, ломбардда омонат саклаш учун фукаролардан шахсий истеъмолига мулжалланган кучар ашёлар қабул қилиниши мумкин (ФКнинг 894-моддаси). Бойликларни банкда саклаш шартномасига мувофиқ, банк қимматли қозғаларни, қимматбаҳо металллар ва тошларни, бошқа бойликларни, шунингдек, ҳужжатларни саклаш учун қабул қилиши мумкин (ФКнинг 896-моддаси). Ашёларни транспорт ташкилотларини қорхоналарида саклаш шартномасига мувофиқ, транспорт ташкилотларининг ихтиёридаги юк қоналар йуловчилар ва

бошка фукаролардан, улардан йул хужжатлари бор ёки йуклигидан катъий назар ашёларни саклаш учун топширади (ФКнинг 897-моддаси). Ашёни ташкилотларнинг кийимхоналарида ашёларни ҳақ эвазига саклаш ҳақида ашёнинг саклашга топшириш ҳақида келишиб куйилган ёки бошка очик усулда шартлашилган бўлмаса, уларда ашёни саклаш бепул ҳисобланади (ФКнинг 898-моддаси). Ашёни меҳмонхонада саклашда меҳмонхонада яшаётган шахс томонидан олиб кирилган ашёларни йуқолганлиги, кам чикканлиги ёки шикастланганлиги учун омонат сакловчи сифатида алоҳида келишув бўлмаган тақдирда ҳам жавоб беради. Ашёни енгиб бўлмайдиган куч, ашёнинг уз хоссалари оқибатида ёки меҳмонхонада яшовчининг узи, унинг ҳамроҳлари ёки унинг ёнига келган шахслар айби билан йуқолган кам чиккан ёки шикастланган ҳоллар бундан мустаснодир (ФКнинг 899-моддаси). Бундан ташқари, тадбиркорлик фаолияти сифатида товарларни саклайдиган ва саклаш билан боғлиқ хизматларни курсатадиган ташкилот товар омбори дейилади (ФКнинг 901-моддаси).

Амалиётда ушбу муносабатларга ухшаш лекин мазмунан нихоятда фарқ қиладиган, жумладан, қаровсиз ёки адашган чорва моллари туғрисидаги қоидалар (ФКнинг 195-моддаси) га мувофиқ, бундай чорва моллари ёхуд бошка қаровсиз уй ҳайвонлари ёки қулга ургатилган ҳайвонлар топилганда ёки адашганда вақтинча саклаш, боқиш ва фойдаланиш учун яқиндаги ҳужалик ёки жамоаларга топширилади. Чорва моллари ва ҳайвонларни вақтинча саклаш ҳайвонни то эгаси топилгунча асрашдан иборат бўлиб, омонат саклаш шартномасига асосланмасдан, балки қонун ҳужжатлари билан белгиланадиган мажбуриятнинг бир хилини ташкил этади.

Омонат саклаш шартномасига доир асосий қоидалар ФКнинг 875, 913-моддаларида берилган. Омонат саклашнинг айрим турларини тартибга солинадиган бир қанча низомлар мавжуд. Масалан, музхоналарда озик-овқат саклаш муносабатлари Ўзбекистон Республикасининг Озик-овқат саноати давлат комитети томонидан музхона омборлари туғрисида чиқарилган низомда курсатилган. Ломбардларда буюмларни омонат тариқасида саклаш иши ломбарднинг намунавий уставига асосан амалга оширилади. Қул юқларидаги қоидалар ва багажларни саклаш қамраларидан фойдаланиш туғрисидаги қоидалар Ўзбекистон Транспорт акционерлик корпорацияси томонидан қабул қилинган расмий қулланмаларда белгилаб қуйилган. Юқлар темир йулларга қарашли жойларда саклаш учун топширилганда, қолдирилганда уларнинг тула-туқис сакланиши учун темир йул муассасаси жавобгар бўлишлиги ҳақида Ўзбекистон Республикаси темир йуллари уставида курсатилган. Омонат саклаш шартномаси ёзма равишда тузилиши қерак бўлган ҳолларда (ФКнинг 108-моддаси) агар ашёнинг саклашга қабул қилинганлиги омонат сакловчи томонидан юқ топширувчига саклаш тилхати, паттаси, гувоҳномаси, омонат сакловчи инсонларга бошка ҳужжатни бериш йули билан тасдиқланган бўлса, шартноманинг ёзма шаклига риоя қилинган ҳисобланади.

ФКнинг 877-моддаси 2-қисмига мувофиқ, агар ашё саклаш учун фавқулодда ҳолатларда (ёнгин, табиий офат, тусатдан қасал бўлиш, ҳужум ҳавфи...) топширилган бўлса, шартномани ёзма шаклига риоя қилиш талаб этилмайди. Бундан ташқари омонат саклаш шартномаси омонат сакловчи томонидан юқ топширувчига, агар бунга қонун ҳужжатларига йул қуйилса ёки у саклашнинг ушбу тури учун одатдаги ҳол бўлса, ашё саклаш учун қабул қилинганлигини тасдиқлайдиган номерли житон (номер) ёки электрон пласмассалар ва бошка белги бериш йули билан тузилиши мумкин.

Фуқаролик ҳуқуқида омонат саклаш шартномасининг бир неча турлари ҳужжатлар ва қоидалар билан тартибга солинади. Омонат саклаш шартномаси оддий омонат ва махсус омонат турларига бўлинади. Оддий омонат саклаш омонат саклашнинг умумий қоидалари (ФКнинг 875-893-моддалари) ни қулланишнинг узи қифоя қилади. Омонатни саклашнинг махсус турига товар омборларида, ломбардларда, банқларда, транспорт қорхоналарининг юқхоналарида, кийимхоналарда, меҳмонхоналарда, секвестр (низоли ашёларни) омонат саклаш қиради. Бундан ташқари омонат саклашнинг махсус турига маданий бойлиқларни, музейга тегишли бўлган бойлиқлар ва бошкаларни омонат саклаш уз ҳусусиятларига эга. Буларни саклашнинг ҳар бирида уқлланиладиган омонат саклаш хизмати фаолияти бир-биридан ажралиб туради.

Омонат саклашга маълум бир ашёлар маълум бир турдаги ашёларни худди уша ашёнинг узини кайтариш кафолати билан топширилади. Бундан ташқари, мева-сабзавотларни саклаш учун омонат саклаш шартномаси тузилади.

Ашёларда оддий ва фавкулудда омонат саклаш шартномалари тузилиши мумкин.

Фукаролик обороти булган оддий шароитда омонат саклаш шартномаси тузиш мумкин.

Айрим ҳолларда фукаролик оборотида булган ашёларни фавкулудда омонат саклаш шартномаси ёзма турини тузмасдан ҳам топшириш мумкин. Масалан, табиий офатлар, ҳарбий ҳолатлар, қутилмаган касалликлар ва бошқа ҳолларда.

Омонат саклаш шартномасида катнашувчи тарафлар ва шартнома предмети, юкорида айтилганидек, омонат муомаласида иштирок этувчи тарафлар – фукаралар ва юридик шахс ҳисобланган ташкилотлар булади. Умуман олганда омонат саклаш шартномасида иштирок этувчи фукаралар муомалага лаёқатли бўлишлари талаб қилинади. Лекин баъзи ҳолларда омонат қуювчилар муомалага лаёқатсиз булганларида ҳам омонат саклаш шартномаси тузилган деб ҳисобланиши мумкин.

Бирок бундай ҳолда шартномада омонат қуювчининг манфаатларига риоя қилинган бўлиши шарт. Ташкилотлар узларининг устав (низом)ларида назарда тутилган ҳоллардагина омонат саклаш фаолияти билан шугулланишлари мумкин.

Жисмоний хусусиятлари жихатидан омонат сакловчининг ихтиёридаги бинога ёки ҳудудга жойлаштирилиши мумкин булган буюмларгина омонат саклаш шартномасининг предмети булла олади. Шу сабабли қучмас мол-мулк ва ҳажми улкан объектлар бўйича омонат саклаш шартномаси тузилиши мумкин эмас. Бундай объектни куриклаш иши қоровулар ваҳ у қабилар билан меҳнат шартномаси тузиш асосида амалга оширилади.

Саканиши қонун ҳужжатлари билан тақикланган нарсалар – қорадори, заҳарли моддалар, ҳар хил уқотар қуроллар ва ҳоказолар омонат саклаш шартномасининг предмети бўлиши мумкин эмас.

Омонат тариқасида қуйилган нарсаларнинг айнан узи саклаш муддати тугаганидан кейин ёки талаб қилиниши билан эғасига қайтариб берилиши қерак.

ФҚнинг 878-моддаси: Омонат саклаш муддати.

Омонат сакловчи ашёни шартномада қелишилган муддат давомида саклаши шарт. Агар шартномада саклаш муддати назарда тутилган бўлмаса ва уни шартноманинг шартларига қараб аниқлаш мумкин бўлмаса, ашё юқ топширган шахс томонидан талаб қилиб олиңгунча сакланади.

Агар саклаш муддати ашёни юқ топширган шахс томонидан талаб қилиб олиш пайтигача қилиб белгиланган бўлса, омонат сакловчи бундай вазиётларда одат булган ашёни саклаш муддати тугагач, ашёнинг юқ топширган шахс томонидан қайтариб олинишини талаб қилиб олишга ҳақли бўлиб, ашёни топширган шахсга уни қабул қилиб олиш учун оқилона муддат беради.

Амалиётда ашёларни эғасизлантириб сакланганида саклаш учун қабул қилинган ашёлар бошқа юқ топширувчиларнинг шунга уҳшаш ва шундай сифатли ашёлари билан аралаштириб юбориши мумкин. Масалан, оғирлик ва улқов билан белгиланадиган донни элеваторларда омонат саклаш, турли шахсларга қарашли булган бир хилдаги буюмларни маҳсус ҳоналарда саклаш ва ҳоказо. Саклаш учун топширилган бундай ашёлар, нарсалар бир-бирларига аралаштирилиши, яъни эғасизлантирилиши сабабли омонат буюмларини эмас, балқа жисм ва хил жихатидан уша буюмларга тугри қеладиган бошқа нарсаларни олади. Бундай саклашга эғасизлантириб саклаш дейилади.

Омонат саклаш шартномасига биноан ашёни куриқлашдан иборат булган асосий вазифа, шу ашё омонат сакловчининг бевосита ихтиёрига утганидан кейингина амалга оширилади. Демак, омонат саклаш шартномасини тузилган деб ҳисоблаш учун тарафларнинг узаро қелишувларидан ташқари, ашёнинг топширилиши ҳам талаб қилинади.

Омонат қабул қилувчининг асосий бурчи омонат тарзида қуйилган нарсани саклашдир. Унинг бошқа бурчлари уша асосий бурчга боғлиқ булади. Омонат сакловчи мулкни саклаши учун шартномада назарда тутилган ёки зарур булган барқа қораларни қуришга мажбур. Ашёни саклаш юзасидан қуриладиган зарур қораларнинг характери ҳар қайси омонатнинг аниқ шартномаларга қараб ё амалдаги маҳсус қоидалар билан ёки узаро қелишув бўйича бнлгиланиши мумкин. Агар

шартномаларда ёки махсус қоидаларга омонатга қуйилган ашёнинг қандай сакланиши лозимлиги қурساتилмаган бўлса, омонатга олувчи мулкни саклаш учун қай тарзда олган бўлса, кейинчалик шу тарзда тула-туқис ҳолда омонат қуёвчига қайтариши керак. Агар шартномада бошқача ҳол қурساتилмаган бўлса, омонат сакловчи саклаш учун узига топширилган мулкдан фойдаланишга ҳақли эмас. Бундан ташқари, омонат сакловчи ашёни қайтариш билан бир вақтда, башарти омонат саклаш шартномасида бошқача тартиб назарда тутилган бўлмаса уни саклаш вақтида олинган ҳосил ва даромадларни ҳам топшириши шарт (Фқнинг 880-моддаси). Лекин омонат сакловчи узига саклаш учун топширилган ашёдан юк топширувчининг розилигисиз фойдаланишга, шунингдек, учинчи шахсларга ундан фойдаланиш имкониятини бериш ҳақли эмас, сакланаётган ашёдан фойдаланиш учун тулик сакланишини таъминлаш учун зарур бўлган ҳоллар бундан мустасно Фқнинг 881-моддаси).

Омонат саклаш шартларини ўзгартириш лозим бўлиб қолса, омонат сакловчи ашёни саклаш шартларини ўзгартириш зарурлиги ҳақида дарҳол юк топширувчини хабардор қилиши ва унинг жавобини қутиши шарт.

Ашёнинг йуқолиши ёки шикастланиши ҳавфи пайдо бўлган тақдирда, омонат сакловчи саклаш шартномасида назарда тутилган саклаш усули, жойи ва бошқа шартларини юк топширувчининг жавобини қутмасдан ўзгартириши шарт.

Агар саклаш вақтида ашёнинг бузилиши ҳавфи аниқ бўлиб қолса, ёки ашё бузилган бўлса ёки унинг тулик сакланишини имкон бермайдиган вазиятлар вужудга келган бўлса, юк топширувчи эса ўз вақтида қоралар қуришини қутиш мумкин бўлмаса, омонат сакловчи ашёни ёқт унинг бир қисми саклаш жойида амалда бўлган баҳода, нарҳда мустақил сотишга ҳақли. Агар маъмур вазиятлар омонат сакловчи айбдор бўлмаган сабабларга қура вужудга келган бўлса, у сотиш учун қилган ўз ҳаракатларини харид баҳосидан ундириш ҳуқуқига эга.

Маълумки, қонун ҳужжатлари ва қуқаролик муомаласидан қикарилмаган ҳамда омонат саклаш қоидаларига зид бўлмаган ҳар қил ашёлар ва мол-мулкларни саклаш мумкин. Шулардан ҳавфли ҳоссаларга эга бўлган ашёларни саклаш, агар юк топширувчи тез ёнадиган, портлаш ҳавфи бўлган ёки ўз табиатиға қура, ҳавфли бўлган ашёларни саклаш учун топшираётган вақтда сакловчининг уларнинг ҳоссалари ҳақида оғохлантормаган бўлса, омонат сакловчи бу ашёларни қурилган зиённи юк топширувчига туламаган ҳолда истаган вақтда зарарсизлантириши ёки йуқ қилиб ташлаши мумкин. Юк топширувчи бундай ашёлар сакланиши муносабати билан сакловчига ва учинчи шахсларга етқазилган зарар учун жавоб беради.

Агарда ҳавфли ҳоссаларга эга бўлган ашёлар саклаш учун профессионал омонат сакловчига топширилган вақтда ўшбу модданинг биринчи қисмида назарда тутилган қоидалар бундай ашёлар саклаш учун нотугри ном билан топширилган ва омонат сакловчи уларни қабул қилиб олиш қоғида сиртдан қуздан қечириш йули билан уларнинг ҳавфли ҳоссаларга эғалигини била олмаган тақдирда қулланилади (Фқнинг 883-моддаси).

Агар ашёлар ҳақ эвазига сакланган тақдирда , Фқ 883-моддасининг биринчи ва иккинчи қисмлариданазарда тутилган ҳолларда ашёларни саклаш учун туланган ҳақ қайтариб берилмайди, борди-ю ,бу ҳақ туланмаган бўлса , омонат сакловчи уни тула-туқис ундириб олиши мумкин.

Агар омонат сакловчи хабардор бўлгани ҳолда ва унинг розилиги билан саклашга қабул қилинганда , Фқнинг 883-моддаси биринчи қисмида қурсатилган ашёлар, гарчи уларни саклаш шартларига риоя этилган бўлсада, атрофдагилар учун ёки омонат сакловчи ёҳуд учинчи шахсларнинг мол –мулки учун ҳавфли бўлиб қолган бўлса ҳамда вазият омонат сакловчининг юк топширувчидан уларни дарҳол олиб қетишни талаб қилишга имкон бермаса ёки юк топширувчи бу талабни бажармаса, ўшбу ашёлар омонат сакловчи томонидан юк топширувчига зиённи туламаган ҳолда зарарсизлантирилиши ёки йуқ қилиб ташланиши мумкин, Бундай ҳолларда юк топширувчи ўшбу ашёларни саклаш муносабати билан қелтирилган зарар учун омонат сакловчи а учинчи шахслар олдида жавобгар бўлмайди,(Фқнинг 883-моддаси).

Агар қонун ҳужжатларида ёки омонат саклаш шартномасида бошқача тартиб назарда тутилган бўлмаса, омонат сакловчи юк топширувчининг розилигисиз ашёни саклаш учун учинчи шахсга топширишга ҳақли эмас. Башарти буни юк топширувчининг манфаатлари зарур қилиб қуйган ва омонат сакловчи унинг розилигини олиш имкониятидан маҳрум бўлган бўлмаса, омонат сакловчи

ашёни учинчи шахсга топширилганлиги хакида юк топширувчини кечиктирмай хабардор килиши шарт.

Саклаш учун ашё топширилган учинчи шахснинг харакатлари учун омонат сакловчи жавоб беради.

Яна омонат куйган шахснинг бурчларидан бири – омонат сакланганлик учун сакловчига саклаш тамом булгандан кейин хак тулаш хисобланадига бунда агарда омонатсаклаш учун даврлар буйича хак тулаш назарда тутилган булса, хар-бир белгиланган давр тамом булиши билан туланиши шарт. Агарда омонат саклаш омонат сакловчи жавобгар булмаган вазиятлар туфайли шартлашилган муддатидан олдин тухтатилса, омонат сакловчни, хакининг мутаносиб кисмини, ФК 883-моддасининг биринчи, иккинчи ва учинчи кисмлариданазарда тутилган холларда эса, хакнинг хаммасини олиш хукукига эга булади.

ФКнинг 883-моддаси: Хавфли хоссаларга эга булган ашйёларни саклаш.

Агар юк топширувчи

6. Мавзу: Сугурта.

Режа.

- 1.Сугуртанинг мохияти ва мазмуни.
- 2.Сугурта хукукий муносабатлари.
- 3.Сугурта шартномасининг турлари.

Хужалик фаолиятининг маълум тури сифатида сугурта катор узига хосликларга эга. Сугурта иктисодий категория сифатида манфаатдор ташкилотлар ва фукаролар бадаллари хисобидан ташкил топган, махсус ташкилот (сугурталовчи) бошкарувида булган пул фондини вужудга келтириш ва таксимлаш шакли булиб, унинг асосий тайинланиши сугурта килдирувчиларнинг мулкий ёки бошкача талафотлари ва зиёнлари урнини коплашдан иборат. Эхтиёткорлик максидида бундай пул маблаглари фондини ташкил этиш зарурияти катор омиллар Билан белгиланади:

Биринчидан, инсоннинг хаёти, унинг ишлаб чикариш фаолияти табият, атроф-мухит Билан узвий равишда боглик булиб, бунда баъзан табиятнинг вайрон килувчи кучлари: кургокчилик, зилзила, сув тошкени, ёнгин, бурон, довул, сел, упирилиш, портлаш, яшин, чакмок уриши, эпизоотия ва бошка сифатларда руй бериши мумкин. Ишлаб чикариш, тадбиркорлик фаолиятини амалга оширишда хам таваккалчилик мавжуд. Бунда бъзан табият омилиг боглик булмаган холда, хужалик, ишлаб чикариш фаолияти характери ёки инсон омили характери Билан боглик равишда олдиндан куриб булмайдиган муваффакиятсизликлар, зиёнлар вужудга келиши мумкин. Сугурта хар икала холатда хам вужудга келадиган мулкий зиёнлар урнини тез ват улик коплашга имкон берувчи восита хисобланади.

Шундай килиб, сугурта бир шахсда вужудга келган зиённи куп шахслар зиммасига юклаш булиб, бу шахслар учун зарарни коплаш катта мулкий йукотиш, талафоти булиб курилмайди. Жабрланган шахснинг зиёнлари эса тез ва етарли даражада тулик копланади.

Бунда зиёнларни коповчи манба буладиган, сугуртанинг моддий негизини ташкил этадиган сугурта фонди сугурта килдирувчи шахсларнинг майда бадаллари хисобига марказлаштирилмаган тартибда вужудга келиб, кейинчалик сугурта ташкилоти томонидан бошкариладиган марказлаштирилган фондга айланади.

Сугуртанинг ахамияти уни ижтимоий узаро ёрдам тури сифатидаги вазифасида намоён булади. Сугурта туфайли кутилмаган офат окибатларига Карши кураш олиб борувчи тулакони, маълум конуниятларга асосланган хужалик фаолияти шакли вужудга келади ва бу фолият зиёнларни коплаш харажатларини аник белгилаш ва уни зарурий харажат сифатида назарда тутишга имкон буради. Хаар хил тасодифий офатлар, кунгилсизликлар окибатларини иктисодий жихатдан

бартараф эти шоркали сугурта ишлаб чиқаришда таваккал қилиш даражасини жиддий қамайтиради.

Сугуртанинг Яна бир аҳамияти унинг муайян хизмат курсатиш тури эканлигида бўлиб, унинг асосий моҳияти пул маблағларини бирлаштириш ва айбсиз зарар қурганлар уртасида бу маблағларни тақсимлаш фаолиятида қуринади.

Сугурта иктисодиётнинг ҳамма соҳаларида хужалик фаолиятнинг амалга оширишнинг ишончли қафолати сифатида қўлланмоқда.

Сугурта тижорат-тадбиркорлик фаолиятда муҳим урин эгаллайди ва хужалик юритувчи субъектларга ҳар қандай қонуний фаолият билан қурқмасдан, ҳавфсирамасдан шугулланишга имконият яратади. Сугурта кредит муомаласида қарздор мол-мулкига ҳар хил табиий офатлар, тасодифий қўлфатлар оқибатида талофот етиши, кадрсизланиши олдини олади ва бинобарин, барқарорлик, мустаҳкам ишончилиқ омили ҳисобланади.

Кишиларнинг ҳаёти, соғлигини сугурталаш турмушда муҳим аҳамиятга эга бўлиб, уларнинг меҳнат фаолияти пасайганда ёки йўқотилганда, оиласи боқувчисини йўқотганда моддий қўллаб-қувватланишини таъминлайди. Шу сабабли ҳам ҳар қандай мамлакатда одамлар ҳаёт ива соғлиги сугурталанганлиги бу мамлакат фаровонлиги ва маданият даражасининг муҳим курсаткичи ҳисобланади.

Ҳар қандай давлат ўз ҳудудида хорижий сармоялар жалб этишни мақсад қилганда, биринчи навбатда, бу сармоялар ва сармоядорларни сугурталаш тизимини барпо этиши бежиз эмас.

Ўзбекистон Республикасида бозор муносабатларини шакллантириш жараёнида сугурта тизими ҳам жиддий ислоҳ қилинади. Сугурта бўйича давлат монополияси бекор қилинди, сугурта бозорини вужудга келтириш бўйича ҳуқуқий асослар яратилди. Ташкилий тадбирлар изчиллик билан амалга оширилмоқда.

Сугурта ҳуқуқий муносабатлари ФК,

7. Мавзу: Кимор ва гаров уйинлари утқозиш.

Режа.

1.Кимор уйинларини утқозиш.

2.Гаров бойлаш.

ФКнинг 56-бобида кимор ва гаров уйинлари утқозишнинг ҳуқуқий оқибатлари белгилаб қўйилган.

ФКнинг 983-моддаси: Кимор ва гаров уйинлари уюштириш ҳамда уларда иштирок этиш билан боглик талаблар.

Фуқаролар ва юридик шахсларнинг таваккалчиликка асосланган кимор ёки гаров уйинлар (кимор ва бас бойлаш) уюштириш ёки уларда иштирок этиш билан боглик талаблари судда ҳимоя қилинмайди, кимор ёки гаров уйинлар алдов, зуравонлик, таҳдид қилиш таъсирида ёхуд ўз вақилининг кимор ёки гаров уйинлари ташкилотчиси билан гаразли қилишуви туфайли иштирок этган шахсларнинг талаблари бундан мустасно.

Бас бойлаш деганда икки ёки бир неча шахс уртасида маълум бир ходисанинг рўй бериши ёки рўй бермаслиги, маълум бир субъект томонидан бирон нарсага эришиш ёки эришмаслиги ҳақида бас бойланади. Бунда тарафларнинг қарама-қарши фикрлари фарқ қиладиган, бас боғлашишда қимнинг фикри тугри бўлса, ўша қолиб қиқади ва мулкка эришади. Баъзи ҳусусияти билан ўшарти кечиктирилган битимларга ўхшаб қетади. Бас предмети бўйича тахмин қилинаётган нарсага эришиш тарафларнинг эрки-иродасига боглик бўлиши мумкин ёки бўлмаслиги мумкин. Масалан: икки футбол ишқибози томони бас бойлашида рўй берадиган ходиса томонларнинг эрки-иродасига боглик бўлмайди.

Агарда футбол ишқибозлари уртасида уйинчининг маълум уйинда гол уриши ёки гол уролмаслиги тугрисида бас бойлаш, кимор ва бас бойлаш тугрисидаги уйинлардан фарк қилиб, кунгилочар уйинлар ҳисобланади. Кунгилочар уйинларда ютиш ва ютказиш мавжуд бўлса ҳам мулкӣ манфаат мавжуд бўлмайди.

Кимор уйинларига ружу қуйиш, уни доимий касб қилиш аҳоқ нуқтаи назаридан салбий баҳоланади. Кимор уйинлари айрим ҳолларда қонунлар билан тақиқланади. Кимор уйинлари билан боглик бўлган талаблар, яъни ютукни бермаслик, ютказилганликни тан олмаслик суд орқали ҳимоя қилинмайди.

Агарда кимор вағ аров уйинлари алдов, зуравонлик, таҳдид қилиш таъсирида ёхуд уз вақилининг кимор ёки гаров уйинлари ташкилотчиси билан гаразли қелишуви туфайли иштирок этган шахсларнинг талаблари (алдаш орқали ютиш, кимор уйнашга мажбур эти шва шу қаби ҳолларда) агар талаб қилувчи шахснинг ҳуқуқ ва манфаатларига путур етказадиган бўлса, суда ҳимоя қилиниши мумкин. Бунда ФКнинг 122-123-моддаларида курсатилган оқибатлар вужудга келади.

ФКнинг 984-моддасида лотареялар, тотализаторлар ва бошқа уйинларнинг давлат томонидан утқазилиши билан боглик узига ҳос ҳусусиятлар белгилаб қуйилган. Лотареялар, тотализаторлар, узаро бас бойлашишлар ва бошқа таваккалчиликка асосланган уйинлар ташкилотчиси – давлат, вақолатли давлат органиан руҳсатнома (лицензия) олган шахслар ва уйинларнинг иштирокчилари уртасидаги муносабатлар шартномага асосланади. Бундай шартнома лотарея билети қийматини тулаган ёки уйина иштирок этишга бошқа тарзда ҳақ тулаган пайтдан бошлаб тузилган ҳисобланади.

Бундай шартномалар реал шартномалар ҳисобланади. Уйин ташкилотчиси билан уйин иштирокчилари уртасидаги шартнома тузиш тугрисидаги тақлиф уйинларни утқазиш муддати ва ютукни аниқлаш тартиби ҳамда унинг миқдори ҳақидаги шартларни уз ичига олган бўлиши лозим. Тақлифда бундай шартлар ташкилотчиси шартнома бўйича уларни белгиланган муддатда утқазишдан бош тортган тақдирда, уйинларнинг иштирокчилари уларнинг ташкилотчисидан уйинларни қолдириш ёки уларнинг муддатини бошқа вақтга қучириш туфайли етказилган зарарни қоплашни талаб қилишга ҳақли.

Лотарея, тотализатор ёки бошқа уйинларни утқазиш шартларига мувофиқ ютган деб эътироф этиладиган шахсларга (масалан: спортлото бўйича 6 ёки 5 рақамни олдиндан топган шахслар) уйинлар ташкилотчиси томонидан ютук уйинлари утқазиш шартларида назарда тутилган миқдорда, шаклда пул-буюм ёки туристик йулланма ҳолида ва муддатларда, агар бу шартларда муддат курсатилмаган бўлса, уйинларнинг натижалари чиқарилган пайтдан бошлаб ун қундан қечиктирмасдан тулаши лозим. Уйин натижалари, қолибларини аниқлаш уйинлар ташкилотчиси томонидан ёхуд ҳолис, учинчи шахслар томонидан (масалан: ҳақамлар ҳайъати томонидан) очик, ошқоралиқ асосида белгиланади.

Уйинлар ташкилотчиси уйинлар натижаларини матбуот ва оммавий ахборот воситалари орқали ёки бошқача тарзда эълон қилиши шарт. Уйинлар ташкилотчиси қолибларга ютукни тулаш ҳақидаги мажбуриятни бақармаган тақдирда ютган иштирокчиларнинг талаблари суд орқали қаноатлантирилади. Уйинлар ташкилотчиси иштирокчиларга ютуқларни тулаш билан бирга, шартнома шартларини бўзиш оқибатида етказилган бошқа зарарларни ҳам қоплаши лозим.

8. Мавзу: Интеллектуал мулк ҳуқуқи.

Режа.

- 1.
- 2.
- 3.

9. Мавзу: Муаллифлик ҳуқуқи.

Режа.

- 1.

- 2.
- 3.
- 4.

10. Мавзу: Саноат мулкига булган ҳуқук.

Режа.

1. Саноат мулки тушунчаси, турлари ва уларни ҳуқуқий муҳофаза қилиш.
2. Патентга булган ҳуқук ва шахсий ҳуқуқлар.
3. Патентга булган ҳуқуқни бошқа шахсларга утказиш тартиби.

Саноат мулки объектлари интеллектуал мулк объектларининг таркибий қисми ҳисобланади. «Саноат мулки» иборасининг томи маънода тушунмаслик лозим. Ушбу иборани қўллаш 18-19 асрларда Европа мамлакатларида ҳуқуқий ёрлик – патент орқали муҳофаза қилинадиган ихтиролар – техник характердаги ечимларни, асосан, саноат соҳасида қўлланганлиги билан боғлиқ ҳозирги вақтда саноат мулки, нафакат саноатда балки амалиётни, турмушнинг ҳамма соҳаларида кенг қўлланилади. Гарчи бу ибора унчалик аниқ-равшан бўлмаса ҳам, бироқ қонуншуносликда мустаҳкам урнашиб қолганлиги сабабли конвенцияларда ривожланган мамлакатлар қонунларида интеллектуал мулк ҳуқуқи объектларни ҳуқуқий муҳофаза ёрлиги асосида ҳимоя қилинадиган катта бир гуруҳнинг номи сифатида анъанавий жихатдан кенг қўлланиб келинмоқда. Саноат мулкини муҳофаза қилиш бўйича Париж конвенциясида саноат мулкининг муҳофаза объектлари сифатида қуйидагилар қўрсатилади: 1) ихтиролар; 2) фойдали моделлар; 3) саноат намуналари; 4) товар белгилари; 5) хизмат қўрсатиш белгилари; 6) фирма номи; 7) манбани қўрсатиш; 8) товарнинг келиб чиқиш жойи номи (1-2- моддалар); 9) гирром рақобатнинг олдини олиш.

Амалдаги ФКда саноат мулкига булган ҳуқук ихтиро фойдали модел саноат намунасига булган ҳуқук сифатида назарда тутилади.

ФКнинг 1082-моддаси: Ихтиро, фойдали модель, саноат намунасини ҳуқуқий жихатдан муҳофаза қилиш.

Ихтиро, фойдали модель ва саноат намунасига булган ҳуқук патент берилган тақдирдагина муҳофаза қилинади.

Ихтиро, фойдали модель ва саноат намунасига нисбатан қўйиладиган, патент олиш ҳуқуқини вужудга келтирадиган талаблар ҳамда патент идорасининг бундай ҳужжат бериш тартиби қонун билан белгилаб қўйилади.

Ихтиро, фойдали модел, саноат намунасига нисбатан қўйиладиган, патент олиш ҳуқуқини вужудга келтириладиган талаблар ҳамда патент идорасининг бундай ҳужжатни бериш тартиби Ўзбекистон Республикасининг 1994 йил 6 майда қабул қилинган «Ихтиролар, фойдали моделлар ва саноат намуналари тугрисида»ги қонун (бундан кейин матнда қонун деб юритилади) билан белгиланади.

Ихтиронинг патентга лаёнатлилиқ шартлари ушбу қонуннинг 5-моддасига белгилаб қўйилган. Бунга асосан, ихтиро сифатида қўрсатилган объект (яъни амалий аҳамиятга эга булган муаммонинг ечими) башарти у янги ихтирочилиқ даражасига эга бўлса ва уни амалиётда қўллаш мумкин бўлса, патент асосида ҳуқуқий муҳофаза қилинади.

Ихтиро, башарти у техника тараққиёти даражасидан яққол аён бўлмаса, очик –равшан қўрилиб туомаса, ихтирочилиқ даражасига эга бўлади. Техника тараққиёти даражаси ихтиро устиворлиги санасига қадар жаҳонда оммавий ошқора эълон қилинган ҳар қандай маълумотларни ўз ичига олади. Ихтиронинг янгилигини аниқлаш чоғида бирмунча олдин устиворликка эга булган ҳолда топширилган ва қайтариб олинган талабномалар ҳам ҳисобга олинади.

Ихтиро объектлари турли туман қўрилишларга эга. Баъзи ҳолларда аввалдан мавжуд объектнинг янги мақсадларга қўлланиши ҳам ихтиро ҳисобланади. Масалан, қўрилмалар, усуллар, моддалар,

микроорганизмларнинг шитаммлари, усимликлар ва хайвонлар хужайраларининг турлари, шунингдек, илгаридан маълум булган курилмалар, усуллар, моддаларнинг микроорганизмлар шитаммларини янги максадда кулланиш ихтиро сифати эътироф этилади.

Куйидагилар ихтиро хисобланмайди:

илмий назариялар ва математик усуллар;

хужаликни ташкил этиш ва бошқариш усуллари;

шартли белгилар, жадваллар, коидалар;

аклий операцияларни бошқариш коидалари ва усуллари;

ЭХМлар учун алгоритмлар ва дастурлар;

бинолар, иншоотлар, худудларни режалаштириш лойиҳалари ва схемалари;

эстетика талабларини каноатлантиришга йуналтирилган, махсулотларнинг факат ташки курунишига оид ечимлар;

интегралл схемаларнинг топологиялари;

усимлик навлари ва хайвон зотлари;

Жамият манфаатлари, инсонпарварлик ва ахлоқ коидаларига зид ечимлар (масалан, инсонни рухий ва жисмоний кийноққа солиш воситалари, фахш-бузуклик воситалари ва ҳоказо).

Фойдали моделларнинг патентга лаёқатлилиқ шартлари қонуннинг 6-модасида белгилаб қўйилган.

Ишлаб чиқариш воситалари ва истеъмол буюмларининг конструктив жихатидан ясалиши, тайёрланиши, шунингдек, уларнинг таркибий қисмлари фойдали модел хисобланади.

Фойдали модел сифатида қўрсатилган объект, башарти у янги бўлса, уни амалиётда қўллаш мумкин бўлса патент бериш орқали ҳуқуқий муҳофаза қилинади. Ушбу талаблар ихтирога қўйиладиган талабларга ухшашдир айни вақтдаулар уртасида жиддий тафовутлар ҳам мавжуд. Масалан, фойдали модел ихтирочилик даражасига эга эмас. Фойдали модел объектлари доираси торроқ. Жумладан, усуллар, моддалар, микроорганизм шитаммлари, усимлик ва хайвонлар хужайраларининг турлари шунингдек, уларнинг янги максадда фойдаланиши фойдали модел хисобланмайди. Айни вақтда, ихтиро бўлиб хисобланмайдиган объектлар ҳам фойдали модел сифатида муҳофаза қилинмайди.

Буюмнинг ташки куруниши ифодаладиган бадий конструкторлик ечимлари саноат намунаси хисобланади. Ушбу ечимлар буюмнинг конструктив хусусиятларни эмас, балки факат ташки қиёфасини ташки курунишини шакллантиради. Бадий-конструкторлик ечими сифатида саноат намунаси санъат асарларидан шу билан фарқланадики, унда буюмнинг конструктив (техник яроқлилиқ, қулайлик хусусиятлари, ишлаш қобилияти) ва эстетик сифати (чиройлилиги безатилганлиги) узвий уйғунлашган бўлиши лозим.

Саноат намунаси сифатида қўрсатилган объект, башарти у янги, узига ҳос бўлса ва уни амалиётда қўллаш мумкин бўлса, патент бериш орқали ҳуқуқий жихатдан муҳофаза қилинади (Қонуннинг 7-модаси).

Мутлақ ҳуқуқ эгасининг ҳуқуқларни бузиш тегишли фуқаролик – ҳуқуқий жавобгарликка сабаб бўлади.

Фқда белгиланган қоидага асосан, мутлақ ҳуқуқни бузган деб аталаётган шахс бунинг аксини исботлаб бериши шарт. Масалан, махсулот патентланган усул билан тайёрланмаганлигини. У бу ҳолатни исботлаб бергунга қадар махсулот патентланган хисобланади. Ушбу ҳуқуқий презиумция қонуннинг 29-модасида батафсил уз ифодасини топган. Унга асосан ихтиронинг фойдали моделининг мустақил бандга қиритилган ҳар бир белгиси йқи унган ухшаш саналувчи формула бўлган белги қўлланилган бўлса, махсулот (буюм) патент берилган ихтиро фойдали моделдан фойдаланган ҳолда тайёрланган ихтиро патенти билан муҳофаза этиладиган усул эса, қўлланилган деб хисобланади.

Махсулотнинг олиш усулига берилган патентнинг амалқилиниши айнан шу усул ёрдамида олинган махсулотга нисбатан ҳам тадбиқ этилади.

Бунда бунинг аксини исботловчи далиллар бўлмаса, бу янги махсулот патент берилган усулда олинган деб хисобланади.

Башарти ахсулотда патентланган саноат намунасининг барча муҳим аломатлари бўлса, у патент берилган саноат намунасидан фойдаланилган ҳолда тайёрланган деб эътироф этилади.

Патентга бўлган ҳуқуқни тасарруф этиш ҳуқуқларнинг юридик тақдирини белгилашни англатади. Мутлақ ҳуқуқ соҳиби бу ҳуқуқларни шахсан ўзи амалга ошириши, бошқа ҳар қандай шахсларга тулик ёки қисман ҳақ бараварига (лицензия бериш, сотиш) ёки текин (ҳадя қилиш) утқизишга ҳақли.

Патентга бўлган ҳуқуқ ўз таркибига, доирасига ҳилма-ҳил

ҳуқуқларни қамраб олади. Бу ҳуқуқларни мажмуи патентга бўлган ҳуқуқни ташкил этади.

ФКнинг 1034-моддаси: Интеллектуал мулк объектларига нисбатан мутлақ ҳуқуқлар.

Интеллектуал фаолият натижасига ёки хусусий аломатларини акс эттирувчи воситага нисбатан мулкӣ ҳуқуқлар эгасига анна шу интеллектуал мулк объектидан ўз хоҳишига қура ҳар қандай шаклда ва ҳар қандай усулда мутлоқ қонунӣ фойдаланиш ҳуқуқ тегишли бўлади .

Ҳуқуқ эгасига мутлақ ҳуқуқ асосида тегишли бўлган интеллектуал мулк объектларидан бошқа шахсларнинг фойдаланишига фақат ҳуқуқ эгасининг розилиги билан йул қуйилади.

Интеллектуал мулк объектга нисбатан мутлақ ҳуқуқ эгаси бу ҳуқуқни бошқа шахсга тулик ёки қисман утқизишга интеллектуал мулк объектидан бошқа шахс фойдаланишига рухсат беришга ҳақли ва , агар бу ўшбу Кодекс ва бошқа қонунларнинг қоидаларига зид бўлмаса, уларни бошқача тарзда тасарруф этишга ҳақли.

Мутлақ ҳуқуқларни чеклашга, шу жумладан интеллектуал мулк объектдан бошқа шахслар фойдаланишига имқоният бериш йули билан чеклашга, бу ҳуқуқларни ҳақиқӣ эмас деб топишга ва уларни тугатишга (бекор қилишга) ўшбу Кодексга ва бошқа қонунларда белгиланган ҳолларда, доираларда ва тартибда йул қуйилади.

Мутлоқ ҳуқуқларни чеклашга бундай чеклаш интеллектуал мулк объектдан нормал фойдаланишга зарар етказмаган ва ҳуқуқ эгаларининг қонунӣ манфаатларини қамситмаган тақдирда йул қуйилади.

Фуқаролик ҳуқуқи муомаласи қатнашчилари, товарлар,

11-мавзу: ишлар ва хизматларни шахсийлаштириш воситалари.

Режа.

- 1.Фирма номига бўлган ҳуқуқ.
- 2.Фирма номига бўлган ҳуқуқнинг амал қилиши ва уни бошқа шахсга бериш ҳуқуқи.
- 3.Товар (хизмат қурсатиш) белгисига бўлган ҳуқуқ.
- 4.Товар (хизмат қурсатиш) белгисини бошқа шахсларга утқизиш.

Маълумки, ҳар бир жисмонӣ шахс – фуқаро ўз исм, насабига эга ва бу уни бошқалардан ажратиб турувчи белгиларидан биридир. Юридик шахслар ҳам ўзининг ташкилий – ҳуқуқӣ шаклини билдирадиган номга эга бўлади. Тижоратчи бўлмаган ташкилотлар унитар қорхоналарнинг номлари, қонунда назарда тутилган ҳолларда бошқа тижоратчи ташкилотларнинг ҳам номлари

юримдик шахс фаолиятининг хусусиятини курсатиши керак (масалан, «Лаззат» кандолат фабрикаси, «Камолот» жамгармаси ва хоказо).

Юримдик шахсининг номига тула ёки кискартирилган расмий номи (давлатнинг номини) киритишга, юримдик шахс хужжатларининг реквизиитларига ёки реклама материалларига шундай ном ёхуд давлат рамзлари (герб, байрок) элеменларини кушишга Ўзбекистон Республикаси ҳукумати белгилайдиган тартибга йул қуйилади.

Юримдик шахсининг номи унинг таъсис хужжатларида курсатилади.

Тижоратчи ташкилот булган юримдик шахс уз фирма номига эга булиши лозим ва у ундан фойдаланиш буйича мутлак ҳуқуқка эгадир. Узга фирма номидан гайриконуний суръатда фойдаланаётган шахс фирма номига эгалик қилиш ҳуқуқи булган шахсининг талаби билан ундан фойдаланишни тухтатиши ва етказилган зарарларни тулаши лозим (ФКнинг 46-моддаси).

Фирма номи – тижоратчи ташкилотнинг фуқаролик муомаласида иштирокида уни бошка қатнашчилардан, уларнинг товарлари, ишлари ва хизматларидан фарқловчи, ажратиб турувчи, индудаллаштирувчи воситаси ҳисобланади. Юримдик шахс фирма номидан юримдик шахсининг узини ҳам, унинг ишлаб чиқарган товарлари, бажарган иши, курсатадиган хизматини фарқловчи хабардор қилувчи восита белги сифатида фойдаланишга булган мутлак ҳуқуқи (ФКнинг 1098-моддасида қоида тариқасида белгилаб қуйилган).

Юримдик шахсининг фирма номи унинг таъсис хужжатларини (устав, таъсис шартномаси, ташкил этиш ҳақидаги қарор) тасдиқлашдан муассислар томонидан белгиланади ва у юримдик шахслар давлат рејстреге киритиш йули билан қайд этилади, бу ҳақда юримдик шахсга далолатнома берилади.

Қорхоналар, муассасалар, ташкилотларга ном бериш тартиби ушбу ФК билан, шунингдек, Ўзбекистон Республикасида маъмурий ҳудудий тузилиш, топономик объектларга ном бериш ва уларнинг номларини узгартириш тартиби тугрисидаги 1996 йил 30 августда қабул қилинган қонун билан белгиланади. Бунга асосан, қорхона, муассаса, ташкилот мавқеига қараб унга ном қуйиш Вазирлар Маҳкамаси, вилоятлар ҳокимлари томонидан амалга оширилади. Бунга тирик жисмоний шахсларнинг номларини фирма номи сифатида қуйишга йул қуйилмайди.

Бир ҳил номдан бир неча юримдик шахс фирма номи сифатида ишлатишга йул қуйилмайди. Фирма номлари бир-бирларини айнан такрорламаслиги, унинг эгасини бошка субъект билан қалқаштиришга, қалқитишга олиб қелмаслиги шарт. Шу сабабли ҳам юримдик шахсининг фирма номи билан бошка юримдик шахслар билан айнан бир деб ҳисоблашга, қалқишга олиб қелиши мумкин булган даражада аввал руйхатга утқазилган номга ухшаб қетадиган, такрорлайдиган булса, у қолда руйхатга олиш ҳақидаги ариза, талабнома рад этилади ва бошкача фирма номи белгилаш ҳақида таклиф қилинади. Бир ҳилда фирма номини бир неча юримдик шахс талабнома берган қолда олдинрок талабнома берган ёки бу номдан энг узок муддат давомида фойдаланиб қелаётган юримдик шахс имтиёзга эга булади.

ФКнинг 1099-моддаси: Юримдик шахсининг фирма номидан товар белгисида фойдаланиш.

Юримдик шахсининг фирма номидан унга тегишли товар белгисида фойдаланилиши мумкин.

Юримдик шахс товарларга, уларнинг идиши ва уровида, рекламада, пешлавҳаларида, босма маълумотномаларида ҳисоб варақалари, босма нашрлар, расмий бланқаларда ва шу қабии фирма номидан (хизмат) белгисидан фойдаланишга ҳақли.

«Истеъмолчиларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш ҳақида»ги қонуннинг 5-моддасига асосан сотувчи (товар ишлаб чиқарувчи уз ташкилотининг фирма номини билдириши, хабардор қилиши шарт.

Юримдик шахсининг фирма номидан товар (хизмат) белгиси сифатида фойдаланиши бу унга тегишли ҳуқуқ булиб, мажбурият эмас. Агар юримдик шахс фирма номини товар белгисига қиритса, у товар белгисининг тарқибий қисми, элементи сифатида ёки унга қушимча, илова элемент сифатида булиши мумкин. Фирма номи товар белгисининг тарқибий қисми сифатида булганида, у вақолатли давлат идораси томонидан тасдиқланган булиши лозим.

Бир юридик шахснинг фирма номидан бошқа юридик ёки жисмоний шахс товар (хизмат) белгисидан фойдаланишига йул қўйилмайди.

Юридик шахснинг фирма номига булган мутлак ҳуқуқи Ўзбекистон Республикаси ҳудудида амал қилиши, эътироф этилиши, муҳофаза қилинишининг зарур шarti – бу номнинг Ўзбекистон Республикасининг ваколатли давлат идораларида рўйхатдан утқаздирилганлиги ва бу ҳақда далолатнома бнлгиланганлиги.

Ушбу талабга риоя қилмаслик фирма номига булган мутлак ҳуқуқ тан олмаслигига сабаб булади.

Чет давлатда рўйхатга олинган ёки умумэътироф этган номга (масалан, Самсунг, Боинг, Сони,Кока-Кола ва ҳоказо) нисбатан мутлак ҳуқуқ Ўзбекистон Республикаси ҳудудида қуйидаги ҳолларда амал қилиши мумкин:

А) агар бу Ўзбекистон Республикаси қўшилган халқаро конвенциялар, битимлар ва бошқа ҳужжатлар назарда тутилган бўлса;

Б) агар бу Ўзбекистон Республикаси билан хорижий давлатлар уртасидаги икки томонлама, куп томонлама шартномалар, битимларда назарда тутилган бўлса.

Саноат мулкани муҳофаза қилиш бўйича Париж конвенциясининг 8-моддасида курсатиладиги, конвенциянинг иштирокчиси бўлиш ҳар бир давлат бошқа иштирокчи хорижий давлатда жойлаган фирма номини унинг узида қайд этилган-этилмаганидан қатъи назар (қайд этиш ҳақидаги талаб мажбурийлигидан қатъи назар), ҳуқуқий муҳофаза қилиш, мутлак ҳуқуқини таъминлаши лозим.

Ўзбекистон Республикаси Париж конвенцияси иштирокчиси ҳтсобрланади.

Фирма номига булган мутлак у қайд этилганидан бошлаб бемуддат амал қилади.

Ном эгаси булган шахс тугатилганидан бошлаб ёки унинг фирма номини белгиланган тартибда узгартириш орқали фирма номига булган мутлак ҳуқуқ бекор булади. Фирма номи узгартирилганда бу ҳақда ошқора-оммавий эълон қилиниши шарт.

ФКнинг 1101-моддаси: Фирма номига булган ҳуқуқни бошқа шахсга бериш.

Юридик шахснинг фирма номига булган ҳуқуқни бошқа шахсга бериш ва утқазишга факат юридик шахс қайта ташкил этилган ҳамда умуман корхона бошқа шахсга берилган ҳоллардагина йул қўйилади.

Фирма номига булган ҳуқуқ эгаси бошқа шахсга узининг бу номидан фойдаланишга рухсат этиши (лицензия бериши) мумкин. Бирок бунда лицензия шартномасида истеъмолчини қалғитиб қўйишни истисно этувчи қоралар шарт қилиб қўйилиши лозим.

Юридик шахснинг фирма номига булган ҳуқуқини бошқа шахсга беришга ва утқазишга факат қуйидаги ҳоллардагина йул қўйилади:

а) юридик шахс ФКнинг 49-моддасида белгиланган тартибда қайта ташкил этилганда;

Б) корхона (юридик шахс) бутунлай бегоналаштирилганда (сотилган, ҳадя қилинган ва ҳоказо).

Юридик шахснинг фирма номига булган ҳуқуқини бегоналаштириш ваколатли давлат органида қайд этиш ва тегишли далолатнома бериш орқали расмийлаштирилади.

Фирма номига булган ҳуқуқ эгаси бошқа шахсга фирма номидан фойдаланишга рухсат бериши (лицензия бериши) мумкин (масалан, ФКнинг 862-моддасида белгиланган фпаншизинг шартномасини тузиш орқали), лицензия фирма номидан фойдаланиш ҳоллари, доираси, бунинг учун олинадиган ҳақ миқдори, тулаш тартиби ва шу қаб шартларни уз ичига олиши лозим.

Айни вақтда шартномада лицензиар лицензиатга унинг зиммасига фирма номидан фойдаланишда истеъмолчини қалғитиб қўйиш, алдашига олиб қелишни истисно этувчи қоралар қуриш мажбуриятини юқлаши ва унинг бажарилиши устидан назорат қилиши лозим. Бундай қоралар қурилмаган тақдирда истеъмолчининг эътирозлари лицензиат (бошқанинг фирма номидан фойдаланувчи) га эмас, балки лицензиарга (фирма номининг эгаси) қаратилиши мумкин.

Товар (хизмат) белгиси бу бир жисмоний ёки юридик шахснинг товарлари ва хизматларининг бошқа юридик ёки жисмоний шахсларнинг бир турдаги товарлари ва хизматларидан фарқлаш учун фойдаланиладиган белгилардир.

Товар белгиси сифатида сузлар, тасвирлар, кабарик ва бошка белгилар ёки уларнинг жамлама ифодаси руйхатдан утказилиши мумкин. Товар белгиси исталган бир рангларда булиши мумкин. Ўзбекистон Республикасида товар белгиларини руйхатдан утказиш, ҳукукий жихатдан муҳофаза қилиш ва улардан фойдаланиш билан боғлиқ муносабатлар ФК, «Махсулот белгилари ва хизмат курсатиш белгилари тугрисида»ги қонун (бундан кейин матнда қонун деб юритилади) ва тегишли қонун ҳужжатлари билан тартибга солинади.

Қонунга асосан қуйидаги ҳолларда товар белгиларини руйхатдан утказишга йул қуйилмайди, агарда улар:

Фарқланиш хусусиятига эга бўлмаса;

Давлат рамзлари, давлатларнинг, халқаро, ҳукуматлараро ташкилотларнинг, давлат идораларининг рамзий белгилари сифатида фойдаланиб келинаётган бўлса;

Муайян турдаги махсулотларни англатувчи белги сифатида умумистеъмолга кириб кетган бўлса;

Умумэтироф этилган рамзлар ва атамалар бўлса;

Махсулотнинг тури, сифати, хусусияти, қандай мақсадга мулжалланганлиги, қиймати, шунингдек, махсулот ишлаб чиқарилаётган ёки сотилаётган жойи ва вақтини ифода этса;

Қалбаки ёки истеъмолчини махсулот ёки уни ишлаб чиқарувчиси ҳақида қалғитадиган бўлса;

Жамият манфаатларига, одамийлик ва ахлоқ қоидаларига зид бўлса;

Илгари Ўзбекистон Республикасида узга шахс номига қайд этилган ёки руйхатдан утказилиши сураб талабнома берилган ҳудди шу турдаги махсулотнинг белгиларини такрорласа, ухшаш бўлса, (алмаштириш ёки қалғитиш даражасида);

Узга шахсларнинг Ўзбекистон Республикасининг Халқаро шартномаларига асосан руйхатдан утқазилмай ҳам муҳофаза қилинадиган махсулот белгилари билан, белгиланган тартибда руйхатга олинган сертификат белгилари билан бир хил ёки алмаштириб юбориш даражасида айнан ухшаш бўлса;

Узга шахсларга тегишли ва Ўзбекистон Республикаси ҳудудида таниқли бўлган фирма номларини (ёки уларнинг бир қисмини) такрорласа;

Эғалиқ ҳукуқи Ўзбекистон Республикасида узга шахсларга тегишли бўлган саноат намуналарини;

Муаллифлик ҳукуқига эга бўлган шахс ёки унинг ҳукукий ворислари розилигини олмаган тарзда Ўзбекистон Республикасида машҳур бўлган илмий асарлар, адабиёт ва санъат асарларининг номларини уларнинг қахрамонларини, ёки ибораларини, санъат асарларини ёки уларнинг қурилишларини;

Атоқли шахслар, уларнинг меросхурлари ёхуд Ўзбекистон Республикасининг тарихий ва маданий бойлиги сифати эътироф қилинган бўлса, тегишли ваколатли идоралар розилигини олмаган тарзда ана шу атоқли шахсларнинг фаолиятлари, исмлари, таҳаллуслари ва улардан ясалган сузларни, маъмур атоқли шахсларнинг портретларини ҳамда дастхатларини ўзида акс эттирган белгиларни (қонуннинг 5-6-моддаларида).

Товар белгисининг ҳукукий муҳофаза қилишнинг асосий шартини унинг тегишли ваколатли давлат идорасида руйхатдан утқаздирилганлиги ҳисобланади.

Махсулот белгисининг руйхатдан утқаздириш учун талабнома юридик ёки жисмоний шахслар томонидан шахсан ёки Патент идорасида руйхатга олинган патент вакили орқали (хорижий субъектлар учун) берилиши мумкин.

Умумий қоида бўйича махсулот белгисининг устиворлиги тегишли тарзда расимлаштирилган талабнома Патент идорасига қелиб тушган қўнға қараб белгиланади. Талабнома ва талабномада ифодаланган белги белгиланган тартибда экспертизадан утқазилади ва унинг натижаларига қараб товар белгисини руйхатдан утқазиш ёки рад этиш ҳақида қарор қабул қилинади. Рад этиш ҳақидаги қарор устидан патент идорасининг Апелляция қенгашига шикоят қилиш мумкин. Апелляция қенгаши қарори бўйича норози томон олти ой ичида олий судга шикоят қилишга ҳақли.

Товар белгисини руйхатга олиш ҳақидаги қарорга асосан, Патент идораси товар белгисини Ўзбекистон Республикасининг товар белгилари реестрида руйхатдан утқазади. Давлат реестрига ва товар белгисининг руйхатдан утганлиги ҳақидаги қўвоҳномага товар белгиси тасвири, унинг эгаси ҳақидаги маълумотлар, устиворлик санаси, руйхатдан утган вақти, ушбу белгини қўйиш

мулжалланган товарлар руйхатга киритилади, бу ҳақда маълумотлар Патент идорасининг расмий ахборотномасида эълон қилинади.

Товар белгиси Давлат реестрида руйхатдан утказилганидан ва белгиланган бож туланганлиги ҳақида ҳужжат олинганидан кейин уч ой ичида Патент идораси товар белгиси эгасига гувоҳнома беради.

Товар белгиси руйхатдан утказилганлиги ҳақидаги гувоҳнома белгининг товар белгиси сифатида руйхатдан утказилганлиги, товар белгисининг устиворлигини, товар белгисининг эгасининг гувоҳномада курсатилган махсулотлар ва хизматларга нисбатан мутлақ ҳуқуқини тасдиқлайди.

Товар белгиси руйхатдан утганлиги ҳақидаги гувоҳнома устиворлик белгиланган санадан эътиборан ун йил давомида амал қилади. Бу муддат тегишли бож тулаб борилган тақдирда ҳар гал ун йилга узайтириб борилади.

Товар белгиси эгаси бу белгидан фойдаланишда ва унинг тасарруф қилишда мутлақ ҳуқуққа эга. Мутлақ ҳуқуқ мазмуни қонуннинг 18-моддасида белгилаб қўйилган. Бунга асосан товар белгисининг эгаси ушбу белгидан фойдаланишда ва уни тасарруф этишда, шу жумладан унга узга шахслар фойдаланишга рухсат бериш ёки таъқиқлаб қўйишга мутлақ ҳуқуққа эгадир. Ўзбекистон Республикасида муҳофаза қилинаётган товар белгисидан унинг эгаси рухсатсиз ҳеч ким фойдалана олмайди.

Товар (хизмат) белгисини қонунда белгиланган ҳар қанақасига ва ҳар қандай тарзда фуқаролик муомаласига киритиш ундан фойдаланиш деб ҳисобланади.

Товар белгисининг эгаси томонидан ёки қонунда белгиланган тартибда лицензия шартномаси асосида шундай ҳуқуқ берилган шахс томонидан товар белгиси қайси товарларга қўйиш учун руйхатдан утказилган бўлса, шу товарларда ва уларнинг уриви устида ишлатилиши товар белгисидан фойдаланиш ҳисобларида, расмий иш қозғаларида, осиб қўйиладиган лавҳаларида, қурғазма ва ярмаркаларда экспонатларни намойиш қилишда ишлатиш ҳам ундан фойдаланиш деб топилиши мумкин.

Қонуннинг 19-моддасига асосан товар белгисининг эгаси ундан фойдаланиш шарт.

Товар белгиси руйхатдан утганлиги тугрисидаги гувоҳноманинг амал қилиши товар белгиси руйхатдан утказилгандан кейин ишлатилмаган ёки гувоҳноманинг амал қилиш муддати беш йил давомида узрли сабабсиз умуман фойдаланилмаганда, исталган манфаатдор шахснинг аризасига мувофиқ Олий Суд чиқарган қарор асосида муддатидан олдин тулик ёки қисман бекор қилиниши мумкин. Ушбу масалани ҳал этишда товар белгиси эгаси тақдим этган ва товар белгисидан узига боғлиқ бўлмаган сабабларга қўра фойдаланилмаганлигини (масалан, қорхона реконструкция қилинганлигини, қайта жиҳозланганлиги сабабли ёки бозорда товарга талаб бўлмаганлиги сабабли уни ишлаб чиқариш вақтинча тўхтатилганлиги ва ҳоказо) исботловчи далиллар эътиборга олиниши мумкин. Узрли сабабсиз товар белгисидан фойдаланмаслик деганда ушбу товар белгиси ишлатилиши мулжалланган товарларни ишлаб чиқариш ва муомалага киритишда товар белгисидан фойдаланмаслик тушунилади.

Гувоҳномада курсатилган товарлар, ишлар, хизматларнинг барча гуруҳлари ёки бир қисмига товар белгиси қўйишдан иборат мутлақ ҳуқуқни белги эгаси шартнома асосида бошқа манфаатдор юридик ёки жисмоний шахсга бериши (утқазishi) мумкин. Шартномада утқазилаётган ҳуқуқ ҳажми аниқ белгилаб қўйилиши лозим. Бундай шартнома ҳақ бараварига ҳам, текин ҳам тузилиши мумкин.

Қўйидаги ҳолларда товар белгисига бўлган ҳуқуқнинг бошқа шахсга берилишига йўл қўйилмайди:

а) агарда бунда товар ҳақида истеъмолчининг ёки бошқаларнинг қалғишига, янглишишига сабабчи бўлиши мумкин бўлса;

б) агарда бундай товарни ишлаб чиқарувчи тайёрловчи ҳақида истеъмолчининг қалғишига, янглишишига сабабчи бўлиши мумкин бўлса, бундай ҳолларда Патент идораси товар белгисига нисбатан ҳуқуқни бошқа шахсга бериш ҳақидаги шартномани руйхатдан утқазишни рад этади;

Агарда юқоридаги ҳолатлар ёки улардан бири шартнома тузилганидан кейин вужудга келаётган бўлса, уҳолда шартномани бекор қилиш ҳақида талаб билан ваколатли давлат органари истеъмолчилар уюшмалари ёки бошқа шахслар мурожаат этишлари мумкин. Шартнома суд томонидан бекор

килинганди унинг бажарилиши натижасида вужудга келган юқоридаги ҳолатларни бартараф этиш тарафларнинг зиммасига юкланиши лозим.

Товар белгиси эгаси бу белгидан фойдаланиш ҳуқуқини лицензия шартномаси асосида бошқа шахсга бериши мумкин. Лицензия шартномасида лицензиат маҳсулотининг сифати лицензиар маҳсулотининг сифатидан паст бўлмаслиги ва лицензиар ана шу шартга амал қилинаётганлигини назорат этиб туриши тугрисидаги шартбулиши лозим. Товар белгисига қўйилган ҳуқуқнинг ҳар қандай асосга қўра бошқа шахсга ўтиши, шу жумладан, уни шартнома асосида (ФКнинг 105-моддаси 1-қисмида белгиланган тартибда) ёки ҳуқуқий ворислик тартибида (юримдик шахслар қайта ташкил этилиши оқибатида) бошқа шахсга бериш Патент идорасида рўйхатдан ўтказилмоғи лозим.

ФКнинг 1106-моддаси: Товар белгисига бўлган ҳуқуқни бошқа шахсга бериш тугрисидаги шартноманинг шакли.

Товар белгисига бўлган ҳуқуқни бошқа шахсга бериш тугрисидаги ёки лицензия бериш ҳақидаги шартнома ёзма шаклда тузилиши ва патент идорасида рўйхатдан ўтказилиши мумкин.

Ёзма шаклга ва рўйхатдан ўтказиш талабига риоя этмаслик шартноманинг ҳақиқий эмас деб топилишига сабаб бўлади.

Товар белгисига бўлган ҳуқуқни бошқа шахсга ўтказиш ҳақидаги шартнома ва товар белгисидан бошқа шахсларнинг фойдаланишига лицензия бериш ҳақидаги шартномаларнинг ёзма шаклига ва рўйхатдан ўтказиш талабига риоя этмаслик шартномаларнинг ҳақиқий эмаслигига сабаб бўлади. Бундай шартномалар ФКнинг 112-моддаси 1-қисмига асосан ўз-ўзидан ҳақиқий ҳисобланмайди. Айни вақтда ўшбу қоидадан истиснолар ҳам мавжуд бўлиб, бу ФКнинг 112-моддаси 2-қисмида белгилаб қўйилган. Бунга асосан агар давлат рўйхатидан ўтказиш талаб қилинадиган битим керакли шаклда тузилган бўлиб, аммо тарафлардан бири уни рўйхатдан ўтказишдан бош тортса, суд бошқа тарафнинг талаби билан битимни рўйхатдан ўтказиш ҳақида қарор чиқаришга ҳақли. Бундай ҳолда (шартнома) суд қарорига мувофиқ рўйхатдан ўтказилади. Шартномани давлат рўйхатдан ўтказишдан бош тортаётган тараф шартномани тузиш кечиктирилганлиги туфайли иккинчи тарафга етказилган зарарни тулашга мажбур.

Шартномаларнинг ўз-ўзидан ҳақиқий саналмаслиги оқибатлари ФКнинг 113-114-моддаларига белгилаб қўйилган. Бунга асосан шартнома ҳақиқий бўлмаганида тарафларнинг ҳар бири шартнома асосида олган нарсани бошқа тарафга қайтариб бериши олинган нарсани аслича натура ҳолида (шу жумладан, олинган нарса мол-мулкдан фойдаланиш бажарилган хизмат ёки қўрсатилган хизмат билан ифодаланганда) қайтариб бериш мумкин бўлмаганида эса, агарда шартнома ҳақиқий эмаслигининг бошқа оқибатлари қонунда назарда тутилган бўлмаса, унинг қийматини тулаши шарт.

Ҳақиқий бўлмаган шартнома унинг ҳақиқий эмаслиги билан боғлиқ бўлган оқибатлардан ташқари, бошқа юримдик оқибатларга олиб келмайди ва тузилган пайтдан бошлаб ҳақиқий эмасдир. Бинобарин, бундай шартномалар бўйича ижрони талаб қилиш, шартнома шартларини бўзганлик учун тегишли жавобгарликни қўллаш ҳақида судга мурожаат қилиш мумкин эмас.

Ўз-ўзидан ҳақиқий бўлмаган битим, шартнома ҳақиқий эмаслиги оқибатларини қўлланиш тугрисидаги талабни ҳар қандай манфаатдор қўйиши мумкин. Суд бундай оқибатларни ўз ташаббуси билан қўллашга ҳақли.

11.Мавзу: Ворислик тугрисидаги умумий қоидалар.

Режа.

- 1.Ворислик ва мерос тушунчалари.
- 2.Ворислик асослари.
- 3.Мероснинг очилиши ва ворислик ҳуқуқини амалга ошириш.

Ворислик хукуки фукаролик хукукининг ажралмас ва якунловчи кисми хисобланиб, фукарорларнинг хусусий мулк хукуки билан чамбарчас богланган.

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 53-моддасида курсатиб утилганидек, хусусий мулк бошка мулк шакллари каби дахлсиз ва давлат химоясида булиб, мулкдор факат конунда назарда тутилган холларда ва тартибдагина мулкидан махрум этилиши мумкин.

Мулк эгаси мулкдан фойдаланиш ва уни тасарруф этиш хукукига эга. Бу хукукдан у узининг хаётлигида фойдаланади ва узи вафот этгандан кейинги мулкнинг тақдирини олдиндан белгилаши мумкин.

Конун хусусий мулк эгаси сифатида фукаронинг эрки ва манфаатларини хурмат килиб, унинг хусусий мулкка булган хукукларини муҳофаза килади.

Хусусий мулк эгаси уз мулкнинг тақдирини узи вафот этгандан сунг мерос (ворислик) хукуки ёрдамида амалга оширилади.

«Мерос хукуки,- дейилади Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 36-моддасида, конун билан кафолатланади».

Ворислик хукуки фукарорларнинг мулкый хукук ва манфаатларини куриклаш билан богланган булиб, уларнинг уз мулкига нисбатан тасарруф этиш хукукини ҳеч қандай тусиксиз нафакат узининг хаётлигида шунингдек, вафот этган тақдирда ҳам амалга оширилишини конун Билан таъминлайди.

Хусусий мулк эгаси узи вафотидан кейин мулкнинг қимга утиши масаласини ворислик хукуки асосида хаётлигида ҳал килади.

Шунинг билан хусусий мулк хукукини мустаҳкамлаш, мулкнинг қупайиши ва ривожланишини таъминлаш йули билан меросхурларнинг бойишига ва яшаш шароитларининг яхшиланишига қумаклашади.

Ўзбекистон фукарolari, уларнинг ижтимоий аҳволи, мулкый бойлиги, миллати ва диний эътиқоди жинси ва турар жойи, утруклиги ва хизмат вазифасидан қатъий назар, барчаси баб-баравар ворислик хукукидан фойдаланадилар.

«Конун билан ман этилган айрим ашёлардан ташқари, -- дейилади ФКнинг 209-моддасида, -- ҳар қандай мол-мулк хусусий мулк булиши мумкин».

Хусусий мулк эгаси узининг ҳамма мол-мулкни, мулкка булган хукук ва мажбуриятларини узи вафот этгандан кейин ворислик хукукига асосан конун буйича ёки васият буйича ворисларга беришга ҳақли.

Одатда халқ уртасида мерос деганда, вафот этган шахс мол-мулкнинг унинг қариндошларига утиши тушунилади. Мерос туғрисидаги бундай тушунча жуда ҳам юзаки булиб, мерос ва ворисликнинг ҳақиқий маъносини очиқ бермайди. Мерос хукуки (наследственное право) билан ворислик хукукини (право наследования) бир-бири билан аралаштириб юбормаслик керак. Мерос хукуки ворислик хукукига қараганда анча кенг мазмунга эга.

Шунинг учун мерос, меросхур, ворислик, мерос қолдирувчи деган ибораларни яхшилаб тушуниб олиш керак бўлади.

Мерос нима? Мерос деганда биз фукарорларнинг вафот этган қунидан уларга тегишли булган хукук ва мажбуриятлар йигиндисини тушунамиз.

Маълумки, ҳар бир шахс узи хаётлик даврида бошка шахслар билан ҳар хил муносабатларда бўлади. Бу муносабатлар аксарият холларда шахснинг хоҳиш иродаси билан вужудга келади, аммо айрим муносабатлар шахснинг хоҳиш иродасига боглиқ булмаган ҳолда ҳам вужудга келиши мумкин. Шу билан бирга, вақт утиши билан бир муносабат бекор бўлади, иккинчи бир муносабат пайдо бўлади шунинг учун ҳар бир шахс бошка шахслар билан мунтазам равишда қандайдир бир муносабатда булиб туради бу муносабатларнинг ҳамма маълум бир конун қоидалар билан тартибга солинади. Муносабатда турган ҳар бир шахс маълум бир хукукка эга бўлади ва шу билан бирга, маълум бир мажбуриятни ҳам уз зиммасига олади. Бундай хукук ва мажбурият, қоида тариқасида, шахс вафот этган тақдирда ҳам узининг хукукий қучини сақлаб қолади бошқача қилиб айтганда шахснинг вафот этиши бундай хукук ва мажбуриятларнинг бекор булишига олиб келмайди. Масалан, фукаронинг жамғарма банкига қуйган омонати буйича банк уни қуйган шахс вафот этган тақдирда ҳам тулаш мажбуриятидан озод булмайди.

Мажбурият давом этади. Факат талаб килиб олиш ҳукуки бошқа шахсларга утади, яъни вафот этган шахс томонидан тайинланган ёки конунда белгиланган меросхурларга утади.

Аммо фукароларнинг ҳуқуқ ва мажбуриятлари ҳам улар вафот этганларидан кейин уз кучини саклаб қолмайди, айримлари бекор бўлади. Факатгина вафот этган шахс ҳаётлигида ундан бошқа шахсга утиши мумкин бўлган ҳар қандай ҳуқуқ ва мажбурият мероснинг таркибига кириши мумкин. Вафот этган шахси билан боғлиқ бўлган ҳуқуқ ва мажбуриятлари мерос таркибига қирмайди ва бошқаларга ўтмайди.

Демак, мерос шахс вафотидан кейин унинг бошқа шахсга утиши мумкин бўлган ҳуқуқ ва мажбуриятлардан иборатдир. Аниқроқ қилиб айтганда, фукарога хусусий мулк асосида тегишли бўлган уй-жой, автомашина ва бошқа мол-мулклар эмас, балки шу мол-мулкка нисбатан бўлган ҳуқуқ мерос объекти сифатида мерос таркибига қиради.

Конун фукароларнинг хусусий мулк ҳуқуқини мерос ҳуқуқи билан бевосита боғлайди, уни бошқа мулк шакллари билан бирга баб-баравар ҳимоя қилади.

Ўзбекистон фукаролик қонунчилигида мерос ҳуқуқи мероснинг очилиши, уни ҳимоя қилиш, мерос олиш ҳуқуқига эга бўлган шахслар, мерос таркиби ва уларни саклаш, бошқариш, қуриклаш ва тасарруф қилиш меросхурларга ўтиш таркибига ўтиш шартларини белгилаб берувчи ҳуқуқий нормалар йигиндисидан иборатдир.

Мерос ҳуқуқи мерос қолдирувчининг уз мулкига нисбатан вафотидан кейинги хоҳиш иродасини, шу билан бирга, унинг ҳаётлик вақтида мерос қолдирган мол-мулкка нисбатан бўлган муносабатининг васиятнома расмийлаштириш йули билан тартибга солади.

Ворислик эса, мерос мулкни маълум шахсларга мерос очилгандан кейин ўтиш тартиби ҳисобланиб, қонунда унинг икки йули аниқ белгилаб қўйилган. Ворислар қонун билан белгиланиб қўйилган бўлади ёки мерос қолдирувчи томонидан васиятномада белгиланади.

Ворислар, асосан, мерос қолдирувчи билан қариндошлиқ муносабатларида бўлган шахслардан иборат бўлгани сабабли, мерос ҳуқуқи оила ва оилавий муносабатларни мустаҳкамлашда ҳам катта рол ўйнайди.

Ворислик – ижтимоий муносабатларнинг алоҳида бир тури ҳисобланиб, мол-мулкнинг ёки мулкка бўлган ҳуқуқ ва мажбуриятларнинг бир шахсдан (мерос қолдирувчидан) иккинчи шахсга (меросхурларга) ўтиши билан боғлиқ. Шунинг учун ҳам у ҳаммадан аввал, иктисодий ҳодиса бўлиб вужудга келади, иктисодий муносабат сифатида вафот этган шахс мулкнинг ёки мулкка бўлган ҳуқуқ ва мажбуриятларнинг меросхурларга ўтишини белгилайди. Бу муносабатлар фукаролик қонунчилиги қоидаларига асосан тартибга солинади.

Демак, ворислик ҳуқуқи вафот этган шахснинг хусусий мулкни, мулкӣ ҳуқуқ ва мажбуриятларининг бошқа шахсларга, яъни меросхурларга ўтиш шартлари ва тартибини белгилаб берувчи ҳуқуқий нормалар йигиндисидан иборатдир.

Ворислик ҳуқуқи мерос ҳуқуқининг бир қисми сифатида мерос таркибига қирган мол-мулк, мулкӣ ҳуқуқ ва мажбуриятларнинг қонунда белгилаб қўйилган ҳамда васиятномада мерос қолдирувчи томонидан қўрсатилган шахсларга қонунда назарда тутилган ёки мерос қолдирувчи томонидан белгиланган шарт ва тартибга ўтиш қоидаларини уз ичига олади.

Ворислик ҳуқуқи вафот этган (мерос қолдирувчи) шахс мулкнинг ворисларга ўтиш билан боғлиқ бўлган ҳуқуқий нормалар йигиндисидан иборатдир.

«Ворислик ҳуқуқи, -- деб ёзади Б.С. Антимонов ва К.А. Граве, -- фукаролар вафот этганда уларнинг маълум бир ҳуқуқ ва мажбуриятларнинг бошқа шахсларга ўтишини белгилаб берувчи фукаролик ҳуқуқий нормалар йигиндисидан иборатдир».

Демак, ворислик ҳуқуқи мерос ҳуқуқи мазмунини тула уз ичига олмасдан, балки унинг бир қисмини факатгина мерос мулкнинг ворисларга ўтиш шarti ва тартибини белгилайди ҳолос.

Мерос таркибига ашёларгина қирмасдан, балки мерос қолдирувчининг бошқа жисмоний ва юридик шахсларга нисбатан бўлган ҳар хил қонунӣ талаблари ҳам қиради. Масалан, мерос қолдирувчининг олиши лозим бўлган, лекин ололмай қолган иш ҳақи, муаллифлик ҳақиға бўлган ҳуқуқи ва бошқалар.

Мерос таркибига факатгина талаб қилиши ҳуқуқи эмас, балки мерос қолдирувчининг мулкӣ мажбуриятлари ҳам қиради.

Демак, ворислик деганда мулкый ҳуқуқ ва мажбуриятларнинг ҳам вафот этган шахсдан конунда ёки васиятномада курсатилган шахсларга белгиланган шарт ва тартибга утиши тушунилади.

Мерос ворислик ҳуқуқи асосида конунда белгиланган ёки мерос колдирувчи белгиланган тартибда ва шартларда тегишли шахсларга – конун бўйича мерос меросхурларга ёки васият бўйича меросхурларга утиши лозим булган мулкый ҳуқуқ ва мажбуриятлардан ёки номулкий ҳуқуқ ва мажбуриятлардан иборат бўлиб, унинг мерос колдирувчидан меросхурларга утиш тартибини ворислик ҳуқуқи белгилайди.

Вафотидан кейин ворислик ҳуқуқи асосида мол-мулки ёки мулкка булган ҳуқуқ ва мажбуриятлари бошқа шахсларга утадиган шахслар мерос колдирувчи бўлиб ҳисоблангадилар. Мерос колдирувчи узининг хусусий мулкани, мулкка булган ҳуқуқ ва мажбуриятларини узи вафот этгандан кейин тасарруф этиш ҳуқуқининг кимга утишини амалдаги конунлар асосида белгилаб қуйиш бўйича фармойиш бериш ҳуқуқига эга. Унинг бу ҳуқуқи Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 54-моддасида белгиланган: «Мулкдор мулкига уз хохишича эгалик қилади, ундан фойдаланади ва уни тасарруф этади», --деган қоидадан келиб чиқади.

Мерос колдирувчининг конунга мувофиқ уз эрки билан белгилаб қуйилган шарт ва тартибдаги ворислик васият бўйича ворислик дейилади.

Агар мерос колдирувчи уз хусусий мулкнинг узи вафот этгандан кейинги тақдирини белгилаб қуймаган бўлса, ворислик конун бўйича амалга оширилади.

Демак, конунда белгилаб қуйилган ёки васиятномада махсус курсатилган мерос колдирувчининг ҳуқуқ ва мажбуриятларини уз зиммасига олган шахслар -- ворис яъни меросхур ҳисобланадилар.

Меросхур бўлиш шахснинг фуқаролигига ёки муомала лаёқатига боғлиқ эмас.

ФКнинг 1118-моддаси: Меросхурлар.

Мерос очилган пайтда ҳаёт булган фуқролар, шунингдек, мерос колдирувчининг ҳаётлик пайтида ҳомила ҳолида булган ва мерос очилгандан кейин тирик тугилган болалари васият ва конун бўйича меросхур бўлишлари мумкин.

Мерос очилган пайтда тузилиб булган юридик шахслар, шунингдек, давлат ва фуқароларнинг узини-узи бошқариш органлари ҳам васият бўйича меросхур бўлишлари мумкин.

Аммо мерос мулкнинг тақдирини ҳал қилиш васият бўйича амалга оширилиши лозим булган ҳолларда, мерос колдирувчи, албатта, тула муомала лаёқатига эга бўлиши шарт.

Мерос колдирувчи вафот этган пайтда ҳаёт булмаган конун бўйича ворислар доирасига кирган шахсларнинг ҳиссалари, одатда, тақдим қилиш ҳуқуқи бўйича уларнинг ворисларига утади.

Демак, ворислик ҳуқуқининг вазифаси вафот этган шахснинг мулкый ҳуқуқ ва мажбуриятларни бошқа шахсларга меросхурларга утишини конун билан белгиланган тартибда таъминлашдан иборат. Шундай қилиб, шахс уз хусусий мулкнинг узи вафот этгандан кейинги тақдирини узи ҳаётлигида белгилаш, мероснинг очилиши, меросхурлар доирасини аниқлаш, меросни саклаш муҳофаза қилиш ва бошқариш меросни тақсимлаш, меросга булган ҳуқуқ тугрисида гувоҳнома бериш, меросдан воз кечиш, мерос мулкдан қилинадиган харажатлар, меросни эгасиз деб топиш, бошқа мерос мулк билан боғлиқ муносабатларни тартибга солувчи қоидаларни назарда тутган мерос ҳуқуқини амалга оширишни ҳуқуқий қафолати – мерос ҳуқуқи институтини ташкил этади.

Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексининг 1112-моддаси: Ворислик асослари.

Ворислик васият ва конун бўйича амалга оширилади.

Конун бўйича ворислик васият мавжуд булмаса ёхуд бутун мероснинг тақдирини белгиламаса, шунингдек, ушбу кодексда белгиланган бошқа ҳолларда амалга оширилади.

Мулк эгаси узига тегишли булган хусусий мулкнинг тақдирини васият бўйича ҳал қилмаган ва узи вафот этгандан кейин унинг маълум бир шахс томонидан тасаввур қилишини белгиламаган ҳолларда конун бўйича ворислик вужудга келади.

Бундан ташкари, конун буйича ворислик: биринчидан, васиятнома кисман ва бутунлай хакикий эмас деб топилган холларда; иккинчидан, мерос мулкнинг ҳаммаси васият килинмасдан колган тақдирда, васият килинмаган кисмига; учинчидан, васият буйича меросхур мерос очилганидан кейин меросни қабул килмасдан вафот этган булса; туртинчидан, васият буйича меросхур меросни олишдан бош тортган ёки ундан воз кечган холларда вужудга келади.

Конун буйича меросхур мерос колдирувчи билан кон-кариндошлик ришталари билан богланган, яъни мерос колдирувчининг оила аъзолари, меҳнатга лаёқатсиз, унинг қаромоғида булган, оила аъзолари булмаган шахслар булишлари мумкин.

Демак, конун буйича меросхурлар булиш учун улар нафакат мерос колдирувчининг расман кон-кариндошлари булиши, шунингдек, амалда ҳаётда ҳам яқин кишилари булиши керак.

Конун буйича ворислик муносабати билан мерос колдирувчининг ҳуқуқ ва мажбуриятлари утиш тартиби ва шартлари конунда белгилаб қуйилган. Мерос колдирувчининг мол-мулки конунда белгиланган тартибда, миқдорда ва навбатда меросхурлар уртасида булинади. Конунда белгиланмаган шахсларга ёки белгиланган тартибни бузиб, мерос мулкни яқин қариндошларга ёки бошқа яқин кишиларга, мерос колдирувчининг қаромоғида булмаган шахсларга берилиши мумкин эмас. Конун буйича ворислик ҳуқуқи мерос колдирувчининг вафоти ёки унинг суд қарори билан вафот этган деб эълон қилиниши бирданига ва тулигинча меросхурларга утади.

Васият буйича ворислик мерос колдирувчининг эрки билан вужудга келади. Васият буйича ворислик тайинланганда мерос колдирувчининг ҳуқуқ ва мажбуриятлари меросхурлар уртасида тақсимланиши, шунингдек, ворисларни белгилаш факатгина мерос колдирувчининг эрки билан амалга оширилади. Меросдан четлаштириш ёки мерос олишдан маҳрум қилиш факат конунда белгиланган асосларда ва тартибда амалга оширилиши мумкин.

Ворислик асослари конун буйича ворисликда ҳам, васият буйича ворисликда ҳам қилишув мавзуи булиши мумкин эмас. Аммо ҳаётда ва ҳатто, суд амалиётида ҳам бундай қилишувлар булиб туради. Масалан, нотариал тартибда тасдиқланган васиятнома асосан фуқаро Сотиболдиев узига тегишли булган уй-жойини ва жамғарма банкида сақланаётган омонат маблағини невараси Боходиржонга васият қилиб қолдирган. Сотиболдиев вафотидан кейин унинг вояга етган болалари судга мурожаат қилиб, мерос колдирувчи оғир касаллиги сабабли васиятномага имзо қилиш имконияти булмаган, васиятнома қалбақиллаштирилган деган асосда уни хакикий эмас деб топишни сураганлар. Туман судининг ажрими билан иш юритиш бекор қилиниб, тарафларнинг мерос мулкни тақсимлаш ҳақидаги узаро қилишуви тасдиқланган. Иш қассация тартибида қурилмаган вилоят судининг раёсати вилоят прокурорининг назорат таркибидаги протестини рад қилиб, туман судининг ажримини қучида қолдирган. Республика бош прокурорининг уринбосари томонидан қелтирилган протести иш буйича васиятноманинг хакикий ёки хакикий эмаслигини аниқламасдан туриб, масалани ҳал қилиши мумкин эмаслигини асос қилиб, туман судининг ажримини ва вилоят суди раёсати қарорининг бекор қилиб, ишни қайтадан қуришга юбориш тугрисидаги талаби Олий суднинг фуқаролик ишлари буйича суд хайъатининг ажрими билан қаноатлантирилади.

Мерос ҳуқуқининг асосий узига ҳос белгилари қуйидагилардан иборат:

1. Мерос ҳуқуқи хусусий мулкни, мулкый ҳуқуқ ва мажбуриятларни ҳимоя қилиш уни мустаҳкамлаш воситаси ҳисобланади.
2. Мерос колдирувчи уз вафотидан кейин ҳам хусусий мулкнинг сақланишини, унинг қупайишини, ривожланишини, усишини, оилани мустаҳкамлашдаги омилларини ҳисобга олиб унинг қимга утишига бефарқ қарай олмайди.
3. Конун буйича ворислар булиб, асосан, кон-кариндошлик муносабати билан боғлиқ оила аъзолари ҳамда оила аъзолари булмаган, лекин меҳнатга лаёқатсиз ва ёрдамга муҳтож мерос колдирувчи қаромоғида булган шахслар ҳисобланадилар. Конун буйича ворислар мерос колдирувчига расман ва шу билан бирга амалда ҳам энг яқин кишилардир.
4. Мерос ҳуқуқи буйича мерос мулкдан олинadиган ҳисса эрқаклар учун ҳам, хотинлар учун ҳам, қайд қилинган никоҳдан тугилган болалар учун ҳам, фарзандликка олинган болалар учун ҳам баб-баравардир.

5. Васият буйича мерос колдрилганда меросхурлар доираси кенгайиб, нафакат жисмоний шахсларга, шу билан бирга, ташкилотларга ҳам берилиши мумкин.
6. Конун буйича ворислар булмаган тақдирда ва васият буйича ҳам меросхур тайинланмаган ҳолларда, мерос мулк суднинг ҳал қилув қарори билан эгасиз деб топилиб, давлат ёки фуқароларнинг узини-узи бошқариш органи ихтиёрига ўтади.

Мероснинг очилиш вақти ворислик ҳукуки асосида мерос мулкни қабул қилиш мероснинг очилиш муносабати билангина амалга оширилади. Конун ворислик ҳукукий муносабатларининг қилиб чиқишини мероснинг очилиши билан боғлайди шунинг учун ҳам мероснинг очилиш вақти муҳим ва зарур аҳамият касб этади.

Ворислик ҳукукининг вужудга қилиши муайян бир ходисанинг содир бўлиши билан боғлиқ. Бундай ходиса, биринчидан, фуқаронинг вафот этиши, ёки иккинчидан, фуқаронинг суднинг ҳал қилув қарори билан вафот этган деб эълон қилиниши ҳисобланади. Мероснинг очилиши маълум бир вақтга вужудга келади.

Мероснинг очилиш вақтини тугри аниқлаш меросга оид ҳукукий муносабатларни амалга оширишда гайриконуний ҳаракатларнинг олдини олишга имкон беради. Мероснинг очилиш вақтини тугри аниқлаш мерос тариқасида ўтадиган ҳуқуқ ва мажбуриятларнинг тарқибини белгилаш, меросхурларнинг доирасини аниқлаш, конун буйича ёки васият буйича белгиланган мерос мулкни қабул қилиб олиш ёки ундан воз кечиш, меросга бўлган ҳуқуқ тугрисида гувоҳнома бериш ва қиридиторларнинг даъво қўзғатиши учун муддатни белгилаш ҳамда бошқа меросга оид ҳукукий муносабатларни амалга ошириш билан бевосита боғлиқдир. **ФКнинг 1116-моддасига асосан мерос қолдирувчининг ўлган қуни (зарур бўлганда пайти ҳам), у вафот этган деб эълон қилинганда эса агар суднинг қарорида бошқача муддат қўрсатилган бўлмаса, вафот этган деб эълон қилиш тугрисидаги суднинг ҳал қилув қарори қонуний қўчга қирадиган қўн – мерос очилган вақт деб саналади.**

ФКнинг 36-моддаси: Фуқарони вафот этган деб эълон қилиш.

Агар фуқаронинг қаерда турганлиги ҳақида унинг яшаш жойида ўч йил мобайнида маълумот бўлмаса, башарти ў улим ҳавф солиб турган ёки муайян бахтсиз ходисадан ҳалок бўлган деб тахмин қилиш учун асос бўладиган вазиятларда бедарак йўқолган бўлиб, унинг қаердалиги ҳақида олти ой мобайнида маълумотлар бўлмаса, манфаатдор шахсларнинг аризасига мувофиқ суд уни вафот этган деб эълон қилиши мумкин.

Ҳарбий ҳаракатлари муносабати билан бедарак йўқолган ҳарбий хизматчи ёки бошқа фуқаро ҳарбий ҳаракатлар тамом бўлган қўндан эътиборан қамида икки йил ўтгандан кейин суд томонидан вафот этган деб эълон қилиниши мумкин.

Суднинг фуқарони вафот этган деб эълон қилиш ҳақидаги қарори қонуний қўчга қирган қўн вафот этган деб эълон қилинган фуқаронинг ўлган қуни деб ҳисобланади. Улим ҳавф солиб турган ёки муайян бахтсиз ходисадан ҳалок бўлган деб тахмин қилиш ўчу насос бўладиган вазиятларда бедарак йўқолган фуқаро вафот этган деб эълон қилинган тақдирда, суд унинг тахмин қилинган ҳалокат қунини ўшбу фуқаронинг ўлган қуни деб топиши мумкин.

Фуқарони вафот этган деб эълон қилиш бундай фуқаронинг ҳуқуқ ва бурчлари борасида унинг ўлими олиб қилиши мумкин бўлган оқибатларни вужудга келтиради.

Никох муносабатлари ёки қон-қариндошлиқ туфайли бир-бирлари билан боғланган шахсларнинг бир вақтда вафот этишлари, ўларнинг ҳар бирининг ворислари мустақил равишда ворисликка қақирилишига сабаб бўлади.

Масалан, автоавария оқибатида эр ва хотин бир пайтда ҳалок бўлдилар. Эрнинг олдинги хотинидан бир боласи ва хотининг ҳам олдинги эридан бир болси қолган. Нотариус меросни тақсимлаганда, аввало ўлардан қолган мол-мулкни Оила кодексининг 23, 25 ва 27-моддалари, ҳамда никох шартномасига асосан, ҳар бирининг ҳусусий, шахсий ва биргаликдаги мулкларини аниқлаб, 27 ва 28-моддалар тартибида биргаликдаги мулкдан ўларнинг ҳиссаларини белгилаб, меросни ворислар ўртасида адолатли тақсимлаш чораларини қўради. Чўнки эр билан хотин ўртасида ворислик ҳуқуқи пайдо бўлмайди.

Уларнинг ҳар биридан кейин мерос очилгани сабабли ҳар иккаласининг меросхурлари узларининг, бири отасининг ва бири онасининг мерос мулкига ворис буладилар.

Васиятнома берган шахс билан васиятнома буйича ҳуқуқ олувчи шахс бир вақтнинг узида вафот этган тақдирда васият буйича мерос очилмайди. Мерос мулк конун буйича ворисларга утади.

«Б» нотариусга мурожаат этиб, отаси «К»нинг номига бобоси «В»томонидан васият қилиб қолдирилган енгил автомашина «Жигули»га меросга булган ҳуқуқи ҳақида гувоҳнома беришни сураган. «К» ва «В» бир пайтда автоаварияда ҳалок булганлари сабабли васият буйича мерос очилмаслиги ва ФКнинг 1116-моддасининг 3-қисмига асосан биридан кейин бошқаси мерос олишга ҳақли булган шахслар бир календар сутка ичида вафот этган тақдирда, мерос уларнинг ҳар биридан кейин очилиши ва ҳар бирининг меросхурлари ворисликка алоҳида қақрилишлари тушунтирилган. Демак, «К»га васият қилинган «В» нинг «Жигули» енгил машинаси унинг конун буйича ворисларига утади .

Ворислик ҳуқуқий муносабатларига тадбиқ этилиши лозим булган конун ҳужжатларини тугри аниқлаш ҳам мероснинг очилиш вақтини аниқ белгилшга боғлиқ. Чунки меросхурлар доираси ҳам, мерос муносабатларига тадбиқ қилиш лозим булган конунлар ҳам мероснинг очилиш пайти билан белгиланади.

Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексини амалга қиритиш тартиби тугрисидаги 1996 йил 29 август Олий Мажлис қарорининг 12 бандида ФКнинг 1112-1157-моддаларида назарда тутилган мерос ҳуқуқи нормалари 1997 1 мартгача мерос очилган булиб, аммо меросхурларнинг ҳеч бири томонидан қабул қилиб олинмаган ва мерос ҳуқуқи буйича давлат ёқи фуқароларнинг узини-узи бошқариш органи мулкига утқазилмаган меросга нисбатан ҳам тадбиқ қилиниши белгилаб қуйилди.

Демак, 1997 йил 1 мартгача, яъни ФК амалга қиритилгангача қабул қилиб олинган мерос мулк тугрисида ворислар уртасида ёқи бошқа шахслар уртасида қелиб қиккан низолар амалдаги фуқаролик конуни нормалари билан эмас, балки эски фуқаролик конунининг мерос ҳуқуқи қоидаларига асосан ҳал қилиниши керак ФКнинг мерос ҳуқуқига доир қоидалари 1997 йил 1 мартгача очилган ва қабул қилиб олинмаган мерос мулк юзасидан орқага қайтиш қучига эга.

Ворисликка доир ҳуқуқий муносабатлар мерос очилган пайтдаги амалда булган конун ҳужжатлари билан тартибга солинади. Шу сабабдан мероснинг очилиш жойини тугри аниқлаш конуннинг ҳуқуқий муносабатга тугри тадбиқ қилинишини таъминлайди. Мероснинг ворислар томонидан қабул қилиниши мерос мулкни улар уртасида тақсимлаш тартибини белгилашда муҳим аҳамият қасб этади.

Мероснинг очилиш жойини аниқлаш билан мерос мулкни қуриқлаш, уни бошқариш, конунда белгиланган тартибда меросга булган ҳуқуқ тугрисида гувоҳнома берадиган нотариал идорасини аниқлаш, қридиторларнинг талабларини қуриб ҳал қиладиган идораларни белгилаш ва бошқа мерос очилиш жойи билан боғлиқ масалаларни тугри ҳал қилиш таъминланади.

«Фуқароларнинг доимий ёқи асосан яшаб турган жойи, -- дейилади. ФКнинг 21-моддасида, -- унинг яшаш жойи ҳисобланади. Ун турт ёшга тулмаган вояга етмаганларнинг, (қичик ёшдаги болаларнинг) ёқи васийликда булган фуқароларнинг конуний вақиллари – ота-оналари, фарзандликка олувчилари ёқи васийлари яшайдиган жой вояга етмаганлар ёқи васийликда булган фуқароларнинг яшаш жойи ҳисобланади».

ФКнинг 1117-моддасига мерос қолдирувчининг охирги доимий яшаб турган жойи мероснинг очилиш жойи деб белгиланган.

Агар мерос қолдирувчининг охирги яшаб турган жойи номаълум булса, унинг қучмас мулки ёқи унинг асосий қисми турган жой, қучмас мулки булмаган тақдирда, қучар мулкнинг асосий қисми турган жой мерос очилган жой ҳисобланади.

Демак, мерос қолдирувчининг мулки бир неча жойда жойлашган тақдирда мерос очилган жой булиб, унинг асосий қисми турган жой ҳисобланади.

Узининг асосий турар жойидан вақтинча бошка жойда – харбий хизматда, укув юртларида, камок жойларида чет элларда яшаб турган шахслар вафот этганда, уларнинг аввал турган доимий турган жойлари мерос очилган жой хисобланади.

Мерос колдирувчининг доимий яшаш жойини уй-жой бошкармалари, маҳалла кумиталари, фуқароларнинг узини-узи бошқариш органи томонидан берилган ҳужжатларга асосан, уй дафтарида олинган кучирма ёки паспортдан аниқлаш мумкин.

Демак, мероснинг очилиш жойини аниқлаш ҳужжатларга асоан имконияти бўлмаган ҳолларда, нотариус меросхурлардан мероснинг очилиш жойини белгилаш ҳақидаги қонуний қучга кирган ҳал қилув қарорини талаб қилиши керак.

13. Мавзу: Васият буйича ворислик.

Режа.

1. Васият буйича ворислик тушунчаси.
2. Васиятноманинг шакллари.
3. Нотариал тасдиқланган васиятнома.

Ўзбекистон Республикаси Асосий Қонуни (Конституцияси) нинг 54-модаси фуқароларга узининг мулкига ўз хоҳишича эгаллик қилиш, ундан фойдаланиш ва уни тасарруф этишни эркин амалга ошириш ҳуқуқини беради.

Бу ҳуқуқ ҳар бир фуқарога узига тегишли бўлган шахсий ва хусусий мулкни, мулкка бўлган ҳуқуқ ва мажбуриятларини ўзи вафот этганидан сунг тасарруф этиш буйича хоҳиш-иродасини ифода этадиган фармойиш қолдиришни эркин тарзда амалга оширишга имкон беради. Бундай фармойиш васиятнома деб аталади.

Васиятнома узига ҳос хусусиятларга эга.

Биринчидан, васиятнома васият қолдирувчининг шахси билан бевосита боғлиқ. Васиятнома фуқаронинг шахсий фармойиши хисобланиб, шахсан васият қолдирувчи томонидан тузилиши керак. Бошка шахслар томонидан ишончномага асосан ёки вакил орқали, ҳатто қонуний вакиллар томонидан ҳам васиятнома тузилишига йўл қўйилмайди.

Иккинчидан, васиятнома бир томонлама битим хисобланади ва ФКнинг битимлар тугрисидаги қоидаларига тула бўйунади.

Учинчидан, ўз эрки билан ўз мулкни васият қилиб қолдириш ҳуқуқи – васият қилиш эркинлиги фақатгина тула муомала лаёқатига эга бўлган фуқароларга берилган. Муомалага лаёқатсиз деб топилган шахслар ўзларининг мол-мулкларини васият қилиб қолдиришмайдилар.

Васият қолдирувчининг муомала лаёқати васиятнома тузилган вақт билан белгиланади.

Васиятноманинг ҳақиқийлиги ҳам унинг тузилган вақтида аниқланади.

Туртинчидан, васиятнома, албатта, қонунда белгиланган шаклда ва тартибда тузилиши ва фақат қонун билан ҳуқуқ берилган мансабдор шахслар томонидан гувоҳлантирилган бўлиши шарт.

Васият қолдирувчи фақатгина узига тегишли бўлган мулкни васиятномага киритиши мумкин. Шунинг билан бирга, узига тегишли бўлган мулкнинг ҳуқуқ ва мажбуриятларни, мерос очилиш пайтида унга тегишли бўлган ёки тегишли бўлиш эҳтимоли бўлган мулкнинг ҳуқуқ ва мажбуриятларни ҳам васият қилиши мумкин.

«Васиятномани тасдиқлаб беришда, -- дейилади «Нотариал тугрисида»ги қонуннинг 45-моддасида, -- васият қилувчидан унинг васият қилинаётган мол-мулкка бўлган ҳуқуқини тасдиқловчи далилларни тақдим этиш талаб қилинмайди». Чунки васиятномада қўрсатилган мулк ёки унга бўлган ҳуқуқ ва мажбурият васият қилинаётган пайтда васият қолдирувчига тегишли бўлмаган бўлиши, лекин кейинчалик унга тегишли бўлиш эҳтимолини хисобга олиб, қўрсатилган мол-мулк ёки унга бўлган ҳуқуқ мерос очилган пайтга қелиб унга ўтса, васиятномадаги фармойиш ҳақиқий хисобланади.

Мерос колдирувчи Фкнинг 1120-моддасига асосан фукаро узининг конун билан ман этилмаган хар кандай мол-мулкни ва мулкка булган хукук ва мажбуриятларнинг барчасини ёки унинг муайян бир кисимни, шу жумладан, уй-рузгор буюмлари ва жихозларини хам васият килиб колдиришга хакли.

Агар васият колдирувчи васиятномада узининг барча мулкни васият килиш хакида фармойиш берган булса, унинг хамма мулки, шу жумладан, уй-рузгор буюмлари ва жихозлари хам васият буйича меросхурларга утади.

Васиятномада мол-мулкнинг бир кисми васият килинган такдирда, унинг колган кисим конун буйича ворисларга утади. Бундай холда васият колдирувчи уй-рузгор буюмлари ва жихозлари хакида, аолхида, уларнинг васият буйича кимга утишини курсатиши шарт. Васият буйича мерос колдирувчининг факатгина мулкый хууклари утади, мулкый мажбуриятлари эса Фкнинг 1155-моддаси тартибида мерос киймати хисобидан хамма талаблардан олдин имтиёзли равишда кондирилиши лозим.

Мерос колдирувчи узининг карзларини тулашдарн айрим ворисларни кисман ёки тулик озод килишга хакли эмас. Бундай васиятномада куратилган фармойиш хакикий хисобланмайди. Чунки меросхурларнинг хар бири узига теккан мол-мулкнинг киймати доирасида солитар карздорлар сифатида жавобгардирлар.

Васият колдирувчи узига тегишли булган мол-мулкнинг хаммасини ёки унинг муайян бир кисимни хохлаган бирёки бир неча шахсларга васият килиб колдириши мумкин. Васиятнома конун буйича меросхурлар доирасига кирадиган, шунингдек, кирмайдиган шахсларга, шу билан бирга, давлатга, фукароларнинг узини-узи бошкариш органларига ёки бошка юридик шахсларга хам берилиши мумкин. Васият колдирувчи узининг васиятномасидаги фармойиши билан конун буйича меросхурларнинг хаммасини, бир нечасини ёки биттасини меросдан махрум килишга хакли. Бундан ташкари, васият колдирувчи айрим меросхурларнинг хиссаларини купайтириш ёки камайитириш хакида айритм ашёларни маълум бир ворисларга бериш хакида фармойишда курсатиши мумкин. Васият колдирувчи узининг бундай харакатларининг сабабини тушунтириб, изох беришга мажбур эмас. Шу билан бирга, конуний ворисни меросдан махрум килиш бирор шарт асосида хам булиши мумкин эмас. Умуман васиятномани бекор килиш шarti билан васиятнома тузилишига йул куйилмайди. Аммо уни кечиктириш шarti билан васиятнома тузилиши мумкин. Бундай холларда мерос мулк бирданига васият буйича ворисга утмайди ва васиятномада берилган фармойишга кура, маълум бир топширик бажарилгандан кейин утиш тартиби хакида шарт куйилиши мумкин.

Бир ёки бир неча меросхурлар мерос олиш хукидан махрум килинган такдирда, ворисликни навбат буйича бошка, конун буйича меросхурлар оладилар. Агар хамма ворислар мерос олиш хукукидан махрум килинган булсалар, мерос мулк Фкнинг 1157-моддаси тартибида суднинг карори билан эгасиз мулк деб топилиб, давлат ёки фукароларнинг узини-узи бошкариш органи эгалигига утади.

Васиятномада ворис сифатида курсатилмаган меросхур васият килинмасдан колган мерос мулкка конун буйича ворис булиш хукукини саклаб колади. Мерос очилмасдан олдин вафот этган ёки меросдан воз кечган васият буйича меросхурга васият килинган мулкни олиш хукуки конун буйича меросхурларга утади. Такдим килиш хукуки васият буйича меросхурлар ворисларга утмайди.

Конун буйича меросхурларнинг мерос олиш хукукидан махрум этилиши, агар васиятномадан бошка хол келиб чикмаса, уларнинг такдим килиш хукуки буйича ворислик киладиган авлодларига нисбатан тадбик этилмайди.

Мерос колдирувчи васиятномада узига тегишли мулкни нафакат кимга мерос килиб колдириши хакида, шу билан бирга, айна вақтда, умумий тарзда «хамма болаларимга», «невараларимга» ва хоказо бошкача умумий тарзда, уларнинг конун буйича кайси навбатда меросхур булишларидан катъи назар белгилаб куйишлари мумкин.

Васиятнома сузи икки маънода тадбик этилади. Биринчидан васиятнома — бу васият колдирувчининг эрки хисобланган хужжатнинг узи сифатида тадбик килинса, иккинчидан, васиятнома -- васият колдирувчининг эркини ифода этувчи акт (хужжат) хисобланади.

Бу маънода васиятнома бир томонлама битим булиб уни тузиш учун конун ҳужжатларига асосан бир тарафнинг, яъни васият қолдирувчининг хоҳиши етарли.

Бошқа бир шахснинг қарши эркини ифода қилиш талабқилинмайди. Шунинг учун васиятноманинг ҳақиқийлиги ҳеч вақт ворисларнинг розилигига боғлиқ эмас.

Нима учун васиятнома бир томонлама битим деб аталади?

ФКнинг 101-моддаси: Битимлар тушунчаси.

Битимлар деб фуқаролар ва юридик шахсларнинг фуқаролик ҳуқуқ ва бурчларини белгилаш, узгартириш ёки бекор қилишга қаратилган ҳаракатларига айтилади.

Демак, васият қолдирувчи шахсан узи, уз эрки билан меросхурга узининг хусусий мол-мулкига маълум бир ҳуқуқни белгилаб беради. Ворисни меросдан маҳрум қилишга ҳам унинг сабабини тушунтиришга мерос қолдирувчининг мажбур эмаслиги назарда тутилади. «Мерос қолдирувчи, -- дейилади ФКнинг 1120-моддаси 7-бандида, -- васиятнома тузилгандан кейин уни истаган пайтда бекор қилиш ёки узгартиш борасида эркин булиб, бунда бекор қилиш ёки узгартириш сабабларини қўрсатишга мажбур эмас».

Бунинг учун фақат конунда белгиланган шакл ва тартибга риоя қилиш талаб қилинади, ҳолос.

Бунинг учун фақат конунда белгиланган шакл ва тартибга риоя қилиш талаб қилинади, ҳолос.

Васият бўйича меросхур фақат мерос очилгандан кейин меросдан воз кечишга ёки меросни қабул қилиб олмасликка ҳақли.

Васиятнома тузган шахс узининг мол-мулкига эгалик қилиш ундан фойдаланиш ва уни тасарруф қилиш билан боғлиқ ҳамда ҳаракатларни амалга ошириш ҳуқуқини сақлаб олади. Бунинг учун васиятномани тулигича ёки қисман бекор қилиш, унинг мазмунини узгартириш шарт эмас. Васиятномада белгилаб қўйилган алоҳида ашёларни маълум бир меросхурга бериш ҳақидаги фармойиш ҳам мерос очилгунга қадар у шахс учун ҳеч қандай ҳуқуқ тугдирмайди.

Васиятнома ҳар бир алоҳида олинган шахснинг айнан узининг ҳаракати ҳисобланади. Шунинг учун ҳам васиятнома икки ва ундан ортиқ шахслар томонидан биргаликда бирданига тузилиши мумкин эмас.

Васиятноманинг ҳуқуқий аҳамиятини ҳисобга олиб, конун унинг шаклига алоҳида эътиборни қаратган. ФКнинг 1124-моддасида васиятноманинг ёзма шакли белгиланиб, унинг ёзилаган жойи ва вақти қўрсатилиши шарт қилиб қўйилган.

ФКнинг 1130-моддаси: Васиятноманинг ҳақиқий эмаслиги.

Тегишли шаклда тузилмаган васиятнома ҳақиқий эмас. Васиятноманинг ҳақиқий эмаслиги ушбу кодекснинг битимлар ҳақиқий эмаслиги тугрисидаги қоидаларга ҳам асосланади.

Васиятноманинг ҳақиқий эмас деб топилишидан мулкӣ оқибатларга эга бўладиган шахснинг даъвоси бўйича васиятнома уни тузиш, имзолаш ва тасдиқлашнинг ушбу кодексда белгиланган тартиби бузилиши натижасида ҳақиқий эмас деб топилиши мумкин.

Васиятномадаги айрим фармойишларнинг ҳақиқий эмаслиги васиятноманинг қолган қисми ҳақиқийлигига дахл қилмайди.

Васиятнома ҳақиқий эмас деб топилган тақдирда, ушбу васиятномага биноан меросдан маҳрум бўлган меросхур умумий асосларда мерос олиш ҳуқуқига эга бўлади.

Нотариал тасдиқланган васиятномалар ва нотиариалтасдиқланган васиятномаларга тенглаштирилган васиятномалар ёзма шаклда тузилган васиятномалар ҳисобланадилар.

Васиятнома васият қолдирувчининг жисмоний нуксонлиги, касаллиги ёки саводсизлиги оқибатида васиятномани уз қули билан ёзиб имзолаш имконияти бўлмаганда унинг илтимосига қура бошқа шахс томонидан ёзилиб, имзоланиши мумкин. Бундай ҳолларда, албатта, васиятномани гувоҳлантирувчи нотариус ёки конун билан васиятномаларнинг гувоҳлантириш ҳуқуқи берилган мансабдор шахснинг иштирокида васиятнома васият қолдирувчининг уз қули билан ёзиб, имзолай олмаганлигининг сабаблари қўрсатилиши шарт.

«Нотариат тугрисида»ги конуннинг 30-моддасига асосан нотариал ҳаракатлар нотариат идораси ёки фуқароларнинг узини-узи бошқариш органи жойлашагн бинода амалга оширилиши керак, фуқаро касаллиги, ногиронлиги туфайли ёки бошқа сабабларга қура давлат нотариал

идорасига, фукаролар йигини раиси (оксокол) ёки хусусий амалиёт билан шугулланувчи нотариус хузурига бора олмайдиган айрим ҳолларда нотариал ҳаракатлар мазкур фукаро турган жойида амалга оширилиши мумкин.

Васиятномани васият килувчининг урнига имзолаши ман килинган шахсларнинг тизими Фкнинг 1124-моддасида белгилаб қуйилган. Қуйидаги шахслар васият килувчининг урнига васиятномани имзо қилишлари мумкин эмас:

- нотариус ёки васиятномани тасдиқлаш ҳукуқи берилган мансабдор шахс;
- васиятнома қимнинг фойдасига тузилган ёки қимга нисбатан васият мажбурияти юклатилган бўлса, уша шахс, унинг эри (хотини), балалари, ота-онаси, неваралари ва чеваралари;
- васият килувчининг қонун бўйича меросхурлари;
- тулик муомала лаёқатига эга бўлмаган фукаролар;
- саводсизлар ва васиятномани ўқий олмайдиган бошқа шахслар;
- ёлгон гувоҳлик берганлик учун муқаддам судланган шахслар.

«Нотариат тугрисида»ги қонуннинг 37-моддасига биноан, нотариуслар ўз номига ва ўз номидан, хотини (эри), номига ҳамда унинг номидан, хотининг (эрининг) ва узининг қариндош - уруғлари (ота-онаси, балалари, набиралари, туғишган ака-ука ва опа-сингиллари), улар билан васийлик ва ҳомийлик туфайли боғланган шахслар номига ҳамда уларнинг номидан, шунингдек, мазкур давлат нотариат идорасининг ходимлари ёки хусусий амалиёт билан шугулланувчи нотариуснинг қул остида ишловчи шахслар номига ва уларнинг номидан нотариал ҳаракатларни амалга оширишга ҳақли эмас.

Оғзаки шартномалар тузиш, ҳар хил техник воситалар ёрдамида (масалан, магнитофонга, видеотасмага ёзилган) васият қолдирувчи суздан бўлса ҳам ёзиб олинган васиятномалар ҳақиқий ҳисобланмайди ва бундай тартибда тузилган васиятномаларнинг ҳақиқийлигини гувоҳлар қурстмалари ёки бошқа далилларга асосан суд йули билан ҳам тасдиқлашга йул қуйилмайди.

Туман судининг 1997 йил 8 октярдаги ҳал қилув қарори билан мерос қолдирувчининг қичик ўғли «Г» нинг ўз ақаси «Б»га нисбатан қузғатилган даъвоси қаноатлантирилиб, оталаридан мерос қолган «Москвич» автомашинасини оталари ҳаётлигида «Г»нинг фойдасига оилавий маслаҳатда «қичик ўғлимга васият қилдим» деган оғзаки гапи асос қилиб олинган.

Суднинг бундай ҳал қилув қарори қайриқонуний бўлганлиги сабабли «Б»нинг шикоятига асосан вилоят суди томонидан бекор қилинган.

Васиятнинг тузилиш вақти ва жойини белгилаб қуйиш амалиётда қатта аҳамият қасб этади.

Мерос очилгандан кейин меросхурлар уртасида низо қикқанида, биринчидан, мерос қолдирувчининг васиятнома тузганидан муомала лаёқатига эга бўлмаганлиги, ҳаракатларининг оқибатига қузи етмаганлиги;

Иккинчидан, икки ёки ундан ортиқ васиятнома мавжуд бўлганда, улардан қайси бири ҳақиқий эканлигини белгилаш, қайси бири олдин ва қайси бири кейин тузилганлигини аниқлаш қурстатилган вақтда васият қолдирувчи имзо қуйиш имқониятига эга бўлган ёки бўлмаганлигини исботлаш учун зарур бўлади.

Қонунда белгиланган тартиб ва қоидаларга риоя қилган ҳолда тузилган васиятномалар ҳақиқий бўлиб саналиб ақс ҳолда, низога сабаб бўлади. Бундай низолар суд томонидан қурилганда, фуқаролик – процессуал қонунда йул қуйилган далиллар, исботлаш воситаларидан фойдаланиб, мерос қолдирувчининг вафот этиш олдидаги эрки, хоши-иродаси ифода этилганлиги ва оғзаки қилинган васиятнинг ҳақиқийлиги суд йули билан тасдиқланган тақдирда, масала ижобий ҳал қилиниши қерак, деган фикр адолатли бўлур эди.

Амалиётда шундай ходисалар учрайдики, васият қолдирувчи бир неча маротаба узининг васиятномасини тузиб қолдиради. Унинг қайси бири ҳақиқий эканлигини аниқлаш учун васиятноманинг тузилиши вақти асос олиб олинниши қерак. Кейинги тузилган васиятнома аввалги васиятноманинг бекор бўлиши учун асос бўлади. Васиятноманинг тузилган вақти унинг нотариал тасдиқланган вақти билан ҳисобланади.

Конунда назарда тутилган васиятнома шаклига доир асосий талабларнинг васиятнома нотариус томонидан тасдиқланган булиши ва нотариал тасдиқланган васиятномага тенглаштирилган булишидир. Ёзма шаклдаги васиятномалар факат конунда белгиланган шаклда расмийлаштирилиб, тасдиқлангандагина хакикий хисобланади.

Васиятноманинг сир сакланиши. Амалиётда мол-мулкни васият қилиб қолдириш қаридошлар олдидан улар билан муносабатларда ноқулайлик туғдиради. Шу сабабдан қонун (Фқнинг 1128-моддаси) васиятноманинг сир сакланишини назарда тутди. Қонун васиятноманинг сир сакланишини таъминлаш учун етарли чоралар ва тадбирлар белгилаб қўйган.

«Нотариат тугрисида»ги конунинг 6-моддасига асосан амалга оширилган нотариал ҳаракатлар тугрисидаги маълумотномалар факат суд, прокуратура ва тергов органларининг талабига асосан улар юритаётган ишлар муносабати билан берилади. Васиятнома тугрисидаги маълумотлар васият килувчининг вафотидан кейингина берилиши мумкин.

«Нотариус, васиятномани тасдиқловчи бошқа мансабдор шахс, шунингдек, васият килувчининг урнига васиятномани имзолаган фуқаро, -- дейилади Фкнинг 1128-моддасида, -- мерос очилгунга қадар васиятноманинг мазмунига, унинг тузилиши, бекор қилиниши ёки ўзгартирилишига дахлдор маълумотларни ошқор қилишга ҳақли эмас».

Шунинг билан бирга, хатто, васиятноманинг борлиги хакида ҳам маълумотни ошкор қилишга ҳеч кимнинг ҳаққи йўқ.

Хизмат вазифасини бажариш муносабати билан нотариал ҳаракатлар ҳақида узига маълум бўлган маълумотларни ҳар қандай мансабдор шахс ҳам ошкор қилишга ҳақли эмасдир.

Бундай шахслар конунда белгиланган тартибда васиятнома сирларини ошкор килганликлари учун тегишли тартибда жавобгар буладилар.

Васиятномани сир саклаш хакидаги конун талаблари васият колдирувчи учун ҳам мажбуридир. Васият колдирувчининг узи васиятнома хакида ошкора айтишга ва уни бошқаларга курсатишга ҳақли, аммо нотариал идорасига васиятномани ошкор қилишга фармойиш беришга ҳақли эмас.

Васиятнома факат мерос очилган пайтдан бошлаб кучга киради. Васиятноманинг тузилишидан унинг кучга киришига кадар анча вақт утиши мумкин. Конун бу муддатни чегаралаб қўйган эмас.

Агар васиятнома васият килдирувчи томонидан узгартирилмаган ёки бекор килинмаган булса, у канча вақт утишидан катъи назар, амал қилади. Васият қолдирувчи узининг васиятномада изҳор қилган иродасини хоҳлаган вақтда узгартиришга ва бекор қилишга ҳақли экан, бу ҳақда, айниқса, меросхурлар хабар топмаслиги мақсадга мувофиқ. Шунинг учун васиятноманинг мавжудлигини хизмат вазифасини бажариш муносабати билан билган шахслар унинг мазмуни ҳақида, тузилиши, бекор қилиниши ёки узгартирилиши ҳақидаги маълумотларни сир сақлашга мажбурдирлар. Васиятноманинг тузилганлиги, узгартирилганлиги ёки бекор қилинганлиги маълум бир гуруҳ шахсларга маълум бўлади. Нотариус қонун билан нотариал ҳаракатларни амалга ошириш ваколати берилган шахслар васият қолдирувчи урнига васиятномани имзо қилган шахслар васиятнома ҳақида ахборотга эга бўлган шахслар бўлиши мумкин.

Бу шахслар мерос очилгунга кадар васиятноманинг мавжудлиги ва унинг мазмун хакида ҳеч кимга, шу жумладан, меросхурнинг узига ҳам ошкор қилишга ҳақли эмаслар.

Васиятнома тузувчи унинг мазмуни билан танишиб чикмасдан тасдиқлашни нотариусдан талаб қилиш ҳуқуқига эга бундай васиятномалар махфий васиятномалар бўлиб ҳисобланади. Махфий васиятнома ҳақиқий саналмаслиги ҳавфи остида васият қолдирувчининг уз қули билан ёзилиши, имзоланиши ва икки гувоҳ ҳамда нотариус иштирокида конвертга солиниб елимланиши лозим. Елимланган конвертнинг устида гувоҳларнинг исми, отасининг исми ва фамилиялари, уларнинг доимий турар жойлари тулик ёзилиб, улар томонидан имзоланиши керак. Гувоҳлар имзоланган бу конверт ҳам уларнинг ва нотариуснинг иштирокида бошқа конвертга солиниб, нотариус томонидан елимланиб унинг устига тасдиқлаш уст хати ёзилиши керак.

Узбекистон Республикасининг «Нотариат тугрисида»ги қонунунинг 23-моддасига асосан васиятномаларини тасдиқлаш давлат нотариал идораларида ишловчи нотариуслар, Узбекистон Республикаси чет эллардаги консуллик муассасаларининг консуллари (28-модда), шаҳарчалар, кишлоклар ва овуллар фуқаролар йигинларининг раислари (оксоколлари) (25-модда), шунингдек, хусусий амалиёт билан шугулланувчи нотариуслар (24-модда) томонидан амалга оширилиши мумкин.

Васиятноманинг гувоҳлантириш вақтида нотариус васиятномани гувоҳлантиришни сураб мурожаат қилган шахснинг муомала лаёқатини ва унинг шахсини белгиланган тартибда аниқлаши; бундан ташқари, васиятнома васият қолдирувчи томонидан ўз қўли билан қўйилганини текшириб, шунга ишонч ҳосил қилиши керак. Лекин қоида тариқасида васиятнома нотариус ёки нотариал ҳаракатларни амалга ошириш вақолати берилган мансабдор шахснинг ҳузурида ёзилиши ва имзоланиши керак.

Васият қолдирувчининг жисмоний қамчиликлари ва саводсизлиги оқибатида ўзи ўз қўли билан ёзиш ва имзо қўйиш имкониятига эга бўлмаган тақдирда, нотариус ёки нотариал ҳаракатларни амалга ошириш ҳуқуқи берилган мансабдор шахс томонидан уни нг сузларидан ёзиб олиниши мумкин. Бундай ҳолларда, албатта, васиятнома матни васият қолдирувчига ўқиб берилиш шарт ва бу ҳақда васиятномага алоҳида белги қилиб қўйилиши керак. Агар саводсиз васият қолдирувчининг қўлоғи қар, тили гўнг ёки ҳам қар, ҳам гўнг бўлса, васиятнома гувоҳлантириладиганда уларга тушунтира биладиган шахснинг иштироки таъминланиши ва у узининг имзоси билан васиятноманинг мазмуни васият қолдирувчининг эркига тўғри қилиши гувоҳлантириши керак. Бу ҳаракатларнинг ҳаммаси, албатта, васиятноманинг гувоҳлантирувчи нотариуснинг ёки нотариал ҳаракатларнинг амалга ошириш ҳуқуқига эга бўлган мансабдор шахснинг иштирокида бўлиши шарт. Васиятнома факат васият қолдирувчи ҳузурида тасдиқланиши лозим.

Васиятнома васият қолдирувчининг сузи билан нотариус томонидан ёки васиятномани гувоҳлантирадиган мансабдор шахс томонидан техник воситалар ёрдамида, ёзув машинкаси, компьютердан фойдаланган ҳолда амалга оширилиши мумкин.

Бундай васиятногмалар ҳам, албатта, васият қолдирувчи томонидан васиятномани гувоҳлантирувчи нотариус ёки бошқа мансабдор шахс ҳузурига имзо қилиниши керак. Имзолашдан олдин васият қолдирувчи васиятномани тасдиқловчи нотариус ёки васиятнома тасдиқлаш ҳуқуқига эга бўлган мансабдор шахс олдида васиятномани матнини тулиғича ўқиб чиқиши ва ундан кейин имзо қилиши керак.

Васият қолдирувчининг хоҳишига қўра, васиятномани гувоҳлантириш хоҳлаган нотариал идорасида амалга оширилиши мумкин. Башарти, васият қолдирувчи томонидан олдин, бошқа нотариал идорасида васиятнома расмийлаштирилган бўлса, уни бекор қилиш ёки ўзгартириш ҳақида биринчи васиятномани гувоҳлантирган нотариусга мурожаат қилиш шарт эмас. Аммо васиятномани иккинчи мартаба гувоҳлантирадиган нотариус бу ҳақда биринчи васиятномани гувоҳлантирган нотариуга хабар бериши шарт.

Васиятномани гувоҳлантирадиган вақт, уни тузиш вақти бўлиб саналади. Васиятноманинг нотариал тасдиқланган шаклига риоя қилмаслик унинг ҳақиқий эмас деб топилиши учун асос бўлади.

Нотариал идораларида тасдиқлаш имконияти бўлмаган ҳолларда Қонунда назарда тутилган тартибда мансабдор шахслар томонидан васиятноманинг тасдиқланишига йўл қўйилади. Бундай васиятномалар нотариал тартибда тасдиқланган васиятномаларга тенглаштирилади. Қонунда васиятномаларни тасдиқлаш ҳуқуқига эга бўлган мансабдор шахсларнинг аниқ рўйхати берилган. Шу билан бирга, қандай ҳолатларда уни амалга оширишга рўхсат берилиши ҳам аниқ белгиланган. Бу қоида қенг талқин қилишга йўл қўйилмайди. Қонунда назарда тутилган мансабдор шахслардан бошқа ҳеч қим васиятномани гувоҳлантиришга ҳақли эмас.

Васиятномани тасдиқлаш ҳуқуқи берилган мансабдор шахснинг шахсан ўзи васият қолдирувчининг шахсини аниқлаши, унинг муомала лаёқатига эга эканлигини, васиятнома

ҳақиқатдан ҳам васият қолдирувчининг уз қули билан ёзилиб, имзо қилинганлигини аниқлаб, шунга ишонч ҳосил этиши шарт, шундан кейингина васиятномани гувоҳлантириш мумкин.

«Нотариат тугрисида»ги қонунинг 27-моддасига асосан мансабдор шахслар томонидан тасдиқланган васиятномалардан битта нусхаси васият қилувчи доимий яшайдиган давлат нотариал идорасига сақлаш учун юборилиши шарт.

Давлат нотариуси сақлаш учун келиб тушган васиятномани текшириб, унинг шакл ва тартиб жиҳатидан қонунга мувофиқ тузилганлигини аниқлайди, номувофиқлиги аниқланганда, бу ҳақда васият қилувчига ва васиятномани тасдиқлаган мансабдор шахсга хабар қилиши керак.

Амалиётда бундай васиятномалар васият қилувчи томонидан беосита вафоти олдидан тузилган бўлади. Низо чиқканда уларнинг ҳақиқийлиги фақат мसरос очилганда суд томонидан ҳал қилинади.

**ФКнинг 1126-моддаси: Нотариал тасдиқланган
васиятномаларга тенглаштирилган
васиятномалар.**

Қуйидаги васиятномалар нотариал тасдиқланган васиятномаларга тенглаштирилади:

қасалхоналар, госпиталлар, бошқа стационар даволаш муассасаларида даволанаётган ёки қариялар ва ногиронлар уйларида яшаб турган фуқароларнинг ана шу қасалхоналар, госпиталлар ва бошқа даволаш муассасаларининг бош врачлари, уларнинг даволаш ишлари бўйича уринбосарлари ёки навбатчи врачлари, шунингдек госпиталларнинг бошлиқлари, қариялар ва ногиронлар уйлариининг директорлари ёки бош врачлари томонидан тасдиқланган васиятномалари;

фуқароларнинг Ўзбекистон Республикаси байроғи остидаги кемаларда сузиб юрган вақтидаги ана шу кемаларнинг капитанлари томонидан тасдиқланган васиятномалари;

қидирув экспедициялари ёки шу қаби бошқа экспедициялардаги фуқароларнинг ана шу экспедициялар бошлиқлари томонидан тасдиқланган васиятномалари;

ҳарбий хизматчиларнинг, нотариуслар бўлмаган ерларда жойлашган ҳарбий қисмларда эса, бу қисмларда ишлаётган ҳарбий бўлмаган фуқаролар, уларнинг оила аъзолари ва ҳарбий хизматчилар оила аъзоларининг ҳам ҳарбий қисмларнинг қомандирлари томонидан тасдиқланган васиятномалари;

озодлидан маҳрум этиш жойларида ёки қамокда сақланаётган шахсларнинг тегишли муассасалар бошлиқлари томонидан тасдиқланган васиятномалари;

нотариус бўлмаган аҳоли пунктларида яшаётган шахсларнинг қонунга мувофиқ нотариал ҳаракатларни амалга ошириш ҳуқуқига эга бўлган мансабдор шахслар томонидан тасдиқланган васиятномалари

14. Мавзу: **Конун буйича ворислик.**

Режа.

- 1.Конун буйича ворислик тушунчаси.
- 2.Ворисликка чакирилиш навбатлари.
- 3.Мерс колдирувчининг меҳнатга лаёқатсиз боқимлари.

Мерос колдирувчи узининг хусусий мулкани узи вафот етгандан кейинги тақдирини узи белгилаш ҳуқуқига эга . Аммо конун билан бир катор шартлар белгиланиб қўйилганки, мерос колдурвчи уларни узгартириш ҳуқуқига эга эмас. Шу билан бирга ,конун билан белгиланиб қўйилган меросхурлар борки, уларнинг ҳам меросга булган ҳуқуқларини конун ҳимоя қилади ва мерос колдирувчи бундай меросхурларнинг конунда белгиланган мерос улушларини қамайтиришга ёки уларни умуман мерос олишдан маҳрум қила олмайди.

Конун буйича ворисликни амалга ошириш учун конунда мерос колдирувчи Билан қариндошлик муносабатида булган ва мерос колдирувчининг қарамида ,унинг боқимида булган меҳнатга қобилиятсиз шахслар ҳисобга олинади .

Демак,конунда белгилаб қўйилган шарт ва тартибда ,мерос колдирувчи томонидан узгартирилмаган ворислик конун буйича ворислик дейилади.

ФКнинг 1134-моддасигаасосан,конун буйича ворисликда фарзандликка олинган шахс ва унинг авлодлари бир тарафдан, фарзандликка олувчи ва унинг қариндошлари иккинчи тарафдан туғишган қариндошларга тенглаштириладилар .

Демак, вояга етмаган болалар –фарзандликка олинганлар уларнинг авлодларига нисбатан шахсий ва мулкый ҳуқуқ ҳамда мажбуриятларда тенг ҳисобланадилар, мерос олиш ҳуқуқидан тенг фойдаланадилар.

Фарзандликка олинганлар уз ота-оналарига нисбатан ва уларнинг қариндошларига нисбатан шахсий ва мулкый ҳуқуқларини йўқотадилар ,шу Билан бирга, мажбуриятлардан ҳам озод буладилар . «Фарзандликка олинганлар ва уларнинг авлодлари ,-дейилади ФК 1134-моддасининг 3-қисмида,-фарзандликка олинган шахснинг ота-онаси ҳамда бува-бувилари,ака-укалари,опа-сингиллари вафот этгандан кейин конун буйича мерос олмайдилар».

Демак, фарзандликка олинган шахснинг ота-онаси,бува-бувилари, ака-ука ва опа-сингиллари ҳам фарзандликка олинган шахс ва унинг авлодларига нисбатан шахсий ва мулкый ҳуқуқ ва мажбуриятларини йўқотадилар.

Ўзбекистон Республикаси Қонституциясининг 46-моддасиг асосан Хотин-қизлар ва эркаклар тенг ҳуқуқдан фойдаланганликлари туғайли,мерос олишда ҳам вафот этган шахснинг конун

буйича меросхурлари хисобланган эркаklar ва хотинлар, кайт килинган никохдан тугилган болалар ва конунда белгиланган тартибда оталиги аникланган болалар, кизлар ва угил болалар, шунинг билан бирга, фарзандликка олинганлар ва конун буйича ворисликка хукукига эга булган бошка брча шахслар ворисликка чакирилгандабир навбатда ва тенгхиссада мерос олиш хукукидан фойдаланадилар .

Конун буйича меросхурлар, ФКнинг 1135-1139- моддалрида назардатутилган тартибга асосан , беш навбатда ворисликка чакириладилар, бундан ташкари , ФК –нинг 1140-моддаси тартибида такдим килиш хукуки буйича ва ФК нинг 1141-моддасига асосан мерос колдирувчининг меҳнатга қобилиятсиз боқимлари сифатида ворисликка чакирилишлари мумкин .

Конун буйича меросхурларнинг ҳар бир навбати аввалги навбатдаги меросхурлар булмаган тақдирда ёки меросхурларнинг ҳаммаси меросдан четлаштирилганда, шунингдек, барча ворислар меросни қабул қилиб олмасдан, ундан воз кечган ҳолларда ворислик ҳукукини қўлга қиритади.

Бир навбат доирасида конун буйича ворисликка чакирилган меросхурлар уртасида мерос мулк тенг ҳиссада тақсимланади.

Вояга етмаган болалар узларининг ота-оналари билан бирга яшаганда вафот этган тақдирда, улардан мерос қолган мол-мулк ота –оналарига утади.

Конун буйича ворисликка факат мерос қолдирувчи вафот этган тақдирда, унинг улуши тақдим қилиш ҳукуки буйича меросхурларга утади.

Конун буйича меросхурни аниқлаш, унинг мерос қолдирувчига нисбатан қариндошлик даражасини белгилаш Ўзбекистон Республикасининг Оила кодексига асосан амалга оширилади.

Конун буйича ворисликнинг узига хос хусусияти шундан иборатки, мерос қолдирувчининг оддий уй-жирозлари ва рузгор буюмлари ворисликнинг чакирилиш навбатига боғлиқ эмас. Оддий уй жирозлари ва рузгор буюмлари мерос қолдирувчи билан унинг вафотигача уч йил бирга яшаб қелган конун буйича ворисликка утади. Оддий уй-жирозлари ва рузгор буюмлари таркибига қўндалик уй-рузгор юмушларини бажариш ва оила аъзоларининг маиший эҳтиёжларини қондириш учун зарур булган ашёлар қиради.

Фуқаро «Б» вафот этгангача узининг туғишган, меҳнатга қобилиятсиз опаси «В» билан бирга ун йил давомида яшаб қелган. «Б» вафот этиши муносабати билан унинг алоҳида яшаб турган угли «Л» отасидан қолган мерос мулкка булган ҳуқуқ туғрисида гувоҳнома беришни сураб, нотариусга ариза берган.

Нотариус мерос таркибига қирган мол-мулкни иккига бўлиб, «Л»нинг уз улушига меросга булган ҳуқуқ туғрисида гувоҳнома берган, уй-жирозлари ва рузгор буюмларини эса «В»га қолдирган.

Туман суди «Л»нинг шикоятига асосан ишни қурганда, фқнинг 1141 ва 1153-моддаларига назарда тутилган қоидаларни тушунтириб, нотариуснинг қароридан талабни рад этганлик асосларини туғри деб топган. Чунки «В» меҳнатга қобилиятсиз бўлиб, мерос қолдирувчи «Б»нинг боқимида биргалиқда ун йил яшаганлиги сабабли, у ҳам конун буйича меросхур ҳисобланади.

Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик Кодексининг 1135, 1141-моддаларида конун буйича ворисликка чакирилиш навбатлари белгиланиб қўйилган.

ФКнинг 1135-моддаси. Конун буйича биринчи навбатдаги ворислар.

Мерос қолдирувчининг болалари (шу жумладан фарзандликка олинган болалари), Эри (хотини) ва ота-онаси (фарзандликка олувчилар) тенг улушларда конун буйича биринчи навбатдаги ворислик ҳукукига эга бўладилар. Мерос қолдирувчининг вафотидан кейин туғилган болалари ҳам биринчи навбатдаги ворислар жумласига қирадилар.

Шу билан бирга, мерос қолдирувчи ҳаётлигида ҳомилада бўлиб, у вафот этгандан кейин тирик туғилган болалар ҳам биринчи навбатда конун буйича мерос олиш ҳукукига эга бўладилар.

Мерос қолдирувчи болаларининг конун буйича ворислик ҳукукига эга бўлишлари учун, аввало, улар қонуний никоҳда булган ота-оналаридан туғилган бўлишлари қерак. Бундай болалар ҳам

отадан, ҳам онадан мерос олиш ҳукукига эга буладилар. Шу билан бир каторда, қонуний ниткоҳда бўлмаган ота-онадан тугилган болалар қонунда белгиланган тартибда оталиги аниқланган ҳолдагина биринчи навбатда қонун бўйича меросхурлар доирасига қирадилар ва ҳам ота, ҳам онадан мерос олиш ҳукукига эга буладилар. Оталиги белгиланмаган болалар эса, факатгина она вафот этган тақдирдагина унинг мерос мулкига биринчи навбатда қонун бўйича меросхур буладилар. Аммо мерос қолдирувчининг қаромоғида, унинг боқимида бўлган болалар шу асосда меросхур бўлишлари мумкин.

Қонуний никоҳда турган вақтда тугилиб, кейинчалик бу никоҳ ҳақиқий эмас деб топилган тақдирда, бу ҳол болаларнинг меросхур бўлиш ҳукукига таъсир этмайди.

Оталикни белгилаш икки йул билан амалга оширилиши мумкин.

Биринчидан, никоҳда бўлмаган шахслардан 1968 йил 1 октябрча тугилган болаларнинг отаси қимлиги боланинг онаси билан узини боланинг отаси эканлигини тан олган шахснинг биргаликда берган ариҳасига биноан фуқаролик ҳолати далолатномаларини қайд қилиш органлари томонидан ота-оналаридан бири яшаб турган жойда белгиланади.

Боланинг онаси вафот этган ёки муомалага лаёқатсиз днб топилган ёхуд оналик ҳуқуқидан маҳрум этилган ҳолларда, шунингдек, онанинг яшаш ва туриш жойи номаълум бўлганда – оталик боланинг отаси берган ариҳасига биноан белгиланиши мумкин.

Иккинчидан, узаро никоҳда бўлмаган ота-онадан тугилган боланинг оталигини белгилашда ота ва оналарнинг биргаликдаги ариҳаси бўлмаса, оталик суд тартибида белгиланиши мумкин. Бундан ташқари, бола қаромоғида бўлиб, узининг боланинг отаси эканлигини тан олган шахс, ҳаётлигида боланинг онаси билан бирга ариза бериб, оталикни белгиламаган ҳолларда у вафот этгандан кейин, болага нисбатан оталикни танолган факти факат суд йули билан аниқланади.

1944 йил 8 июлга қадар тугилган болаларнинг тугилиш гувоҳномасида ота сифатида ёзилган шахс болаларнинг ҳақиқий отаси днб ҳисобланади ва улар иқоҳда тугилган болалар билан бир каторда қонун бўйича биринчи навбатда ворисликка қақириладилар.

Мерос қолдирувчи ҳаётлигида муомалада бўлиб, унинг вафотидан кейин 300 қун мобайнида тирик тугилган болалари ҳам биринчи навбатда қонун бўйича меросхур буладилар.

Уғай болалар уғай отанинг ёки уғай онанинг меросхурлари бўла олмайдилар. Улар факат меҳнатга лаёқатсиз бўлиб, мерос қолдирувчи уғай ота ёки уғай онанинг боқимида бўлган тақдирда ворисликка қақирилишлари мумкин. Ҳудди, шунингдек, уғай ота, уғай оналар ҳам уғай болалардан мерос орлиш ҳуқукига эга эмаслар.

Фарзандликка олинган болалар қонунда бнлгиланган тартибда расимйлаштирилган ҳоллардагина қонун бўйича ворис бўла оладилар. 1926 йил 1мартча расимйлаштирилмасдан фарзандликка олинганлар уларнинг ота-оналари сифатида ёзилагн ёки ёзилмаганидан қатъи назар, қонун бўйича биринчи навбатда мерос олиш ҳуқукига эга буладилар.

Болаларнинг ота-оналаридан кейин меросхур бўлишлари учун зарур бўлган шартлар ота-оналарнинг ҳам болаларидан кейин меросхур бўлишлари учун зарур шартлардан ҳисобланади. Мерос қолдирувчининг тугилиш гувоҳномасида она ва она сифатида ёзилган шахслар қонун бўйича биринчи навбатда ворисликка қақириладилар.

Демак, никоҳга қирган эр ёки хотиннинг ҳар бирининг биринчи никоҳдан тугилган болаларининг қоида тариқасида факат узларининг ота-оналари мол-мулкнига биринчи навбатда қонун бўйича ворис бўла оладилар.

Эр ёки хотин вафот этганда, факатгина қайд қилинган никоҳда ёки қайд қилинган иқоҳга тенглаштирилган никоҳда бўлган ҳаёт қолган эр ёки хотин қонун бўйича биринчи навбатда меросхур бўлади. Қонун билан йул қуйилган айрим ҳолларда эр-хотинлик муносабатлари су тартибида тасдиқланиши ҳам мумкин.

Миллий чегараланиш вақтида Ўзбекистон Республикаси тарқибига қирган Ҳоразм ва Бухоро Халқ Республикаларида 1928 йил 1 октябрча, яъни Ўзбекистон Республикасининг биринчи Никоҳ ва Оила кодекси амалда қиритилганча, бошқа ҳудудларда 1917 йил 20 декабрча эски

урф-одат ва диний маросимлар буйича тузилган никохлар кайд килинган никохга тенглаштирилади.

Демак, бундай ҳолларда эр ва хотин биридан кейин иккинчиси мерос олувчи ҳуқуқига эга бўлади.

Никох бекор килингандан кейин вафот этган эр ёки хотиннинг мерос мулкига ҳаёт қолган эр ёки хотин қонунда назарда тутилган, меҳнатга лаёқатсиз боқимда бўлганлиги учун ворис бўлиши мумкин.

Фқнинг 1143-моддасига асосан, агар мерос қолдирувчи билан тузилган никох мерос очилгунга қадар амалда бекор бўлган бўлса ва мерос очилгунга қадар қамида беш йил мобайнида эр ва хотин алоҳида-алоҳида яшаганликлари исботланса, суднинг қарори билан эр (хотин) қонун буйича ворисликдан четлаштирилиш мумкин.

Фқнинг 1136-моддаси: Қонун буйича иккинчи навбатдаги ворислик.

Мерос қолдирувчининг туғишган ҳамда она (ота) бир ота (она) бошқа ака-укалари ва опа-сингиллари, шунингдек унинг ҳам ота, ҳам она тарафдан бобоси ва бувиси тенг улушларда қонун буйича иккинчи навбатдаги ворислик ҳуқуқига эга бўладилар.

Фқнинг 1137-моддасида қонун буйича учинчи навбат ворисликка чақирилиши лозим бўлган шахслар белгиланган.

Қонун буйича учинчи навбат ворислик ҳуқуқига мерос қолдирувчининг туғишган амакиси, тоғаси, аммаси ва ҳоласи тенг улушларда эга бўладилар. Қонун буйича учинчи навбат ворисликка чақирилиши учун узидан олдинги навбатдаги ворисларнинг умуман бўлмаслиги ёки улар мерос олишдан воз кечган бўлишлари ёхуд қонунда белгиланган тартибда меросдан четлаштирилган бўлишлари керак.

Фқнинг 1138-моддасига асосан, тўртинчи навбатда ворислик ҳуқуқига мерос қолдирувчининг олтинчи даражага (олтинчи даража ҳам қиради) бўлган қариндошлари қонун буйича эга бўладилар. Бу навбат буйича мерос олишда мерос қолдирувчининг яқинроқ қариндошлари узоқроқ қариндошларига нисбатан имтиёзли ҳуқуқдан фойдаланадилар.

Қариндошлик деб, икки ёки бир неча шахслар уртасидаги туғишганлик, қон-қариндоршлик тизими туфайли ҳуқуқ ва мажбуриятларнинг юзага келиши, узғариши ёки тугаши боғлиқ бўлган қариндошлик алоқасига айтилади.

Қариндошликнинг яқин узоқлиги унинг қизиклари, шажаралри ва даражалари билан белгиланади.

Бир шахснинг бевосита бошқа шахсдан тарқалиши даражани белгилайди. Ҳар бир янги туғилиш билан бир янги даража пайдо бўлади.

Бир неча узлуксиз қариндошлик даражасининг алоқаси қариндошлик шажараси днб аталади.

Қариндошлининг туғри ва ён қизиклари бўлади. Туғри қизиклар юқорига қараб туташган ва пастга қараб қараб туташган бўлади.

Мерос қолдирувчининг боқимида бўлган меҳнатга қобилиятсиз шахслар икки гуруҳга бўлинадилар ва икки тартибда мерос оладилар.

Биринчидан, мерос қолдирувчининг боқимида бўлган меҳнатга қобилиятсиз шахслар Фқнинг 1141-моддаси асосида мерос олиш ҳуқуқига эга бўлмасалар, Фқнинг 1139-моддаси тартибда 5-навбатдаги қонун буйича ворислик ҳуқуқига эга бўладилар.

Иккинчидан, мерос қолдирувчининг вафотига қадар қамида бир йил унинг қарамоғида бўлган ва у билан биргаликда яшаган меҳнатга қобилиятсиз шахслар қонун буйича меросхурлар жумласига қирадилар. Бундай меросхурлар қонун буйича бошқа меросхурлар бўлган тақдирда, ворислика чақирилаётган навбатнинг меросхурлари билан биргаликда мерос оладилар ва уларнинг ҳаммалари биргаликда оладиган мерос хиссалари умумий мерос мулкнинг тўртдан бир қисмидан ортиқ бўлмаслиги керак.

Демак, мерос қолдирувчининг боқимида бўлган меҳнатга қобилиятсиз меросхурларнинг ворисликка чақирилиши учун, биринчидан, уларнинг меҳнатга қобилиятсиз бўлишлари,

иккинчидан, мерос колдирувчининг карамогида камида бир йил бўлиб ва учинчидан у билан бирга яшаган бўлишлари шарт.

Конун буйича меҳнатга қобилиятсизлар 18 ёшга тулмаган вояга етмаганлар, биринчи, иккинчи ва учинчи гуруҳ ногиронлар, 60 ёшга кирган эақлар ва 50 ёшга кирган аёллар, тиббий ҳулоса билан меҳнатга лаёқатсиз ногирон деб топилган шпхслардан иборат бўлади.

Айрим конун ҳужжатларида назарда тутилган ҳолларда ёшт етмасдан имтиёзли тартибда нафақа олаётган шахслар меҳнатга лаёқатсиз ҳисобланмайдилар. Буларнинг меҳнатга қобилиятсизлиги тиббий меҳнат комиссияларининг ҳулосаси билан белгиланади. Ёши ёки ногиронликлари уларнинг нафақа дафтарчаларига асосан аниқланади.

Мерос колдирувчининг карамогида бўлишини, бирга яшашини ва муддатини аниқлаш тегишли фуқароларнинг узини-узи бошқариш органлари, маҳалла ва уй-жой қумиталари, ижтимоий таъминот идоралари, ижтимоий ҳимоя органлари ва бошқа ташкилот, жамоалардан талаб қилиб олинган ҳужжатларга асосан амалга оширилади.

Бундан ташқари, мерос колдирувчининг карамогида бўлиш факти суднинг қарори билан ҳам аниқланиши мумкин.

Мерос колдирувчининг боқимида бўлиши учун унга берилдиган моддий ёрдам унинг ҳаёт кечириши учун ягона манба бўлиши, шунинг билан бирга, бу ёрдам доимий бўлиши шарт. Ҳар қандай даврий, вақти-вақти билан бир йўла бериладиган моддий ёрдам унинг миқдори қанчалик катта бўлмасин, меҳнатга қобилиятсиз шахснинг мерос колдирувчи боқимида бўлган фактини аниқлаш учун асос бўлмайди.

Мерос колдирувчи билан унинг вафотига қадар қаимда бир йил яшаганлигини тасдиқловчи ҳужжатларни ҳам фуқароларнинг узини-узи бошқариш органи, маҳалла қумиталари, уй-жой бошқармаларида бошқа ташкилотлардан талаб қилиб олиш йўли билан аниқлаш мумкин.

Агар мерос колдирувчининг боқимида бўлган меҳнатга қобилиятсиз шахс ФКнинг 1136, 1138-моддалари тартибда конун буйича меросхурлар жумласига киргани ҳолда, ворисликка қақириладиган навбатнинг меросхурлари доирсига қирмаган бўлса ҳам мерос колдирувчининг вафотига қадар камида бир йил унинг карамогида бўлган бўлса, мерос колдирувчи билан бирга яшаган ва яшамаганлигидан қатъи назар, ана шу ворисликка қақириладиган навбатни меросхурлари билан биргаликда мерос оладилар.

Фуқаро «Е» 1995 йил вафот этганидан сунг унинг угли «С» ва хотини «Б» биринчи навбат меросхурлари сифатида меросни қабул қилиб олганлар. Нотариусга муружаат қилган «С» отасидан қолган меросга нисбатан онаси «Б» билан икковларига меросга бўлган ҳуқуқ туғрисида гувоҳнома беришни сураган. «Е»нинг ота томонидан бўваси 81 яшар «Д», хотини 75 яшар «Л» билан алоҳида яшаб, невараси «Е»нинг доимий берган моддий ёрдами уларнинг аосий кун кечириш манбаи бўлганлигини аниқлаб олган нотариус, ФКнинг 1141-моддасига асосан, «Е»нинг карамогида бўлган бўваси билан бўвасига мерос мулкдан туртдан бир қисмини бериш ҳақида қарор чиқариб, меросга бўлган ҳуқуқ туғрисида гувоҳнома берган.

Конун буйича ворисликни амалга ошириш учун қонунда мерос колдирувчи билан қариндошлик муносабатида бўлган ва мерос колдирувчининг қарамида ,унинг боқимида бўлган меҳнатга қобилтсиз шахслар ҳисобга олинади .

Демак,қонунда белгилаб қуйилган шарт ва тартибда ,мерос колдирувчи томонидан узгартирилмаган ворислик қонун буйича ворислик дейилади.

ФКнинг 1134-моддасигаасосан,қонун буйича ворисликда фарзандликка олинган шахс ва унинг авлодлари бир тарафдан, фарзандликка олувчи ва унинг қариндошлари иккинчи тарафдан туғишган қариндошларга тенглаштириладилар .

Демак, вояга етмаган болалар –фарзандликка олинганлар уларнинг авлодларига нисбатан шахсий ва мулкый ҳуқуқ ҳамда мажбуриятларда тенг ҳисобланадилар, мерос олиш ҳуқуқидан тенг фойдаланадилар.

Фарзандликка олинганлар уз ота-оналарига нисбатан ва уларнинг кариндошларига нисбатан шахсий ва мулкый ҳуқуқларини йўқотадилар ,шу билан бирга, мажбуриятлардан ҳам озод буладилар . «Фарзандликка олинганлар ва уларнинг авлодлари ,дейилади ФК 1134-моддасининг 3-қисмида,-фарзандликка олинган шахснинг ота-онаси ҳамда бува-бувилари,ака-укалари,опа-сингиллари вафот этгандан кейин қонун бўйича мерос олмайдилар».

Демак, фарзандликка олинган шахснинг ота-онаси,бува-бувилари, ака-ука ва опа-сингиллари ҳам фарзандликка олинган шахс ва унинг авлодларига нисбатан шахсий ва мулкый ҳуқуқ ва мажбуриятларини йўқотадилар.

Ўзбекистон Республикаси Қонституциясининг 46-моддаси асосан Хотин-қизлар ва эркаклар тенг ҳуқуқдан фойдаланганликлари туфайли,мерос олишда ҳам вафот этган шахснинг қонун бўйича меросхурлари ҳисобланган эркаклар ва хотинлар, қайт қилинган никоҳдан тугилган болалар ва қонунда белгиланган тартибда оталиги аниқланган болалар,қизлар ва угил болалар, шунинг билан бирга, фарзандликка олинганлар ва қонун бўйича ворисликка ҳуқуқига эга бўлган бошқа брча шахслар ворисликка қақирилгандабир навбатда ва тенгҳиссада мерос олиш ҳуқуқидан фойдаланадилар .

Қонун бўйича меросхурлар,ФҚнинг 1135-1139- моддаларида назардатутилган тартибга асосан , беш навбатда ворисликка қақириладилар, бундан ташқари , ФҚ –нинг 1140-моддаси тартибда тақдим қилиш ҳуқуқи бўйича ва ФҚ нинг 1141-моддасига асосан мерос қолдирувчининг меҳнатга қобилиятсиз боқимлари сифатида ворисликка қақирилишлари мумкин .

Қонун бўйича меросхурларнинг ҳар бир навбати аввалги навбатдаги меросхурлар бўлмаган тақдирда ёки меросхурларнинг ҳаммаси меросдан четлаштирилганда, шунингдек, барча ворислар меросни қабул қилиб олмасдан, ундан воз кечган ҳолларда ворислик ҳуқуқини қўлга қиритади.

Бир навбат доирасида қонун бўйича ворисликка қақирилган меросхурлар уртасида мерос мулк тенг ҳиссада тақсимланади.

Вояга етмаган болалар узларининг ота-оналари билан бирга яшаганда вафот этган тақдирда, улардан мерос қолган мол-мулк ота –оналарига утади.

Қонун бўйича ворисликка фақат мерос қолдирувчи вафот этган тақдирда, унинг улуши тақдим қилиш ҳуқуқи бўйича меросхурларга утади.

Қонун бўйича меросхурни аниқлаш, унинг мерос қолдирувчига нисбатан қариндошлик даражасини белгилаш Ўзбекистон Республикасининг Оила кодексига асосан амалга оширилади.

Қонун бўйича ворисликнинг узига ҳос ҳусусияти шундан иборатки, мерос қолдирувчининг оддий уй-жйхозлари ва рузгор буюмлари ворисликнинг қақирилиш навбатига боғлиқ эмас. Оддий уй жйхозлари ва рузгор буюмлари мерос қолдирувчи билан унинг вафотигача уч йил бирга яшаб қелган қонун бўйича ворисликка утади.Оддий уй-жйхозлари ва рузгор буюмлари тарқибига қундалиқ уй-рузгор юмушларини бақариш ва оила аъзоларининг маиший эҳтиёжларини қондириш учун зарур бўлган ашёлар қиради.

Фуқаро «Б» вафот этгангача узининг туғишган, меҳнатга қобилиятсиз опаси «В» билан бирга ун йил давомида яшаб қелган. «Б» вафот этиши муносабати билан унинг алоҳида яшаб турган угли «Л» отасидан қолган мерос мулкка бўлган ҳуқуқ туғрисида гувоҳнома беришни сураб, нотариусга ариза берган.

Нотариус мерос тарқибига қирган мол-мулкни икқига бўлиб, «Л»нинг уз улушига меросга бўлган ҳуқуқ туғрисида гувоҳнома берган, уй-жйхозлари ва рузгор буюмларини эса «В»га қолдирган.

Туман суди «Л»нинг шикоятига асосан ишни қурганда, фқнинг 1141 ва 1153-моддаларига назарда тутилган қоидаларни тушунтириб, нотариуснинг қароридан талабни рад этганлик асосларини туғри деб топган. Чунки «В» меҳнатга қобилиятсиз бўлиб, мерос қолдирувчи «Б»нинг боқимида бирқалиқда ун йил яшаганлиги сабабли, у ҳам қонун бўйича меросхур ҳисобланади.

Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик Кодексининг 1135, 1141-моддаларида қонун бўйича ворисликка қақирилиш навбатлари белгиланиб қуйилган.

ФҚнинг 1138-моддаси: Қонун бўйича туртинчи навбатдаги

ворислик.

Мерос колдирувчининг олтинчи даражагача булган бошка кариндошлари конун буйича туртинчи навбатдаги ворислик хукукига эга буладилар, бунда якинрок кариндошлар узокрок кариндошларга нисбатан мерос олишда имтиёзли хукукка эга буладилар.

Шу билан бирга, мерос колдирувчи хаётлигида хомилада булиб, у вафот этгандан кейин тирик тугилган болалар ҳам биринчи навбатда конун буйича мерос олиш хукукига эга буладилар.

Мерос колдирувчи болаларининг конун буйича ворислик хукукига эга булишлари учун, аввало, улар конуний никоҳда булган ота-оналаридан тугилган булишлари керак. Бундай болалар ҳам отадан, ҳам онадан мерос олиш хукукига эга буладилар. Шу билан бир каторда, конуний ниткоҳда булмаган ота-онадан тугилган болалар конунда белгиланган тартибда оталиги аниқланган ҳолдагина биринчи навбатда конун буйича меросхурлар доирасига кирадилар ва ҳам ота, ҳам онадан мерос олиш хукукига эга буладилар. Оталиги белгиланмаган болалар эса, факатгина она вафот этган тақдирдагина унинг мерос мулкига биринчи навбатда конун буйича меросхур буладилар. Аммо мерос колдирувчининг каромогида, унинг бокимида булган болалар шу асосда меросхур булимшлари мумкин.

Конуний никоҳда турган вақтда тугилиб, кейинчалик бу никоҳ хақикий эмас деб топилган тақдирда, бу ҳол болаларнинг меросхур булиш хукукига таъсир этмайди.

Оталикни белгилаш икки йул билан амалга оширилиши мумкин.

Биринчидан, никоҳда булмаган шахслардан 1968 йил 1 октябрда тугилган болаларнинг отаси кимлиги боланинг онаси билан узини боланинг отаси эканлигини тан олган шахснинг биргаликда берган ариҳасига биноан фуқаролик ҳолати далолатномаларини қайд қилиш органлари томонидан ота-оналаридан бири яшаб турган жойда белгиланади.

Боланинг онаси вафот этган ёки муомалага лаёқатсиз днб топилган ёхуд оналик хуқуқидан маҳрум этилган ҳолларда, шунингдек, онанинг яшаш ва туриш жойи номаълум бўлганда – оталик боланинг отаси берган ариҳасига биноан белгиланиши мумкин.

Иккинчидан, узаро никоҳда булмаган ота-онадан тугилган боланинг оталигини белгилашда ота ва оналарнинг биргаликдаги ариҳаси бўлмаса, оталик суд тартибда белгиланиши мумкин. Бундан ташқари, бола каромогида булиб, узининг боланинг отаси эканлигини тан олган шахс, хаётлигида боланинг онаси билан бирга ариза бериб, оталикни белгиламаган ҳолларда у вафот этгандан кейин, болага нисбатан оталикни танолган факти факат суд йули билан аниқланади.

1944 йил 8 июлга қадар тугилган болаларнинг тугилиш гувоҳномасида ота сифатида ёзилган шахс болаларнинг хақикий отаси днб ҳисобланади ва улар иқоҳда тугилган болалар билан бир каторда конун буйича биринчи навбатда ворисликка чақириладилар.

Мерос колдирувчи хаётлигида муомалада булиб, унинг вафотидан кейин 300 кун мобайнида тирик тугилган болалари ҳам биринчи навбатда конун буйича меросхур буладилар.

Угай болалар угай отанинг ёки угай онанинг меросхурлари бўла олмайдилар. Улар факат меҳнатга лаёқатсиз булиб, мерос колдирувчи угай ота ёки угай онанинг бокимида булган тақдирда ворисликка чақирилишлари мумкин. Худди, шунингдек, угай ота, угай оналар ҳам угай болалардан мерос орлиш хукукига эга эмаслар.

Фарзандликка олинган болалар конунда белгиланган тартибда расмийлаштирилган ҳоллардагина конун буйича ворис бўла оладилар. 1926 йил 1 мартда расмийлаштирилмасдан фарзандликка олинганлар уларнинг ота-оналари сифатида ёзилагн ёки ёзилмагандан қатъи назар, конун буйича биринчи навбатда мерос олиш хукукига эга буладилар.

Болаларнинг ота-оналаридан кейин меросхур булишлари учун зарур булган шартлар ота-оналарнинг ҳам болаларидан кейин меросхур булишлари учун зарур шартлардан ҳисобланади. Мерос колдирувчининг тугилиш гувоҳномасида она ва она сифатида ёзилган шахслар конун буйича биринчи навбатда ворисликка чақириладилар.

Демак, никохга кирган эр ёки хотиннинг хар бирининг биринчи никохдан тугилган болаларининг коида тарикасида факат узларининг ота-оналари мол-мулкнига биринчи навбатда конун буйича ворис була оладилар.

Эр ёки хотин вафот этганда, факатгина кайд килинган никохда ёки кайд килинган икохга тенглаштирилган никохда булган хаёт колган эр ёки хотин конун буйича биринчи навбатда меросхур булади. Конун билан йул куйилган айрим холларда эр-хотинлик муносабатлари су тартибида тасдикланиши хам мумкин.

Миллий чегараланиш вақтида Ўзбекистон Республикаси таркибига кирган Хоразм ва Бухоро Халк Республикаларида 1928 йил 1 октябргача, яъни Ўзбекистон Республикасининг биринчи Никох ва Оила кодекси амалда киритилгангача, бошқа ҳудудларда 1917 йил 20 декабргача эски урф-одат ва диний маросимлар буйича тузилган никохлар кайд килинган никохга тенглаштирилади.

Демак, бундай холларда эр ва хотин биридан кейин иккинчиси мерос олувчи ҳуқуқига эга булади.

Никох бекор килингандан кейин вафот этган эр ёки хотиннинг мерос мулкига хаёт колган эр ёки хотин конунда назарда тутилган, меҳнатга лаёқатсиз боқимда булганлиги учун ворис булиши мумкин.

Фқнинг 1143-моддасига асосан, агар мерос колдирвчи билан тузилган никох мерос очилгунга қадар амалда бекор булган булса ва мерос очилгунга қадар қамида беш йил мобайнида эр ва хотин алоҳида-алоҳида яшаганликлари исботланса, суднинг қарори билан эр (хотин) конун буйича ворисликдан четлаштирилиш мумкин.

Фқнинг 1137-моддасида конун буйича учинчи навбат ворисликка чақирилиши лозим булган шахслар белгиланган.

Конун буйича учинчи навбат ворислик ҳуқуқига мерос колдирувчининг туғишган амакиси, тоғаси, аммаси ва ҳоласи тенг улушларда эга буладилар. Конун буйича учинчи навбат ворисликка чақирилиши учун узидан олдинги навбатдаги ворисларнинг умуман булмаслиги ёки улар мерос олишдан воз кечган булишлари ёхуд конунда белгиланган тартибда меросдан четлаштирилган булишлари керак.

Фқнинг 1138-моддасига асосан, туртинчи навбатда ворислик ҳуқуқига мерос колдирувчининг олтинчи даражагача (олтинчи даража хам қиради) булган қариндошлари конун буйича эга буладилар. Бу навбат буйича мерос олишда мерос колдирувчининг яқинрок қариндошлари узоқрок қариндошларига нисбатан имтиёзли ҳуқуқдан фойдаланадилар.

Қариндошлик деб, икки ёки бир неча шахслар уртасидаги туғишганлик, қон-қариндоршлик тизими туфайли ҳуқуқ ва мажбуриятларнинг юзага келиши, узғариши ёки тугаши боғлиқ булган қариндошлик алоқасига айтилади.

Қариндошликнинг яқин узоқлиги унинг қизиклари, шажаралри ва даражалари билан белгиланади.

Бир шахснинг бевосита бошқа шахсдан тарқалиши даражани белгилайди. Хар бир янги туғилиш билан бир янги даража пайдо булади.

Бир неча узлуксиз қариндошлик даражасининг алоқаси қариндошлик шажараси днб аталади.

Қариндошлининг туғри ва ён қизиклари булади. Туғри қизиклар юқорига қараб туташган ва пастга қараб қараб туташган булади.

Мерос колдирувчининг боқимида булган меҳнатга қобилиятсиз шахслар икки гуруҳга бўлинадилар ва икки тартибда мерос оладилар.

Биринчидан, мерос колдирувчининг боқимида булган меҳнатга қобилиятсиз шахслар Фқнинг 1141-моддаси асосида мерос олиш ҳуқуқига эга булмасалар, Фқнинг 1139-моддаси тартибда 5-навбатдаги конун буйича ворислик ҳуқуқига эга буладилар.

Иккинчидан, мерос колдирувчининг вафотига қадар қамида бир йил унинг қармоғида булган ва у билан биргаликда яшаган меҳнатга қобилиятсиз шахслар конун буйича меросхурлар жумласига қирадилар. Бундай меросхурлар конун буйича бошқа

меросхурлар булган такдирда, ворислика чакирилаётган навбатнинг меросхурлари билан биргаликда мерос оладилар ва уларнинг хаммалари биргаликда оладиган мерос хиссалари умумий мерос мулкнинг тўртдан бир қисмидан ортиқ булмаслиги керак.

Демак, мерос қолдирувчининг боқимида булган меҳнатга қобилиятсиз меросхурларнинг ворисликка чакирилиши учун, биринчидан, уларнинг меҳнатга қобилиятсиз бўлишлари, иккинчидан, мерос қолдирувчининг қарамоғида қаида бир йил бўлиб ва учинчидан у билан бирга яшаган бўлишлари шарт.

Конун бўйича меҳнатга қобилиятсизлар 18 ёшга тулмаган вояга етмаганлар, биринчи, иккинчи ва учинчи гуруҳ ногиронлар, 60 ёшга кирган эақлар ва 50 ёшга кирган аёллар, тиббий ҳулоса билан меҳнатга лаёқатсиз ногирон деб топилган шпхслардан иборат бўлади.

Айрим конун ҳужжатларида назарда тутилган ҳолларда ёшт етмасдан имтиёзли тартибда нафақа олаётган шахслар меҳнатга лаёқатсиз ҳисобланмайдилар. Буларнинг меҳнатга қобилиятсизлиги тиббий меҳнат комиссияларининг ҳулосаси билан белгиланади. Ёши ёки ногиронликлари уларнинг нафақа дафтарчаларига асосан аниқланади.

Мерос қолдирувчининг қарамоғида бўлишини, бирга яшашини ва муддатини аниқлаш тегишли фуқароларнинг узини-узи бошқариш органлари, маҳалла ва уй-жой қумиталари, ижтимоий таъминот идоралари, ижтимоий ҳимоя органлари ва бошқа ташкилот, жамоалардан талаб қилиб олинган ҳужжатларга асосан амалга оширилади.

Бундан ташқари, мерос қолдирувчининг қарамоғида бўлиш факти суднинг қарори билан ҳам аниқланиши мумкин.

Мерос қолдирувчининг боқимида бўлиши учун унга берилдиган моддий ёрдам унинг ҳаёт кечириши учун ягона манба бўлиши, шунинг билан бирга, бу ёрдам доимий бўлиши шарт. Ҳар қандай даврий, вақти-вақти билан бир йўла бериладиган моддий ёрдам унинг миқдори қанчалик катта булмасин, меҳнатга қобилиятсиз шахснинг мерос қолдирувчи боқимида булган фактини аниқлаш учун асос булмайди.

Мерос қолдирувчи билан унинг вафотига қадар қаимда бир йил яшаганлигини тасдиқловчи ҳужжатларни ҳам фуқароларнинг узини-узи бошқариш органи, маҳалла қумиталари, уй-жой бошқармаларида бошқа ташкилотлардан талаб қилиб олиш йўли билан аниқлаш мумкин.

Агар мерос қолдирувчининг боқимида булган меҳнатга қобилиятсиз шахс ФКнинг 1136, 1138-моддалари тартибида конун бўйича меросхурлар жумласига киргани ҳолда, ворисликка чакириладиган навбатнинг меросхурлари доирсига қирмаган булса ҳам мерос қолдирувчининг вафотига қадар қаида бир йил унинг қарамоғида булган булса, мерос қолдирувчи билан бирга яшаган ва яшамаганлигидан қатъи назар, ана шу ворисликка чакириладиган навбатни меросхурлари билан биргаликда мерос оладилар.

Фуқаро «Е» 1995 йил вафот этганидан сўнг унинг угли «С» ва хотини «Б» биринчи навбат меросхурлари сифатида меросни қабул қилиб олганлар. Нотариусга муқожаат қилган «С» отасидан қолган меросга нисбатан онаси «Б» билан икковларига меросга булган ҳуқуқ тўғрисида гувоҳнома беришни сураган. «Е»нинг ота томонидан бўваси 81 яшар «Д», хотини 75 яшар «Л» билан алоҳида яшаб, невараси «Е»нинг доимий берган моддий ёрдами уларнинг асосий қўн кечириш манбаи булганлигини аниқлаб олган нотариус, ФКнинг 1141-моддасига асосан, «Е»нинг қарамоғида булган бўваси билан бўвасига мерос мулкдан тўртдан бир қисмини бериш ҳақида қарор чиқариб, меросга булган ҳуқуқ тўғрисида гувоҳнома берган.

15. Мавзу: Шахслар.

Режа.

1. Чет эл фуқароларининг фуқаро-ҳуқуқий ҳолатлари.
2. Юридик шахсларнинг ҳуқуқий ҳолатлари.
3. Давлатнинг фуқаролик-ҳуқуқий муносабатлари қатнашчиси сифатидаги ҳуқуқий ҳолати.

Маълум даражада аҳоли кучишига олиб келувчи турли халқаро алоқаларнинг ривожланиши билан бирга, чет эл фуқароларининг фуқаролик – ҳуқуқий ҳолатини тартибга солиш аҳамияти ортиб боради.

Албатта, ушбу масалани урганишда чет эл фуқароларининг ҳуқуқий лаёқати ва муомала лаёқати каби масалаларга алоҳида тухталиб ўтиш керак. Масалан, Ўзбекистон Республикасида ўзи фуқаро бўлган давлат қонунчилигига қура, муомалага лаёқатсиз ҳисобланувчи 18 ёшга етган чет эл фуқароси билан битим тузишда қандай нормаларни қўллаш керак?

Ҳозирги даврда барча мамлакатлардаги жисмоний шахсларнинг ҳуқуқий ҳолати қонунлар томонидан тартибга солинган бўлиб, ҳуқуқ лаёқати ва муомала лаёқати тушунчалари ёрдамида очиқ берилади. Аммо бу икки тушунча барча ҳуқуқий тизимларда ҳам мазмун жиҳатдан фаркланавермайди. Англия ва АКШда муомалага лаёқат ва ҳуқуқ лаёқати битта термин билан белгиланади (ҳуқуқ лаёқати инглизчада – легал қапақитй). Бу уринда шуни таъкидлаш керакки, ҳозирда «Пассив ҳуқуқ лаёқати» термини ҳам қўлланилмоқда. Бу термин мазмун жиҳатидан ҳуқуқ лаёқати тушунчасига яқин. «Актив ҳуқуқ лаёқати» «активе қапақитй», «ҳуқуқий ҳатти-ҳаракатни амалга оширишга лаёқат» китобга қара 532 термини эса муомалага лаёқатли тушунчасига мазмунан яқин. Францияда ҳудди Англиядаги каби муомала лаёқати ва ҳуқуқ лаёқати уртасида кескин терминалогик тафовут йук.

ФКнинг 488-моддаси: Уй-жой биноларини сотишнинг хусусиятлари.

Сотувчи сотиб олганидан кейин қонунга мувофиқ уй-жой биносидан фойдланиш ҳуқуқини ўзида саклаб қоладиган шахслар яшаб турган уй, квартира, уйнинг ёки квартиранинг бир қисмини сотиш шартномасининг муҳим шarti – бу шахсларнинг рўйхатини сотилаётган уй-жой биносидан фойдаланиш ҳуқуқлари қўрсатилган ҳолда тузишдан иборат.

Уй, квартирани, уйнинг ёки квартиранинг бир қисмини сотиш шартномаси нотариал тартибда тасдиқланиши ва давлат рўйхатидан ўтказилиши лозим.

60-йилларнинг урталарида Ғарб давлатларининг қўнчилигида вояга етиш ёши 21 ёшдан 18 ёшга туширилиш тўғрисидаги қонунлар қабул қилинган эди. Масалан, ГФТнинг 2-параграфи фуқаро ёшининг 18 йили тўтаган қўнда вояга етган деб ҳисобланишини қўсатади.

Швейцарияда вояга етган деб 20 ёшга етган шахс ҳисобланади. Англияда инсон 18 ёшга тулган қўндан бошлаб вояга етган ҳисобланади. АКШнинг турли штатларида вояга етган деб 18 ёшдан 21 ёшгача бўлган шахслар ҳисобланади. Шунингдек, турли мамлакатларда вояга етмаганларнинг муомалага лаёқати турличадир.

Ўзбекистон Республикасидаги чет эл фуқароларнинг фуқаролик ҳуқуқ лаёқати қўйидагича:

- 1) мулк ҳуқуқига қура мол-мулкка эгалик қилади;
- 2) авторлик (муаллифлик) ҳуқуқига эга;
- 3) битимлар тўза олади;
- 4) тадбирқорлик ва бошқа фаолият билан шўгулланади;
- 5) мол-мулкка ворислик қилади;
- 6) турар (яшаш) жойини танлайди;
- 7) мустақил равишда ёки бошқа шахслар билан биргаликда жамиятлар ташқил қилади ва хоказо;

Ўзбекистон Республикасида доимий равишда истиқомат қилувчи ёки бу ерга вақтинча қелаган чет элликларнинг фуқаролик ҳуқуқий лаёқати миллий режим билан белгиланади.

Амалдаги қонунлар асосан чет элликлар Ўзбекистон Республикасида қўйидаги ҳаракатларни амалга ошира олмайдилар. 1) давлат ҳокимияти ва бошқарув органларига сайлаш ва сайланиш; 2) судья, прокурор, терговчи, нотариус, ҳарбий хизматчи лавозимларини эгаллаш;

Чет элликларнинг муомала лаёқатини чеклашга қўйидаги ҳолларда йўл қўйилмайди:

1) доимий турар жойи Ўзбекистон Республикаси ҳудудида бўлса; 2) шахс фуқароси бўлган давлати томонидан Ўзбекистон Республикасида суд муҳокамасида ижозат берилиши (муомала лаёқатини чеклаш ҳақида);

- 3) шахс фукароси булган давлат томонидан шахснинг муомала лаёкати чегаралаш асослари тугрисида хабардор килиш;
- 4) шахс фукароси булган давлатда муомала лаёкати чегаралаш асослари (сабаблари) Ўзбекистон Республикасидаги асослар (сабаблар) билан айнан бир хил булса ва х.к.

Юридик шахслар – бу авваламбор, турли хилдаги тадбиркорлик бирлашмалари булиб, улар хар бир давлатнинг иктисодида мухим рол уйнайди. Юридик шахс факатгина узида мансуб булган мулккий хукуки ва мажбуриятлари сохиби сифатида куриб чикилади, у таркибига кирувчи шахслардан мустакил равишда ва уз номидан харакат килади.

Хужалик юретишнинг замонавий шароитларида юридик шахсларнинг битта давлатнинг узи билан чегараланиб колмайди ва бундай юридик шахсларнинг сони доимий равишда ушиб бормокда. Ўзбекистон Республикасининг «Ташки иктисодий фаолияти тугрисида»ги конуннинг 6-моддасига кура, Ўзбекистон Республикасида ташки иктисодий фаолият субъектлари булиб, мулк шаклидан катъи назар, Ўзбекистон Республикасида ташки иктисодий алокалар ва иштирокчилар сифатида руйхатга олинган республика худудида ва ундан ташкарида харакат килувчи юридик шахслар, шу жумладан, хорижий халкаро ташкилотлар хисобланади. Шунини таъкидлаш лозимки, капитални экспорт килиш бир давлатда тузилган корхоналарни тулик ёки кисман равишда бошка давлат компанияларига тегишли булиб колишига олиб келади, чунки йирик монополияларнинг асосий фаолияти бир вақтнинг узида бир неча мамлакатда амалга оширилади.

Ўзбекистон Республикаси ФКнинг 1175-моддасига кура, юридик шахс конуни деб юридик шахс кайси мамлакатда таъсис этилган булса шу мамлакатнинг хукуки хисобланади.

ФКнинг 1176-моддаси: Юридик шахснинг хукук лаёкати.

Юридик шахснинг фуаролик хукук лаёкати юридик шахснинг конуни билан белгиланади.

Чет эл юридик шахси органи ёки вакилнинг битим тузиш ваколатларидаги чет эл юридик шахсининг органи ёки вакили битим тузган мамлакатнинг хукуки учун номаълум булган чекловларни важ килиб келтириши мумкин эмас.

Юридик шахс хукукларида эга булган ва ташки иктисодий алокалар иштирокчилари булмиш ташкилот ва фирмалар доимо маълум бир давлат ва унинг хукукий тартиботига «боланган» булиб, юридик шахснинг ушбу мухим хусусияти халкаро хусусий хукукда шахсий статут макоми (конун) ва юридик шахс миллати деб аталади.

Юридик шахснинг шахсий статутини (конун) юридик шахснинг куйидаги холатлар буйича давлатга карамлилигини, тегишлилигини белгилайди:

- а) унинг хукук субъектлиги хажмини аниклашда;
- б) солик режимида;
- в) коллизия масалаларни хал этишда;
- г) дипломатик химоя учун мурожаат килишда;
- д) унинг бекор булиши тартибини белгилашда ва х.к.

Юридик шахснинг шахсий статутини (конунини) аниклашга каратилган асосий доктриналар (мезонлар) мавжуддир:

- а) утроклик (бошкарув маркази учун);
- б) инкорпорация (ташкил этиш жойи);
- в) эксплуатация маркази (асосий фаолият курсатилаётган жой);
- г) юридик шахс ишини назорат килиш мезони ва х.к.

Ўзбекистон Республикасидаги юридик шахсларнинг хукукий холати миллий конунлар ва Ўзбекистон Республикасининг бошка давлатлар билан тузган халкаро шартномаларидаги коидалар билан белгиланади.

Юкорида курсатилганидек, ташки иктисодий битимларни амалга оширишга хакли булган юридик шахсларнинг сони ушиб кетди, яъни ташки бозорга чикиш хукукига (товарлар, хизмат ва ижодий фаолият натижаларини экспорт ва импорт килиш хукукига) ишлаб чиқарувчилар ва истеъмолчиларнинг кенг доираси эга булди.

Яъни шуни айтиб утиш керакки, чет эл корхоналари учун Ўзбекистон Республикасида энг камида миллий режим амал қилади. (Ўзбекистон Республикаси ФК, 1177-модда).

Ўзбекистон Республикасида чет эл инвестицияли (хорижий сармояли) корхоналарнинг макоми ва фаолиятини тартибга солувчи асосий қонуний актлар «Ўзбекистон Республикасида корхоналар тугрисида» «Хужалик жамиятлари ва ширкатлар тугрисида», Ўзбекистон Президентининг «Чет эл инвестицияли корхоналарга берилган қушимча рағбатлантиришлар ва имтиёзлар тугрисида»ги Фармони (узгартиришлар билан), Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг «Ўзбекистон Республикасида чет эл инвестицияли корхоналарни ташкил этиш, давлат томонидан рўйхатга олиш ва фаолиятини тухтатиш тугрисида»ги Қарори (узгартиришлар билан) ва х.к. бўлиб ҳисобланади.

Қушма корхоналар – маълум ташкилий-ҳуқуқий шаклга киритилган корхона бўлиб, Ўзбекистон Республикаси қонунларига қура, юридик шахс ҳуқуқларига эга ва унинг устав фонди ўзбек ва чет эллик шериклар улуши асосида шаклланган. Бу ҳол уларга ушбу корхонани биргаликда бошқариш ва унинг ишлаб чиқариш, ҳужалик ва бошқа фаолиятдан тушган даромадни улушларига пропорционал равишда тақсимлаш имкониятини беради.

Қушма корхонани ташкил қилишда ва унинг фаолиятида «чет эл элементи» иштирок этгани учун, ушбу ҳолда қандай ҳуқуқ қўлланади, деган савол тугилиши мумкин. Ушбу саволга жавобни ФКнинг 1175-моддасидан топиш мумкин: «Юридик шахс қайси мамлакатда таъсис этилган бўлса, шу мамлакатнинг ҳуқуқи мазкур юридик шахснинг қонуни ҳисобланади».

Давлат нафакат халқаро оммавий ҳуқуқ субъекти, балки Ўзбекистон Республикаси ФКнинг 79-моддасига қура, турли фуқаролик-ҳуқуқий муносабатларнинг тула ҳуқуқли қатнашчиси бўлиб ҳам ҳисобланади.

ФКнинг 1178-моддаси: Чет эл элементи билан фуқаролик-ҳуқуқий муносабатларда давлатнинг

иштирок этиши.

Чет эл элементи билан давлат иштирокидаги фуқаролик-ҳуқуқий муносабатларга нисбатан, агар қонунда бошқача тартиб назарда тутилган бўлмаса, ушбу бўлим қоидалари умумий асосда қўлланади.

Ўз ваколатхоналари учун чет элда мол-мулкка нисбатан мулк ҳуқуқини олиб, чет эл юридик шахслари ва фуқаролари билан мулкий характердаги битимларни тузиб, чет элда очилган меросни қабул қилиб, давлат, шу билан бирга, ўз муносабатларини ҳеч бир хорижий қонунга ёки юрисдикцияга бўйсундирмайди. Давлатнинг суверенлиги асосларидан унинг мустақиллиги ва демак, чет эл ҳуқуқи ва чет эл судига бўйсунмаслиги қелиб чиқади. Ушбу ҳолатни далаатнинг дахлсизлиги (иммунитет) ҳуқуқи деб аташ қабул қилинган.

Давлатнинг дахлсизлиги шундан иборатки, барча давлатларнинг тенглиги принципига қура, бир давлат бошқа давлат устидан ҳукмдорлик қила олмайди. Чет эл давлати, унинг органлари ва унга тегишли мулк ҳамда дахлсиз (иммунитет) ҳуқуқига эгадирлар.

Назарий жиҳатдан олганда, одатда, дахлсизлик ҳуқуқининг қуйидаги турлари фаркланади: судловдан дахлсизлик, олдиндан даъвои таъминлашга дахлсизлик, қарорни мажбурий ижро этишга дахлсизлик.

Судга дахлсизлик шундан иборатки, давлат бошқа давлатларнинг судловига тегишли эмас (бир давлат иккинчи давлат суди томонидан судлана олмайди). Бир давлат иккинчи давлат суди томонидан жавобгар сифатида жалб этилмайди, давлат томонидан бунга аниқ розилик берилган ҳоллар бундан мустасно.

Олдиндан даъвои таъминлашга дахлсизлик шундан иборатки, давлат мулки даъвои таъминлаш предмети бўла олмайди.

Қарорни ижро этишга дахлсизликка қура, давлатнинг ихтиёрисиз (розилигисиз) давлатга қарши чиқарилган қарорни мажбурий ижро этишни амалга ошириш мумкин бўлмайди.

Қатор давлатларнинг қонунларида давлатларнинг функционал ёки чекланган дахлсизлиги назарияси акс эттирилган. Унга қура, давлат суверен сифатида ҳаракат қилганда, доимо дахлсизлик ҳуқуқига эга бўлади. Агар давлат хусусий шахс сифатида ҳаракат қилса, ташқи иқтисодий битимларни амалга оширса ва тижорат фаолияти билан шугулланса, бу ҳолда у

дахлсизлик ҳукукига эга эмас деб ҳисобланади. Ушбу назарияга АКШ (1976), Канада (1981), Сингапур (1979) каби мамлакатларда қонунлар қабул қилинган.

Ҳозирги вақтда халқаро ҳусусий ҳуқуқ манбаларига қуйидагиларни киритиш мумкин:

халқаро шартномалар;

ички қонунлар;

суд ва арбитраж амалиёти ва одатлар (удумлар).

Доктринада (таълимотда қарашларда) халқаро ҳусусий ҳуқуқ манбаларининг муҳим ҳусусияти – уларнинг иккиламчи характерида эканлиги бир неча бор таъкидлаб қўйилган. Бир томондан манба деб халқаро шартномалар ва халқаро одатлар ҳисобланса, иккинчи томондан, айрим давлатларнинг қонунчилик нормалари ва суд амалиёти ҳамда уларда қўлланивчи савдо ва денгизда юк ташиш соҳасидаги одатлар ҳисобланади. Доктринага қўра, халқаро ҳуқуқий нормаси тегишли муносабатларга нисбатан факат трансформация қилингандан кейин, яъни халқаро ҳуқуқий норманинг ички давлат нормасига айлантирилиши натижасига қўлланилади. Бундай трансформация халқаро шартномани қўллаш тугрисидаги ҳужжатларни ёки бошқа ички давлат ҳужжатларини чиқариш, ратификация йўли билан амалга оширилади. Аммо трансформациядан сўнг ҳам бу нормалар ушбу мамлакат ҳуқуқий тизимида нисбатан ўзининг муҳтор (автоном) характери билан сақлаб қолади.

Шунинг учун манбаларнинг иккиламчилиги тугрисида шартли маънодагина гапириш мумкин.

Давлатнинг халқаро шартномалари унинг ҳуқуқий тизимининг таркибий қисми ҳисобланади. Ўзбекистон Республикаси иштирокидаги халқаро шартномада Ўзбекистон Республикаси қонунларида қўзда тутилгандан бошқача қоидалар белгиланган бўлса, халқаро шартномадаги қоидалар қўлланилади.

Халқаро ҳусусий ҳуқуқ манбаларининг иккинчи турига: Ўзбекистон Республикаси Конституцияси, Ўзбекистон Республикасининг фуқаролик, фуқаролик-процессуал, меҳнат, оила, ҳужалик-процессуал, ҳаво кодекслари, шунингдек, фуқаролик, нотариат, қорхоналар, ташқи иқтисодий фаолият, чет эл инвестициялари, чет эл инвесторлари фаолиятининг қаролатлари тугрисидаги қонунлари, Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармонлари, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг қарорлари, идора қарорлари қиради.

Энг мунозарали масала бўлиб ҳуқуқ манбалари қаторида суд ва арбитраж амалиётини киритиш ҳисобланади. Суд ва арбитраж амалиёти тушунчаси ўз ичига умумий қаролатли «қўйи судларнинг» ва ҳужалик судларининг қарор ва ақримларини «суд қреценденти», шунингдек, Ўзбекистон Республикаси Олий суди қарорлари ва Олий ҳужалик суди Пленумлари қамраб олади.

Суд ва арбитраж амалиёти ҳуқуқ манбалари таркибига, асосан, Буюк Британия ва қисман АКШ қиради. Буюк Британияда суд қрецендентлари тизими, яъни илгари чиқарилган раҳбарий суд қарорлари асосида амалдаги ҳуқуқни аниқловчи ва таърифлаб берувчи тизим амал қилади.

Муайян бир иш борасидаги суд қарори ушбу ишда қатнашаётган барча шахслар учун мажбурий ҳисобланади ва Ўзбекистон Республикасининг барча ҳудудларида мажбурий ижро этилиши қерак. Суд пленумларининг қарорлари тегишли суд органлари ва ҳужалик судлари учун қонунни тушуниш ва талқин қилиш маъносида мажбурийдир. Шунинг таъкидлаш қарурқи, нормаларни қўллаш қараёнида уларни талқин қилишда суд амалиёти, халқаро ҳусусий ҳуқуқ соҳасида эса арбитраж амалиётининг қутган ўрни муҳимдир. Шу билан бирга, муҳим аҳамиятига қарамай, суд қрецендентлари ҳам, Ўзбекистон Республикасининг Олий суди пленумлари ва Олий Ҳужалик суди қарорлари ҳам халқаро ҳусусий ҳуқуқ манбалари бўлиб ҳисобланмайди. Суд муассасалари норматив ижодқорлик функцияларига эга эмас, улар нормаларни ишлаб чиқмайдилар, балки уларни факат талқин қиладилар ва қўлайдилар.

Халқаро одат (удум) барча ёки айрим давлатлар ўртасидаги муносабатларда ўзқк вақт давомида қўллаш натижасида шаклланган қоидадир. Муносабатлар халқаро шартнома томонидан тартибга қилинмаган ҳолларда улар ҳуқуқ манбаси ҳисобланади.

